

Dukrét Géza

SITER

**ADALÉKOK TÖRTÉNETÉHEZ
ÉS NÉPISMERETÉHEZ**

82 Partiumi füzetek

Dukrét Géza

SITER
ADALÉKOK TÖRTÉNETÉHEZ
ÉS NÉPISMERETÉHEZ

Dukrét Géza

SITER

ADALÉKOK TÖRTÉNETÉHEZ
ÉS NÉPISMERETÉHEZ

Kiadja a nagyváradai ~~eu~~**roprint**
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság megbízásából

Nagyvárad, 2015

Szerkesztette:
DUKRÉT GÉZA

Szöveggondozás:
MIHÁLKA MAGDOLNA

Fényképeket készíttette:
DUKRÉT GÉZA

Fedőlapon:
A siteri református templom

Hátlapon:
Falfestmények

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DUKRÉT, GÉZA

Siter : adalékok történetéhez és népismeretéhez / Dukrét
Géza. - Nagyvárad [Oradea] : Europrint, 2015

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-8581-10-1

908(498 Șiștarea)

Készült
a Bihar Megyei Tanács,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
és a PBMET
támogatásával

Készült a nagyvárad ~~europrint~~ nyomdában
Felelős vezető Derzsi Ákos

ELŐSZÓ

1965-ben neveztek ki Siterbe földrajz-biológia tanárnak. 1969-ben kezdtem diákjaimmal népi eszközöket gyűjteni a faluban, s 1970-ben össze is állt egy kis néprajzi múzeum az egyik osztályteremben. 1971 decemberében felszámolták a kis múzeumot, s hogy ne kelljen kidobni, hazavittem. Ebből indult ki a saját néprajzi gyűjteményem, amely mára meghaladja az 1600 tárgyat. 1972-től szisztematikusan jártam a falut, megnéztem minden padlást, s összegyűjtöttem minden kisebb méretű tárgyat, zömében népi kerámiát. Híresek voltak az itteni ácsok és asztalosok, akik értékes tárgyakat készítettek, főleg a kender feldolgozására. Természetesen ettől kezdve az egész országban gyűjtöttem. Ugyanakkor megkezdtem a diákok bevonásával, adatokat gyűjteni a lakóházakról, a gazdasági épületekről, népi szokásokról, a gazdasági életéről, elsősorban a szőlészetről és borászatról. Az 1980-as években részletesebben kezdtem adatokat összegyűjteni az ülőrokkáról, annak készítéséről, és a vele kapcsolatos szokásokról, a fonókáról. 1984-ben elkészült az első tanulmányom: Az ülőrokk vagy gyalogrokk és a vele kapcsolatos szokások a bihari Siteren címen. Ekkor elmentem Kolozsvárra, bemutatni dr. Kós Károlynak, aki el is vállalta e dolgozat szakmai irányítását. Az Ő javaslatára még két évig bővítettem, csiszoltam a tanulmányt. A tanulmány meg kellett volna jelenjen a Népismereti dolgozatok sorozatában, 1986-ban, az utolsó számban. De mivel nem fogadtam el minden utasítását, nem változtattam meg a véleményemet a siteri ülőrokkák tipizálásáról, így nem tette be a kötetbe. 1995-ben ezzel a tanulmánnyal III. díjat nyertem a Kriza János Néprajzi Társaságnál és különdíjat a Magyar Néprajzi Társaságnál.

Mint földrajz-biológiaszakos tanár miért is kezdtem helytörténettel foglalkozni, akkor, amikor nem kedveltem a történelmet? Igaz, hogy az általam szervezett és vezetett országos körutakra alaposan felkészültem minden település helytörténetéből és műemlékeiből, sőt ez volt a témája az elsőfokozatos vizsgadolgozatomnak is. Valamikor az 1980-as években a néptanácsok utasítást kaptak, hogy össze kell állítani minden falu történetét. Siter történetét a szomszédos

sitervölgyi iskola történelem szakos igazgatója írta meg. A néptanácsnál járva, véletlenül a kezembe került, s megütközve olvastam e tanulmányt. Többek között azt állította, hogy a református templomot a törökök építették. Ekkor elhatároztam, hogy összeállítom én a falu történetét. Úgy gondoltam, hogy első lépésként Sámi Mihály helybeli lelkésszel beszélek, aki már régóta itt szolgált, s bizonyára érdekelte templomának története. Nem is csalódtam. Ő már megírta a siteri református egyházközség és a műemlék templom rövid történetét, amely megjelent a Református Szemlében, még 1985-ben. Ekkor ismerkedtem meg Bunyitay Vince művével, s megkezdtem a történelmi adatokat is gyűjteni. De ez akkor nagyon nehéznek bizonyult, mert nem lehetett hozzájutni a forrásmunkákhoz.

1989-től minden megváltozott. 1990-ben megírtam a Bihari Naplóban a siteri református műemlék templomról szóló cikkemet. 1991-ben megkezdtem kutatásaimat a Hegyközről, mivel eddig senki sem írt róla tanulmányt. 1992 januárjától sorozatban közöltem a Hegyközről az addig összeállított tanulmányomat. 1993-ban, sorozatban közöltem a hegyközi falvak történetét. Ekkor beleástam magam a levéltári kutatásba. 2005-ben megjelent nyomtatásban a Hegyköz történeti monográfiája című kötetem. Úgy gondoltam, hogy Sitert, ahol 23 évet tanítottam, csak a Hegyközbe behelyezve és annak összefüggéseiben lehet alaposabban tanulmányozni. Ezzel párhuzamosan tovább gyűjtöttem az anyagot Siterről. Most már megérett annyira az anyag, hogy külön kötetbe kerüljön. De tisztában vagyok azzal, hogy ez még nincs befejezve. Az utánam jövő kutatónak lesz a feladata, hogy elvégezze ezt a munkát. Főleg a 20. század hiányos, mivel nem jutottam a forrásokhoz.

Itt szeretném megköszönni mindazoknak a tevékenységét, akik segítettek e könyv megírásában. Nagyon sokan vannak, főleg volt diákjaim, akiknek nevei részben megjelennek a kötetben. De külön meg kell köszönjem a segítségét kedves tanítványomnak, Kócs Ágnesnek, Brád Gyulának és kedves feleségének, Gizellának, Szabó Ökrös Erika tanítónőnek, Gavrucza Nagy Emese lelképásztornak, Homonnai Gábornak, Kócs Vilmának és Kócs Jánosnak, Sztankovics Gyulának.

A HEGYKÖZ TÖRTÉNETI-FÖLDRAJZI KÖRNYEZETE

A kisrégió elnevezése

A Hegyköz újabbnkori elnevezés a 18. századból, de gyökerei a középkorból származnak. A Sárrét, Sebes-Körös, Kis-Körös és Berettyó által körülölelt falvak összefoglaló neve Kiskalota volt,¹ ennek folytatása a Kis-Köröstől keletre, a Berettyó és a Sebes-Körös között az erdélyi határig nyúló Középkalota, Kolozs megyében pedig Kalota, mai nevén Kalotaszeg. Jakó Zsigmond említi, hogy Középkalota egy része a Hegyköz nevet kapta. A meghatározás nem pontos, mivel a Középkalotához tartozó rész (a Berettyó bal partja és a Rézalja egy része), a Hegyköz vidékének még a felét sem teszi ki. Ide tartozik a történelmi Ermellék és Kiskalota egy-egy része.

Az 1891-ben megjelent Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben című kiadványban olvashatjuk: *„A Berettyó ezüst szalagként kígyózik végig a Hegyközön. Így nevezik az Érmelléki és a Bihari hegyek közt eső Berettyómelléki síkot és halmos vidéket... Határt szab a Hegyköznek a Bihar városa alatt elfolyó Kösmő, melyet Pap-Tamási mellett vesz föl a Berettyó új csatornája”.*

Gy. Szabó Gyula a Hegyköz-előtaggal rendelkező falvak csoportja alapján próbálta behatárolni a Hegyköz vidékét.² Kósa László, Filep Antal: A magyar nép táj-történeti tagolódása című munkájában hasonló következtetésre jutott, de már ide bevette Szalárd és Micske helységeket is.

Mind a mai napig senki sem próbálta pontosan meghatározni a Hegyköz vidék területét, meghúzni határait. De nem is lehet pontosan elhatárolni, mivel átfedések vannak, főleg a Hegyköz és az Érmellék között. A Rézaljától ma már könnyen el lehet választani, mivel a magyarlakta falvak mind idetartoznak. Néprajzi

¹ Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940., 16.

² Gy. Szabó Gyula: Településneveink. Sorozat a Bihari Naplóban, 1990–1991

vonatkozású adatok alapján már könnyen el lehet különíteni az Érmelléktől is. Számptalan népszokás, hagyomány (fonóka, lakodalmás, szüreti bál, szájhagyományok, gyermekmondókák), népviselet szorosán összeköti Síttert vagy Hegyközcsatárt Szalárddal, vagy Hegyközszentimrével. E terület összetartozását az is erősítette, hogy az egyes falvak fiataljai közötti házasságok e tájegység területére korlátozódtak, csak az utóbbi időszak jobb közlekedési lehetőségei és a Váradra történő ingázás tette lehetővé a más vidékek fiataljai közötti ismeretséget, ritkább esetben házasságot.

Földrajzi fekvése

A Hegyköz Nagyváradtól északkeletre, a Berettyó középszakasza mentén elhelyezkedő dombvidék, kb. Hegyközszáldobágy–Hegyközpályi–Hegyközkovácsi–Jákóhodos–Biharvajda vonalától északkeletre, Tóti–Berettyókirályi vonaláig. Északnyugaton, az Érmelléki dombvidék Berettyó-völgye felé néző területe, Biharvajda–Hegyközszentimre–Hegyközszentmiklós–Berettyókirályi vonalától, dél-délkeleten a Rézalja dombjainak Berettyó felőli része, Tóti–Micske–Tótfalu–Kisalmás–Siter-völgy–Hegyközszáldobágy vonaláig.

A Hegyköz vidékéhez tartozó települések két főútvonal mentén helyezkednek el. Az első Nagyvárad északi részén indul ki, amely átvezet az ún. Bihari-hágón, vagy régi nevén Nagy-hágón, melyen hajtűszerű szerpentinek vezetnek. Ez a felső útvonal hol a dombok tetején, hol a völgyek mélyén szalad fel-le. Itt sorakoznak: Hegyközpályi, Hegyközújlak, Hegyközcsatár, Hegyköztóttelek, Siter, Siter-völgy. Innen nem vezet tovább műút. Hegyközszáldobágyot Várad felől lehet jól megközelíteni, a Kórház utcán keresztül, mintegy 5 km-re a várostól, mivel Pályi felől csak földút vezet. A másik a Bihar–Margitta útvonal, a Berettyó völgye mentén elhelyezkedő falvak sora: Hegyközkovácsi, Szalárd, Hegyközszentimre, Jákóhodos, Biharvajda, Fegyvernek, Tótfalu, Csohaj, Szentjobb, Hegyközszentmiklós, Csanáros, Sárszeg, Poklostelek, Vámosláz. Micske, Szentlázár, Berettyókirályi, Tóti.

Domborzata

A Hegyköz 300 m-nél alacsonyabb hegylábi dombvidék, melyet az erózió hozott létre, a folyóvizek által lehordott hordalékból. Nagyvárad fölött, északra a Dorongos 230 m, a Nagy-hágó 201 m, a Bihar község melletti Órhegy 214 m, Hegyközcsatár mellett a Hajnalhegy 196 m, Kóvág és Kistótfalu között a Kis-Mihályhegy 289 m, az Érmelléki dombvidék viszont nem éri el a 200 m-t sem. Középen pedig a Berettyó széles, lapos völgye terül el. A felszínen neogén üledékek találhatók: márna, homok, agyag. A folyó mentén hét terasz különböztethető meg. A teraszok relatív magassága csökken az alföld felé. Sőt az első három terasz, süllyedés következtében, lassan beolvad az alföld felszínébe. Elhelyezkedésük asszimmetrikus: jobban kifejlődtek a völgy bal oldalán.

Jelentős ásványi kincsekről nem beszélhetünk, csak a termálvizekről. Mind az Érmellékre, mind a Berettyó mentére jellemző a geotermális anomália. Így, főleg a múlt század hetvenes éveiben végzett fúrások alkalmával több helyen tört fel a meleg víz, s egyes helységeekben kis fürdőt, strandot létesítettek, ennek hasznosítására: Hegyközszentmiklóson, Vámoslázson. E fürdők kitűnőek reuma kezelésére.

Éghajlata

Az év folyamán gyakori az óceáni eredetű légtömegek betörése, s a frontátvonulások, melyek nagyobb mennyiségű csapadékot hoznak. Gyakori a felhősödés. De ugyanakkor ez csökkenti a nagy hőmérséklet-ingadozásokat. Ezeket figyelembe véve, az éghajlat moderált mérsékelt szárazföldi.

Az évi középhőmérséklet 9–10 °Celsius, a januári –2 °C, de sokszor magasabb, 0 fok körüli. A júliusi középhőmérséklet 20 °C. Az első fagyok november elején jelennek meg, az utolsók április közepén, de ezek már nagyon ritkák.

Az évi csapadék mennyisége 500–700 mm. A legcsapadékosabb hónap a június. Legkevesebb csapadék márciusban és augusztusban

hull. Nyáron néha torrenciális esők is hullanak. Télen hó formájában hull, az évi vastagsága 35 cm, de gyakran elolvad, nem tartós. Érdekes, hogy nem a nyugati szél az uralkodó, gyakori a déli és az északi szél.

Vizei

A Hegyköz egyetlen jelentős folyója a Berettyó. Széles völgyet hozott létre a Rézalja és az Érmelléki dombok között. Valamikor kiterjedt mocsaras vidéken folyt, gyakori árvizekkel, de a múlt században csatornák közé szorították.

Bal oldali mellékfolyói a Bisztra, Gyepes (Valea Fîneței), az Almás-patak, Danca-patak (Valea Vițeilor), ebbe ömlik a Siter felől folyó Güzsü-patak (Valea Șișterea), a Kösmő (Cosma), melybe a Pályi-pataka ömlik. Jobb oldali mellékfolyói a Fancsika-patak, a Szentmiklós-pataka, Ágré-patak.

A múlt század hetvenes éveiben a patakok mentén vízgyűjtő tavakat létesítettek. Az Almás patakon, Fegyvernek közelében, a Güzsü-patakon a 14 hektáros Siteri-tó, a Dancán egy 32 hektáros tó, Hegyközújlak mellett a Kösmőn, a Pályi-patakon, Szentimre közelében az Ágré-patakon egy 40 hektáros, és a Szentmiklós-patakon. Sajnos ezek a vízgyűjtők gyorsan feltöltődnek a patakok hordalékával, főleg a tavaszi áradások alkalmával, s ha ki nem kotorják őket hamarosan, teljesen feltöltődnek. Különösen erdős környezetük miatt, turisztikai szempontból érdemes lenne fejleszteni. Egyelőre a Siteri-tó mellett épült turisztikai létesítmény.

Talaja

Általában gyengén és közepesen podzolos erdei barna talaj az uralkodó. Egy gyenge vízáteresztő, B iluviális agyagréteg gyakorisága akadályozza a víz beszivárgását, s így a talaj fölött gyakran vízfelesleg gyűl fel, amely érzékenyen érinti a mezőgazdaságot. Ez gyorsítja a podzolos talaj kialakulását. Közvetlenül a folyó

mentén ártéri talajok találhatóak. A dombokon a jó barna erdei talaj kedvező a szőlő- és gyümölcsstermesztésnek.

Élővilága

Az eredeti *természetes növényzet* már nem létezik. Valamikor ezt az egész területet hatalmas erdőség borította. Az egyes községeknél fellelhető földrajzi nevek között sok olyat találunk, melyek annak a határrésznek korábbi állapotára utalnak. Siternél: Csertető, Cserőrét, Irtás, Cihér; Szalárdnál: Szilvölgy-pusztá; az Érmelléki dombok Cserhát elnevezése, a több helyen előforduló Száldobágy (hársfa). Az Ér és a Berettyó közötti dombokat, mint a középkori Cserhát név is mutatja, egykor zárt erdő fedte. Írásos adatok szerint a Rézalja tölgyesei lenyúltak a Berettyó széles völgyébe és Királyi, Fancsika, Vámosláz, Csalános, de főleg Szentjobb és Szentimre határában a rakoncátlan folyó többet el-mocsarasított közülük. Az adatok egybevetéséből világosan látszik, hogy a rézaljai tölgyesek a Berettyó völgyén át összeköttetésben állottak a Cserhát erdeivel.³ A rengeteg Szalárdtól kezdve Váradig felszorult a hegyekre. Meg kell említenem, hogy az itt élő lakosság a dombokat, de főleg a szőlősdombokat hegynek nevezi. Ha kimegy a szőlőbe, vagy a gyümölcsösbe, azt mondja, hogy „kimegyek a hegyre”. Az Érmelléki dombokon és a Bihar mögötti dombokon levő erdők fokozatosan feljebb szorultak, a szőlőt ültető jobbágyok buzgalma elől. Az itteni szőlőtermesztés nagy múltjára az okleveles adatokból, méreteire pedig a 14. századi dézsmajegyzékből nyerünk felvilágosítást.

Valamikor összefüggő tölgyerdő borította e vidéket, amelyből csak foltok maradtak meg: Hegyköztóttelek, Siter és Szalárd között, valamint Hegyközszentmiklóstól keletre van egy nagyobb folt. Hegyközpályi–Hegyközcsatár–Siter–Tótfalu–Micske vonalától keletre, tehát a magasabb dombokon, melyek már a Rézaljához tartoznak, már összefüggő erdőségeket találunk. Leggyakoribb

³ Jakó: uo. 7.

fák a tölgy különböző fajtái, cser, juhar, hárs, gyertyán, kőris. Sok helyen, a hajdani irtások helyén, az utak mentén, vagy a gyepükön gyakori cserjék a csipkebogyó, galagonya, kökény, bodza, kecskerágó, szeder, a legelőkön az ördögsekér. Sok felé akácokat telepítettek. A dombok közötti vizenyős helyeken, a patakok mentén gyakori a nád, sás, káka, gyékény. Ezek a növények valamikor nagy területeket borítottak be.

Állatai közül elsősorban a rágcsálókat említhetjük meg: ürge, hörcsög, üregi nyúl, mezei egér. Az erdők közelében előfordul a róka, a görény. Az utóbbi időszakban a környéken nagyon elszaporodtak a vaddisznók, s óriási károkat okoznak a mezőgazdaságnak. Az őzek gyakran csapatostól jönnek ki az erdőből, s vágnak át a szántóföldeken. Még a szarvas is előfordul. Itt-ott elszaporodtak a fácánok. Mivel a dombokon jelentős a gyümölcsstermesztés, sok énekesmadárral találkozunk, de számuk az utóbbi időben erősen megcsappant. Veréb, stiglinc, tövisszúró gébics, különböző rigófélék, szarka, de gyakori a fakopáncs vagy harkály, a kakukk. Elég ritkák a ragadozó madarak, mivel értelmetlenül irtják őket. A falvakban és a vizenyősebb területeken elég gyakoriak voltak a gólyák, de ma már számuk szintén megcsappant.

AZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSHÁLÓZAT KIALAKULÁSA

E terület az Árpád-korban két központ felé polarizálódott: a bihari vár és a szentjobbi monostor felé. A 14. századtól viszont a Hegyköz legtöbb falva a vásáros Szalárd vonzókörébe került, kivéve Micskét és a körülötte fekvőket, valamint a váradi püspökséget kiszolgáló falvakat.

A Hegyköz falvainak zöme Árpád-kori település. Egy részét katonai szempontú telepítések alakították ki: Bihar, Hegyközcsatár, Hegyközszáldobágy, Hegyközújlak, Hegyközkovácsi, Jákóhodos, Fegyvernek, a bihari várat kiszolgáló telepések, majd a váradi püspökség katonáinak lakóhelyei. Bihar, Szalárd, Hegyközszentimre, Szentjobb egyházi központok voltak. Biharon állott a Szent István által létesített püspökség, melyet Szent László később Váradra helyezett. Szalárdon Szűz Máriának szentelt ferences kolostor állott, ahol Vitéz János itt töltötte idejének egy részét, valamint Szalárdi János krónikásunk is nevelkedett. Hegyközszentimrén a szent herceg kultuszára épült bencés monostor. Szentjobbon pedig a Szent János őrzésére épített monostort Szent László királyunk.

A települések vizsgálata világosan mutatja, hogy a lakosság nagyon jól felhasználta a természetnyújtotta lehetőségeket, kihasználva a vizek, erdők védelmét. Szentjobb vára a Berettyó mocsarai közötti emelkedőn állott, Szalárdot a környező mocsarak is védtek. Hegyközcsatár, Hegyköztóttelek és Siter ellenben a dombok tetején épült, mivel a környezetükben levő szűk völgyeket télvíz és tavasz idején járhatatlanná tették a vizek.

A Felső-Tisza területét az Ond törzs szállotta meg. Ennek népei vették birtokukba elsősorban a Fekete-Körös mentét és a Sebes-Körös melletti, menedéket nyújtó mocsarakat. Volt két bihari nemzetség, melynek kezdetei visszavezethetők a 10. századba: az Ákos és a Barsa nem.⁴ Az Ákos nemnek csaknem minden

⁴ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 668.

ága birtokolt Bihar megye területén, a Berettyó vidékén, s már a 12. században állott monostoruk Pályin. Bihar megye lehetett a Barsa nem ősi fészke. Uradalmaik a Berettyó, a Sebes-Körös és a Fekete-Körös völgyében terültek el, egyházuk pedig valószínűleg a 12. században már álló Bátormonostor. Birtokaik: Barsa, Bátor, Adorján, Almás, Apamolna, Györös, Kovácsi, Körösszeg, Orosi, Szalárd, Széplak.

A 10. században megkezdődött a kelet felé megszállatlanul hagyott területek birtokbavétele.⁵ Ekkor tolódott ki a határ az Ér mellől a mai Szilágy megye területére. A 10–11. század fordulóján vette birtokba a magyarság a Sebes-Körös völgyét, miután védelmi vonalát a Király-hágón túlra helyezte át. Jakó Zsigmond rámutat, hogy a végleges letelepedéssel meginduló nagy belső átalakulás Géza, de még inkább Szent István uralma alatt hozta meg az új elrendeződést. A Karoling-kori nyugati jogfelfogás alapján, mely szerint minden gazdátlan terület a királyt illeti meg, Szent István óriási területekkel gyarapította családi vagyonát. Ekkor lett királyi birtokká a vármegye nagyobbik felét elfoglaló, még lakatlan hegyvidék is. Itteni birtokai igazgatására szervezte meg Szent István, a régi földvéra miatt fontos Bihar központtal, a bihari várispánságot.

A királyi ispánság hatalmas testéből igen korán tekintélyes uradalmak szakadtak le. Mindjárt a királyság első évtizedeiben a bihari püspökség megkapta a Fekete-Körösig nyúló hegyek lábainál elterülő erdős és még gyéren lakott vidéket. A Berettyó és a Sebes-Körös mentén a Hontpázmány nemzetség jutott nagyobb területekhez. A korabeli írásokból tudjuk, hogy e nemzetség ősei Szent István uralma kezdetén bejött délnémet lovagok voltak, akik a pogány lázadások leverésében nyújtott segítségükkel nyerték el a király bizalmát.

A királyi ispánság telepítő tevékenysége világosan megmutatkozik a bihari földvár körüli síkságon. A középkorban itt állott és részben ma is meglévő falvokról több-kevesebb bizonyossággal kimutatható, hogy alapjukat a királyi magángazdaság népei rak-

⁵ Jakó, uo. 28.

ták le. Az egyháziak kezére jutott községek kivételével, a falvak egy része az uradalom felbomlása idején várjobbágyok, királyi serviensek, egyszerűen jobb módú katonáskodó szabadok tulajdonába kerültek. Új gazdáik a 12. századi változások kohójában egységes középnemesi osztályba olvadtak össze. Ez a réteg lett a kialakuló nemesi vármegye egyik fő alkotóeleme. Társadalmi súlyát biztosítani tudta vagyonának megőrzésével. Közülük került ki a szolgabírák, esküdtek, alispánok legnagyobb része.

A Szalárdtól nyugatra fekvő terület benépesülését vizsgálva, elég pontos adataink vannak a királyi uradalom tevékenységéről. A hegyek lábánál elterülő síkságra, valamint a síkra néző lejtőkre épült közösségek a váradi egyház birtokába kerültek: Pályi, Újlak, Csatár, Száldobágy, Tóttelek, Kovácsi, Vajda, Szentimre. A falvak alapját itt is a királyi uradalom rakta le, s az új gazdák az ispánság törzsbirtokait annyira benépesült állapotban kapták meg, hogy századokon át tartó birtoklásuk alatt alig egynéhány kisebb települést hoztak rajta létre.⁶ Ez a terület a királyi ispánságnak és még előbb a magyarok által itt talált szervezetnek a törzse volt. Feltételezhetjük tehát, hogy a honfoglalás korában is itt volt legsűrűbb a lakosság. A Bihar mellett ma is meglévő földvár már a honfoglalás előtt védelmi és szervezeti központ volt, ezért Szent István itt szervezte meg a Körösök közti királyi birtokok központját, az egyházi igazgatás első székhelyét, a bihari püspökséget. Ezt később Szent László áthelyezte Váradra. Bihar neve a magyarban és bolgár–törökben is használatos bolgár–szláv személynév.

Csatárt bolgár–szláv néptörzsedék alapította. Neve a szláv scitari szóból származik, mely pajzskészítőket jelent. Első lakói a közeli várban szolgáló fegyverkovácsok lehettek. A bihari vár felett emelkedő dombokat a magyarságnak, már csak katonai okokból is, igen korán meg kellett szállnia. A Sebes-Körös völgyszájánál, a jobb parti dombok legmagasabb pontján települt meg Száldobágy. A nehezen megközelíthető helyre épült községet forrásaink a 13. század elejétől kezdve emlegetik. Szokatlan fekvéséből

⁶ Jakó, uo. 67.

következik, hogy lakóit katonai célból telepítették ide, amikor a Kösmő patak völgye még lakatlan volt. 1236-ban is várszervezetbe tartozó népek lakták. A Berettyó melletti Vajda szintén 13. század előtti település, mely korán a püspökség birtokába került.

A magyarság az erdővel borított hegyeket honfoglalása idején megszállatlanul hagyta, sőt, Jakó Zsigmond meghatározása alapján, az első foglaláskor a Hegyközt és a Berettyó felső völgyét sem vette birtokba, hanem megállott a többé-kevésbé összefüggő erdőség alján. A Berettyó bal partján, a hegy lábánál a Hegyköz kezdetétől a megye határáig, a 12. század végén meginduló királyi adományok nyomán egymás után alakultak ki a magyar községek, melyek később az adorjáni és a sólyomkővári uradalmak megalapítását tették lehetővé. Ezek a falvak északkelet felé haladva a következők: Szalárd, Adorján, Siter, Fegyvernek, Poklostelek, Vámosláz, Micske, Sanci, Margitta, Felsőábrány, Bályok, Széplak.

A Kösmő patak völgyének benépesülése a 13. század második felében kezdődött, a már meglévő pásztortanyák állandó lakhelyekké történő átalakulásával. Pályi és Újlak a századfordulón már állott. Hegyközpályi volt később a nemesség gyűléseinek, elsősorban a nádori congregációknak a színhelye. A 13. században a felbomlás előtt álló királyi uradalom még két falut hozott létre: Latabárt és Tótteleket. Latabárt alighanem a Várad Regestrumban 1221-ben szereplő Latibár vitéz alapította. Később a török háborúk alatt teljesen elnéptelenedett. A Csatárról Szalárdra vezető út jobb oldalán állott, Tóttelek közelében. Neve, mint határrész, mind a mai napig fennmaradt. Tótteleket a török elől menekülő délszlávok letelepítése hozhatta létre. A várszervezet felbomlása után a Geregyék birtokába jutott, majd a váradi püspökség tulajdonába, a többi fentemlített faluval együtt.

Az Almás völgyében levő terület, mint a dombok alján kialakult falvak tartozéka, sokáig lakatlan maradt. Először az adorjáni uradalom síkon levő községeiből származó és a völgyön felnyomuló pástorok hozhattak itt létre kezdetleges telepeket. A rajokat elsősorban a völgy szájában fekvő Fegyvernek bocsáthatta ki, de részt vehetett a munkában Szalárd, Adorján, Siter népfélesége is.

A HEGYKÖZ A KÖZÉPKORBAN

A gazdasági élet

A középkorban a Várad–Szatmár útvonal nem egyezett a maival. Váradról kiindulva, Bihar mezővároson áthaladva, Szalárdon kelt át a Berettyón és itt kettéágazott: egyik vonala a vámós Székelyhídon és Asszonyvásárán, a másik a vásáros Szentjobbon és a vámós Olaszin át vezetett Szalacs városba. Szalacson ezt keresztezte a szabolcsi és szolnoki nagy sószállító út, Olaszin pedig a Krasznáról jövő és Székelyhídon át a nyugatra vivő út. Székelyhídon ágazott ki észak felé a Nagymihályon (később Érmihályfalva) átvezető nagy út. Ez jelentősen kihatott az út mentén elhelyezkedő településekre.

A Hegyközvidék tatárjárás előtti gazdasági fejlettségére mutat az 1213–14 körül említett szőlők, gyümölcsösök és malmok.

A tatárjárás egyik hatása a várak építése és váruradalmak létesítése volt. A Dunántúlról származó Geregye nembeli Écs fia, Pál országbíró, aki már 1236-ban több birtokot kapott a királytól ezen a vidéken, birtokainak védelmére felépítette Adorján várát, Sólyomkő várát, Sebesvárt. Adorján vára körül létrejött az adorjáni váruradalom, melynek később Szalárd lett a központja. Ennek tartozéka volt Siter is. Pál fia, Miklós vajda fellázadt IV. László ellen. A király a Barsa nembeli Tamást küldte leverésére, aki 1277-ben elfoglalta Miklós vajda várait, s így uradalmak a Barsa nem kezére jutottak. Tamás fia, Kopasz nádor lett öt vármegye (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok, Kraszna) legfőbb bírása és korlátlan ura. Hatalma tetőpontjában azonban összetűzésbe került Károly Róbert királlyal, aki 1318-ban elkobozta összes uradalmát. Az elkobzott várakba a király által kinevezett várnagyok kerültek, az öt vármegye feletti legfőbb bírói hatalmat pedig a Barsákat leverő hadvezér, Debreceni Dózsa nyerte el.

Zsigmond király az adorjáni uradalmat 1395-ben, Szalárddal együtt Csáky Istvánnak és fiainak adományozta. Ettől kezdve a Csákyak birtokában maradt, hosszú évszázadokon keresztül.

A térség akkori tulajdonviszonyait dr. Csánki Dezső a következőképp írja le: *„A váradi püspökség birtokai magokban is egész megyével érnek föl. A püspökség és a káptalan közé ékelődött a Csákyak birtoka, a főbb központjai között a Berettyó völgyében Margitfalva, az adorjáni vár és Szalárd városa, a Sebes-Körös mentén Keresszeg vár, Cséffa város, összesen két vár, négy város, 70 falu és 4–5 pusztá.”* Az adorjáni uradalommal kapcsolatosan a következőket írja: *„Mikor 1421-ben megosztóznak rajta a Csákyak, hozzátartoznak: Szalárd város, Újfalva és Félegyház részei, továbbá Adorján, Fegyvernek, Nádántelek, valamint Kecsehát, Borzlik, Kővág, Kozmafalva, Doborka és Tót-Almás oláh-, Sejter és Mezőfalva magyar falvak s Kügy fele.”*⁷

Az egyház

Ebben az időszakban, a 13. századtól a 14. század közepéig, e terület irányító és fejlesztő tényezői a kolostorok és a váradi püspökség voltak. A kolostorok voltak a keresztény műveltség központjai. A szerzetesek fő foglalkozása az oltár szolgálata volt. De emellett több foglalkozásuk volt: ők tanították a község gyermekeit a monostor iskolájában, mások a betegeket és nyomorékokat ápolták, gondoskodtak az utasok, vendégek szükségleteiről, ismét mások a hiteleshelyi teendőket végezték, írták, sőt rajzolták azokat a nagy könyveket (kódexeket), melyek középkori műveltségünk tanújelei, történelmünk fontos forrásai. Híven ősi jelszavukhoz – „keresztel és ekével” – követésre méltó gazdák voltak, akik megművelték földjeiket, szőlőt és gyümölcsfát ültettek, foglalkoztak állattenyésztéssel, halastavakat, gazdasági tanyákat létesítettek.

A szentjobbi kolostor hiteleshelyi joggal is rendelkezett, melynek eredete nem mutatható ki, de már 1239-ben nyoma van (conventus S. Dextre), hogy messze földről, a Szamos mentéről is eljöttek ide a perlekedő felek, hogy Szent István jobbára esküt tegyenek, a konvent pedig az előtte lefolyt perről hiteles levelet adott ki. A rányomott pecséteken (három ismeretes) könyöknél

⁷ Dr. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, I. 592.

meghajlított, kézfejjével lefelé emelkedő s három ujjával áldást adó kéz látszik. Hiteleshelyi jogát 1486-ban veszíti el.

Az adorjáni nemzetségi birtokon biztos állott családi monostor, de hogy hol, azt nem tudjuk. Szalárd ferences kolostoráról csak a 15. századból vannak írásos adataink, de a kolostor egyházának gótikus stílusa mutatja, hogy legalább egy évszázaddal korábban épült. Szalárd földrajzi fekvése a középkori Várad–Szatmár útvonal mentén, a közeli Adorján várának védelme, valamint az itt álló kolostor biztosították azokat a feltételeket, hogy már a 14. században mezővárosi ranggal rendelkezett. Híres volt vásáraitól, melyeken gyakorlattá vált a bírói ítéletek közhírré tétele. A 15. századtól vámszedési és sótárolási ranggal is rendelkezett. A templom, amely ma a település nyugati oldalán emelkedik, valamikor a város közepén állott. A Csákyak szerveztek itt maguknak családi klostrot, akik a ferenceseket bízták meg, hogy hirdessék az ígét. Az egyháztól északra állt a kolostor, melynek első említése 1400-ból származik, amikor IX. Bonifác pápa bullájában búcsút engedélyez az épülő kolostornak, de később, 1402 után épült fel. 1451 telén Vitéz János püspök e falak között huzamosabban időzött, innen keltezte egyik levelét. Falai között élt Szalárdi János krónikás is. 1556-ban a szerzetesek az ecsedi várba menekítik az egyház kezgszereit.

A Szent Imrei apátságáról nem sokat tudunk. A szentjobbii apátsággal szemben, mely királyi monostor volt, a szentimrei apátság nemzetségi monostor volt. Hogy melyik e nemzetség, nem tudjuk, története ismeretlen. 1340-ben még szerepel Báthori András váradi püspök levelében.

Nyilván a legnagyobb hatalom a váradi püspökség és a káptalan volt. De e területen mégis kevesebb befolyásuk volt. Birtokukban volt Pályi, Újlak, Csatár, Töttelek, Száldobágy, Kovácsi, Vajda, Szentimre.

Árpád-kori templomaink, melyek ma műemlékek, a 13. században épültek, román vagy gótikus stílusban. Ilyen az újlaki, a siteri, a szalárdi, a hodosi, a micskei református templom. Ezeket azóta átépítették vagy kibővítették. Egyedül a micskei templom

maradt meg eredeti formájában, négy fiatornyos, árkádos galériás tornyával, de a bolthajtásos mennyezetet síkmennyezettel cserélték fel. A középkorban a templomok belső falait sokhelyen freskók díszítették. Ezeket a reformáció idején, a 16. században lekaparták vagy lemeszelték. Ezek töredékei ma is fellelhetők Siterben, Szalárdon, Hodoson. Restaurálás segítségével a legtöbb freskót a siteri templomban mentettek meg, amelyek a 14. és 15. századból valók.

A középkori települések nagyságára az 1291–94 közötti püspöki, valamint az 1332–37 közötti pápai tizedjegyzékekből tudunk következtetni. A Hegyköz kapuja, Bihar, a környék legnagyobb települése volt Várad után. Bunyitay Vince szerint: *„Bihar egyike volt a püspökség első alapításu birtokainak. És egyházilag is Bihar lehetett az a hely, hol, mingyárt Várad után, először emeltek oltárt a kereszténységnek s ahonnét nyerte megszenteltetését Biharnak egész vidéke, mely épen ezért róla nevezteték el bihari főesperesi kerületnek.”* Ezután nagyságban Csatár és Szalárd következett. Már akkor fejlett volt Csohaj, Hodos, Micske, Poklostelek, Siter, Szentlázár.

SITER

A Berettyótól délre, a Rézalja nyugati nyúlványán, a Hegyköz vidékének déli fekvésű faluja, a jelenlegi községközponttól, HegyközcSATártól 8 km-re fekszik. A falu Árpád-kori település. A királyi ispánság telepítő tevékenysége nyomán jött létre, a bihari vár népeiből, valószínűleg a 12. század második felében. Eredetileg a falu a jelenlegi helyétől négy kilométerre, a szalárdi út felénél levő enyhe emelkedésen állhatott, amelyet a tatárdúlás után Tatárdombnak neveztek el. E helyen ma is téglá- és cserépdarabokat fordít ki az eke.

A helység elnevezése

Nevének első említése a püspöki tizedjegyzékből ismert, Suh-tur, Sehtur néven. 1421: Sehther, 1489: Seyther, 1552: Söjter, 1598: Seyter. 1900-ban Seuter, Sétér néven említik. Románul: Şișterea.

Nevének eredetére sok elmélet született: Hunyadi Szabó Ferenc tiszántúli református püspök (1791–1795) a Keresztyén Archivariusban (Vác, 1794) az itt létező pogány templomról, Cithereáról ír. Egy másik elmélet szerint a középkorban itt áthaladó zarándokút, a Sancta Iter (Szent út) mentén ezen a helyen kápolna állott, amely mellett a zarándokok megpihentek, s melynek helyén a mai templom épült. A Váradot Szentjobbal összekötő zarándokúton a rablók gyakran megtámadták és kirabolták a zarándokokat. Ezért később a zarándokút a dombok tetején haladt, erdők között, ahol a zarándokok csendben elmélyülhettek gondolataikban. Az S. Iterből rövidülés útján lett a Siter. Ami szokatlan, hogy ez a monda a mai napig él a köztudatban, egy színtiszta református faluban.

Mások szerint a hajdani kápolna melletti temetőt Sírtérnek nevezték. Az r elhagyásával lett Siter. Ez már azért sem helytálló, mert a falu eredetileg nem itt alakult ki.

Kiss Lajos szerint a magyar sajtár főnév régi alakváltozatából keletkezett. Sajtárra emlékeztető mélyedéssel, völgygel

kapcsolatos.⁸ Szerintem ez a leírás Sitervölgyére illik, mert ez a falu fekszik hasonló völgyteknőben.

A falunév eredetére egyelőre nincs biztos magyarázat. Neve valószínűleg személynévből ered, mivel királyi adományból keletkezett, amelyet hasonló nevű várjobbágy kaphatott.

Középkori adatok

Első írásos említése az 1291–94-es püspöki tizedjegyzékekből ismert, villa Suhtur, Sehtur néven. Hogy ekkor már nagyobb település volt, az is mutatja, hogy a püspöki tized fejében 26 képet, s papja egy fertő szeretetadományt fizetett. Az 1332–37-es pápai tizedjegyzékben Schechter, Sehter néven szerepel, s Imre nevű papja 9–10 garast fizetett. Ezek az adatok közepes nagyságú településre utalnak.

Jakó Zsigmond szerint igaz, hogy: *„első ízben a XIII. század végén említik, de a környék betelepülését ismervé biztosra vehetjük, hogy a bihari vár terjeszkedő népei egy századdal előbb megülték. A mondott század második felében a kialakuló adorjáni uradalom része lett, s ettől kezdve osztozott annak sorsában. Nemzetiségét akkor is megtartotta, amikor a XIV. században az adorjáni és solyómkői uradalom hegyes részeire megindult a vlachok tervszerű betelepítése. Életerejére jellemző, hogy e század fordulóján a hegyekbe felnyúló határában létrehozta Sitervölgyet és Férgeságot.”*

Első tulajdonosa a Geregye nembeli Écs fia, Pál országbíró volt, aki 1236-ban kapta birtokba e területet a királytól. Az 1241-es tatárdúlás idején a falut felégették, a megmaradt lakosság a közeli, jóval magasabb fekvésű dombtetőn levő erdőbe menekült, egy már akkor is létező kápolna (templom?) köré. E kápolnához épülhetett a 13. században a mai templom, amelytől Szalárd irányában, a lejtőn lefelé alakult ki a jelenlegi falu.

Écs fia, Pál országbíró 1241 és 1276 között építtette fel Szalárd mellett Adorján várát, birtokainak védelmére. Tartozékai közé

⁸ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára.II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988., 478.

tartozott Siter is. Pál fia, Miklós vajda fellázadt IV. László ellen. A király a Barsa nembeli Tamást küldi leverésére, aki 1277-ben elfoglalta a várat. 1316-ban I. Károly elkobozta a Barsáktól, így az uradalom királyi kézbe került. Zsigmond király az adorjáni uradalmat 1395-ben, Szalárdal együtt, Csáky Istvánnak és fiainak adományozta. 1421-ben Siter a Csákyak adorjáni uradalmának falvai között említik. Ettől kezdve a Csákyak birtokában maradt, hosszú évszázadokon keresztül.

A 16. században

E vidék a legrégebbi időktől kezdve szőlőtermesztéssel foglalkozott. Emellett ősi foglalkozás a fakitermelés volt, ami az idők során az erősen megcsappant erdőállomány miatt eltűnt. A 15–16. századi levéltári adatok Adorjánt, Szalárdot, Siter, Csatárt, Királyit, Poklostelket, Siter völgyét még nagy erdőkkel kapcsolatban említik, Siter, Kovácsit, Száldobágyot pedig a szőlőtermesztéssel.

Az 1552-es dicalis összeírásban Syther-ben a Csáky család a birtokos, 16 portával rendelkezett: Wolfgang Cháky 1 porta, Demetrii Cháky 7 porta, Relictae Petri Cháky 1 porta, Nicola Cháky 5 porta, Michaelis Cháky 2 porta.⁹

Hogy a porták hány lélekszámot jelentettek, pontosan nem tudjuk. Az adókimetés alapja eredendően a kapu volt, amelyen egy szénával megrakott szekér ki- és bejárhatott. A korai szakaszban a kapuk száma egybeesett a telkek számával, de már akkor sem tükröződött hiánytalanul, hogy hányan laknak a telken levő házban. A népesség szaporodásával a telkek osztódtak, mind több és több házat építettek rájuk, s lassan nem lehetett valamennyit egy kapun megközelíteni. E folyamat már Zsigmond korában annyira előrehaladt, hogy 1411-ben el kellett rendelnie: kettéosztott telkeken egy-egy kapu után csak az adó felét fizessék. A helyzet akkor sem változott, amikor a kapu helyett a füst, majd a porta lett az adó alapja. A dikátorok egy portára két jobbágycsaládot számítottak, de

⁹ Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864, Bihar vármegye I.

a zsellérek, szegények és a deserta telkek megnövekedett száma mégis azt eredményezte, hogy egy portára az urbáriumokban már akkor is 3,5 családfő esett.¹⁰ A magyar történeti irodalomban a családok átlagos nagyságára az ötös szorzó az elfogadott. De mivel csak az egész telkes jobbágyokat tüntették fel, hogy a népesség egészéhez eljussunk, a házak számához hozzá kell adni a féltelkes jobbágyokat, zselléreket, az elhagyott telkek és leégett házak tulajdonosait, a szegénysorba süllyedt jobbágyokat, illetve a létüket alamizsnából tengető koldusokat. Ezenkívül még hozzá kell adni az adókötelezettség alól felmentett házakat, amelyeknek a társadalom felsőbb rétegeinek képviselői voltak tulajdonosai: curiális, taksás nemesek, papok, tanítók, szabadosok, tisztségviselők, bírók, molnárok, kocsmárosok stb. Siterben 16 porta volt, amely kb. 56 családnak felel meg, s amely kb. 280 lélekszámot jelentett. Hozzáadva a fentemlített személyek számát, összesen 320–350 lélekszámot kapunk.

A 16. század közepén tért hódít a reformáció. A Hegyköz vidékén 1556-ban áttérnek a kálvinista hitre. Csáky Farkasról ismertetes, hogy erőszakosan is terjesztette a protestantizmust. Az egyházközség valószínűleg 1558 körül tért át a református vallásra.

Az 1598-as összeíráskor Seyter néven szerepel, 0 házzszámmal, valószínűleg a közeli török háború miatt nem írták össze. Birtokosa ekkor Bocskai István. A törökök 1598-as pusztításai Várad ostromához kapcsolódnak. És épp akkor, 1598-ban volt az első házösszeírás, amely először ad pontos képet Magyarország demográfiai viszonyaira. Teljesen nyilvánvaló, hogy Bihar megyében, ahol mindenütt a friss háborús pusztítás nyomait találják, több száz településen a házakat össze sem írták. A házösszeírás alkalmával, a dikátorokat befolyásolta a háború, s a csaták közelében nem végezték el a felmérést. Ez történt Siter esetében is. Így nem tudhatjuk a 0 ház jelölésének valódi okát. Hogy e települések nem voltak teljesen lakatlanok, a későbbi felmérések is igazolták, mert sok helyen jelentős nagyságú falvakat írtak össze, amelyek egy teljesen elpusztult településből nem jöhettek létre. Így a 0 ház mennyiséggel jelzett településeket nem mérték fel.

¹⁰ Dávid Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás. 3.

Jakó Zsigmond szerint, egy év múlva, az 1599-es adóösszeírásból kitűnik, hogy Siteren hat lakott és hét elhagyott jobbágytelek állott.¹¹ Ugyanezen adóösszeírásból huszonhárom középkori és huszonkét 16. századi magyar személynevet említ meg. A lakosság bizonyos állandóságára vall, hogy ekkor is volt Karácsony, Koczy és Szél nevű lakosa.

1608. augusztus 28-án Báthory Gábor erdélyi fejedelem, Csatári Deák Pál közbenjárására, címeres levelet adományozott Site-ri Panith (Panith de Siter) Miklós és András, általuk feleségeik, Farkas Katalin és Cseh Dorottya részére. A fejedelem egyúttal a Bihar vármegyei Siteren Major Márton és Szél (Zel) Benedek házainak szomszédságában lévő házukat is mentesíti. Az oklevelet 1608. október 14-én Váradon, Bihar vármegye közgyűlésén hirdették ki, bejegyezték az Erdélyi Királyi könyvekbe is. A pergamen oklevelet Báthory Gábor fejedelem és Kendi István kancellár látta el aláírásával. A nemeslevél pecsétje mára sajnos elveszett.

Vékony arany fonállal övezett vörös keretben ugyanilyen színű damaszkolt szőnyeg, amelyen az alábbi címer jelenik meg: *„Álló, égszínkéek katonai pajzs, melynek alján vagyis mezején egy fehér szügy-boglárral ékített lovon ülő lovas, mellvértes, sodronypáncélos, sisakos – melyből három fehér toll emelkedik ki és más hadi díszekkel nagyon csinosan felékesítve, jobbában két – fehér és vörös – zászlós kopját, ... bal kezével pedig lova kantárját tartva látható. A pajzsra zárt katonai sisak van helyezve, mely ékkövekkel és gyöngyökkel illően díszített királyi korona fed, (ebből) vállig csupasz kardot tartó emberi kar emelkedni látszik. A sisak tetejéről pedig innen és onnan különböző színű sisaktakarók vagyis foszlányok omlanak alá, a pajzs oldalait vagyis széleit szépen körülveszik és ékítik.”* Erősen provinciális kidolgozású címerfestmény.

Az armális szerepel Schönherr listájában is, a család későbbi történetéről és az oklevél leltárba kerüléséről közelebbi információ nem áll rendelkezésre.

¹¹ Jakó: Bihar megye...138.

A török uralom alatt

1660-ban, Várad elfoglalása után, a törökök lerombolják a Csákyak központját, Adorján várát is. A török uralom alatt a terület lakossága növekedik, gazdasági élete fellendül. Fontos mezőgazdasági eseménynek tekinthető, hogy a törökök megkezdték a kukorica termesztését (törökbúza), amelyet a lakosság nagy kedvvel vett át. Fejlődött a kertészkedés – káposzta, répa, petrezselyem, veres- és fokhagyma termesztése –, melyet Váradra szállítottak.

A Várad elfoglalását követő diplomáciai tárgyalásokon az erdélyi területek védelme és megtartása érdekében engedték át Bihar vármegye jelentős részét a töröknek. Ennek ellenére, bár többszöri korlátozások történtek, a paraszti népesség nem egy, hanem két, sőt esetenként három urat is szolgált. Az erdélyi hódoltsági adózás bizonyos mértékű visszahúzódása – a bihari területek esetében –, vette fel a török által birtokolt javak megadóztatásának kérdését. A töröknek fizettek dézsmát és taksát, a földesúrnak kilencedet és robotot biztosítottak. Több községben az erdélyi fejedelemnek is adóztak.¹² Komoly érdekeltségei voltak Biharban magának a kassai főkapitánynak, Csáky Ferencnek is. 1669-ben nem mint kassai főkapitány, hanem mint földesúr írt Váradra Juszip pasának, engedje meg, hogy Bihar vármegyei birtokaira – Adorján, Margitta, Szalárd, Siter – bordézsmásokat küldhessen. A basa azonban ezt megtagadta, arra hivatkozva, hogy Csáky – mint kassai főkapitány – szintén nem engedi meg Szatmár és Szabolcs vármegyék dézsmálását.¹³

¹² Papp Klára: Jobbágyi szolgáltatások a XVIII. századi Bihar megyében. Magyar Történelmi Tanulmányok. XX. KLTE Debrecen, 1987., 15.

¹³ Izsépi Edit: Végyári levelek. Egri és a váradai pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végyári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel. 1660–1662. Az Egyetemi Könyvtár ritkaságtárának anyagából. Budapest, 1962. In: Nyakas Miklós: Adatok a bihari hódoltság történetéhez a Várad eleste utáni időkből. Bihari Múzeum évkönyve IV–V. Berettyóújfalu, 1986., 184.

A kukorica, amióta meghonosították, kedvelt terménye volt e vidék népének. A legelterjedtebb élelem- és takarmánynövények közé tartozott. A törökbúza gyors meghonosodásához és széles körű elterjedéséhez feltétlenül hozzájárult, hogy igaerő hiányában kétkezi munkával is lehetett termesztetni. A parasztság kezdetben alapvetően emberi táplálkozásra szánta, a gabonafélék helyett vagy a gabonaneműek kiegészítésére használta. Termesztése előnyös volt azért is, mert a felkarolt állattenyésztés miatt helyben értékesítették, ugyanakkor nem kellett belőle dézsmát adni. Ezért az összeírásnál nem is nagyon ügyeltek a kukoricaföldekre.

A törökök uralmuk utolsó éveiben még fokozták a rombolást, fosztogatást. Még 1693-ban is olvashatunk kegyetlenkedéseikről.

A török uralom megszűnése után

Kiinduló forrásként nem kerülhetjük el az 1692-es kamarai összeírás hasznosítását. Ezt az összeírást a kamara készítette, hogy felmérje a megye birtokviszonyait, lakóinak számát, gazdasági helyzetét – mindjárt a török pusztítás után. Várad közelében, tőle északra több népesebb község maradt meg. Valószínűleg, hogy ezek a helységek, mint a vár tartozékai, a török részről is nagyobb védelemben részesültek, s ez a magyarázata megmaradásuknak: Püspöki, Bihar, Hegyközpályi, Száldobágy, Pályiújlak, Csatár, Siter, Almás, Szalárd, Pelbárthida stb.¹⁴ Az összeírás számszerű adatai ellenben teljesen megbízhatatlanok. A valóságos helyzetnél sokkal sötétebb képet ad. De fényt derít arra is, hogy a háborús állapot miatt az 1680-as években, csak Biharban, nyolc falu vált lakatlanná. Mindez akkor is beszédes bizonyíték lenne az ún. „felszabadító háború” pusztításairól, ha más egyéb adattal nem rendelkeznénk. De beszédes példa erre a török időben jól fejlett Szalárd esete is. Az 1718–19-es első összeírás nyomán 87 portát, s hozzávetőlegesen 435 lakost jegyeztek fel, szemben az 1665-beli 100 portával és 600 lakossal. De

¹⁴ Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. (1692).

ez fenn állott a többi településnél is. E csökkenés oka a császári katonai megszállás, ami gazdaságilag is tönkretette a vidéket. Más szóval az osztrák csapatok legalább olyan pusztítást végeztek, mint a kivonuló törökök.

Mint tudjuk, 1692-ben a török uralmat az osztrák váltja fel. Először jött a visszafoglalás borzalma, a rekvirálások, a falvak felperzselése, majd megjelent a királyi rendelet, hogy ezeken a területeken csak a római katolikus vallás gyakorlata szabad és lehetséges, annak ellenére, hogy a lakosság nagy része református. Így a török alóli felszabadítás se gazdasági, se nemzeti, se vallási tekintetben nem jelentett javulást, sőt még nagyobb elnyomást hozott. A politikai szabadság és vallásszabadság teljes megszűnése indítja el a Rákóczi-vezette felkelést, amely kiterjedt erre a vidékre is. A szatmári béke pontjai ugyan kimondják, hogy őfelsége a vallás dolgában országunk törvényeit megtartja, de a törvénytelen állapot fennmaradt a Türelmi Rendeletig. A református egyház csak megtűrt volt az egész országban. Most már a jobbágyokat is üldözték, és elnyomták politikai és hitvallási okokból is. Hogy az egész Bihar vármegyében mennyire szomorú lehetett a helyzet, az a tény is mutatja, hogy az egyházkerületi jegyzőkönyv szerint 1773-ban csak Kismarja, Biharpüspöki, Csatár, Telegd és Szalonta volt többé-kevésbé városi jellegű, a többi hely csak falu volt, ahol a lelkészeknek sokszor betevő falatjuk is alig akadt.¹⁵

Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692) című munkájából a következőket tudjuk meg:

Bihar vármegye III. járásának népessége és gazdasági viszonyai 1692-ben.

Síter faluban:

Földbirtokos gr. Csáky László.

¹⁵ Szabó Gábor: A református egyház az ellenreformáció korszakában. In: Boldog Várad. 1991., 381.

Lakosok neve	fiú	leány	ló	ökör	tehén	borjú	sertés	juh	szőlő kapásnap- szám
Georg Karacson	5	2	–	3	1	1	–	–	16
Michael Horuat	2	2	–	–	–	–	–	–	6
Andreas Panik	–	–	–	2	1	1	–	–	8
Michael Kocs	2	–	–	1	–	–	–	–	8
Johan Cseki	1	1	–	–	–	–	–	–	4
Michael Puski	2	–	–	–	–	–	–	–	4
Nicolaus Szel	–	1	–	–	–	–	–	–	4
Jakobus Konga	–	1	–	–	–	–	–	–	4
Petrus Magari	2	–	–	–	–	–	–	–	2
Petrus Solyom	3	–	–	–	–	–	–	–	6
Paulus Madaras	–	1	–	–	–	–	–	–	2
Stephan Karacson	1	1	–	6	–	–	–	–	2
Összesen	18	9	–	12	22	–	–	–	66

Szolgáltatások: kilenced, tized, robot a földbirtokosnak
50 magyar Forint a törököknek (tursis decimas)
4 Ft. a fejedelemnek

A felmérésben 12 háztartás van feltüntetve, valamint 27 gyermek. De hogy ezek mellett hány idős személy és hány cseléd élt, nem lehet tudni. Tapasztalat szerint a háztartások számát hattal kell szoroznunk, hogy a lélekszámot megkapjuk. E szerint Siternek 72 lakosa kellett hogy legyen. A táblázatból is kitűnik, hogy a legfontosabb igásállat az ökör, lovuk, sertésük és juhuk nem volt, s a legfontosabb megélhetési forrás a szőlő volt.

Változások a 18. században

A Csáky család az egyedüli (az 1552-ben összeírt több mint 200 családból), amely ha veszít is birtokaiból, 1692-ben is öt faluval rendelkezik. Mint tudjuk, a család ősei még Zsigmond királytól kapták az adorjáni uradalmat. 1698-ban előbb Csáky Lászlót,

majd 1701-ben Csáky Istvánt – az erdélyi családi ág megalapítóját – erősítette meg Lipót császár díszes oklevélben Margitta és Szalárd tartozékaiban és más falvak birtokában is. A bihari birtokok átvevője feltehetően az a Csáky István volt, aki Kolozs megyei főispánként 1720-ig élt, két fiát, Zsigmondot és Imrét pedig valóban ott találjuk a 18. század első felének bihari birtokosai között.

Csáky Imre 1742-ben bekövetkezett halála után Csáky István országbíró leszármazottai, a vármegyében kiemelkedő szerepet játszó Csáky Miklós váradi püspök vezetésével pert indítottak Csáky Zsigmondné (Haller Kata), Csáky Borbála (Haller Györgyné) és Csáky Katalin ellen. A pesti Királyi Táblán 1746-tól 1749-ig folyó per a fiúág teljes tulajdonjogát mondta ki. Csáky Miklósnak viszont 58 ezer forintot kellett kifizetnie a leányágnál zálogban volt birtok visszaszerzéséhez.

Amennyire sikeresek voltak Csáky országbíró leszármazottai, Csáky Imre, majd Csáky Miklós a váradi püspöki székben, annyira sikertelenek bizonyult gazdálkodó tevékenységük a három bihari, a körösszegi, az adorjáni és a margittai uradalom élén. Ezért 1759-ben 25 évre Haller Györgynek és feleségének, Csáky Borbálának adták vissza zálogba a birtokokat. Haller 1762-ben bekövetkezett halála után a birtokokat a szintén erdélyi Kornis grófnak zálogosították tovább. Amint láttuk, Bihar vármegyében a Csáky család az egyetlen, amely mindig szerepel a vármegye birtokosai között. Négy település – Siter, Sitervölgy, Szalárd és Margitta – végig az ő tulajdonukban volt. A Csákyak tulajdonába került micskei birtokot és a hozzá tartozó falvakat (Almaszeg, Baromlak, Középes, Papfalva, Szentlázár, Vámosláz) 1784-ben már mind a Baranyiaknál találjuk.

A fiúág végül 1784-től kezdett hozzá a birtokok visszavételéhez, hangsúlyt fektetve a korszerűsítési munkálatokra. A Csáky-birtokok sajátosságai közé tartozott, hogy bár egy jelentős és nagymúltú nagybirtokos család tulajdona volt, a 18. század folyamán hosszú évtizedekre a család erdélyi ágának vagy azzal rokonságban álló fejedelemségbeli nemesi családoknak irányítása alá került. Lényegileg csak a század nyolcvanas éveitől lehet

egyértelműen érzékelni a magyarországi Csáky-ág gazdálkodó tevékenységének hatását, amikor számolni kellett azzal is, hogy a birtokkomplexum központja távol a bihari birtokoktól, a Szepességben működött.¹⁶

Meg kell említeni, hogy ebben az időben kismanesek is éltek itt. Az 1741-es nemesi összeírás alkalmával, in *Possesione Siter*: Ladislaus Szilágyi és Gregorius Megyeri nevű nemeseket találtak.¹⁷

A bihari nemességkutatás, azon belül pedig a sajátos helyet elfoglaló armalista nemesség kutatása háttérbe szorult, miközben a jobbágyság és a mezővárosi polgárság viszonyainak széles körű feltárása ment végbe.¹⁸ Ezt látni is fogjuk az alábbiakban.

Az armalisták vagy armalista nemesek a címereslevél (*litte-rae armales*) révén – többnyire birtokadomány nélkül – jutottak a nemesek soraiba. Az erdélyi fejedelmek címeradományaiiban jelentős számban maradtak fent házmmentesítést is adományozó nemeslevelek, amelyek nem csak a személyt mentesítették. Annak ellenére, hogy a feudális magyar jogot nagyban meghatározó Werbőczy-féle Hármaskönyv az „egy és ugyanazon nemesség” elvét hirdette, a valóságban ez nem érvényesült, hiszen a nemesi társadalom egyes rétegeit óriási szakadék választotta el egymástól. A megyényi területek felett rendelkező arisztokraták és a megyei középbirtokosok életszínvonala nem vethető össze a kismanesek életviszonyaival, amely leginkább a parasztkéhoz hasonlított. Az armalisták általában nem szereztek a nemesi címmel együtt vagyont vagy földbirtokot, így gyakran korábbi jobbágytársaikhoz hasonló módon éltek tovább, sokszor korábbi jobbágytelkeiken lakva, amely után szolgálatokkal tartoztak a földesúrnak.¹⁹

¹⁶ Papp Klára: Biharország jobbágy népe. 43.

¹⁷ HBmL IV. A. 4/9. 1. csomag

¹⁸ Szálkai Tamás: Az armalista nemesség demográfiai és gazdasági viszonyai Bihar vármegyében a 18. század második felében. In Bihar vármegye a múltó időben. Debrecen, 2011, 33.

¹⁹ Szálkai Tamás: Iratok és armalisták. Debrecen 2010, 3.

Kivételt képeznek a házmentesítést is tartalmazó nemeslevelek (armalese cum exemptio domus), amelyek az adományozott korábbi jobbágytelkét, házhelyét vagy házát (korabeli szóval kúriát) is mentesítették, vagyis gyakorlatilag adómentes nemes telekké tették. Itt utalnék a már említett, 1608. augusztus 28-án Báthory Gábor erdélyi fejedelem által adományozott címereslevélre is, Siteri Panith (Panith de Siter) Miklós és András számára. A 18. század utolsó negyedében az armalisták számának fokozatos emelkedése tapasztalható a váradi járásban. Hegyközkovácsi és Püspöki jelentős létszámú armalistája adta a járásbeliek zömét. A taksaösszeírások alapján, az 1784-es conscriptioiban, Siterben egy armalista családfőt találtak. A vagyonösszeírások alapján megállapítható, hogy az armalista nemesek és a jobbágyok vagyoni viszonyait összehasonlítva, általában nincs jelentős különbség a két társadalmi csoport helyzete között.

A 18. századi úrbérrendezés alkalmával tisztázzák – elkülönítik a paraszti társadalom két nagy rétegét: az 1/8 vagy annál nagyobb telekkel rendelkezők a jobbágyok, az ez alatti, vagy telek nélküliek pedig a zsellérek közé kerültek, de velük egy kategóriába kerültek „a táplálásnak statusához és az ország foglalatosságához” tartozók: a földesúri szolgálatban álló tisztek és szolgák, a bányák, a kereskedelem örökös kenyéren dolgozói, a tisztviselők, a papok fiai.²⁰

Beszélhetünk telekállomány szerinti differenciálódásról is. De a megyén belül igen nagy eltérések mutatkoznak. Az 1732-es és 1752-es évi urbáriumok alapján a jobbágyok közel kétharmada egész- és féltelkes.

Az eddig ismertetett differenciálódási formák mellett meg kell vizsgálnunk egy másik, egyfajta belső differenciálódást, amely a nemadózók, vagyis az adózás alól felmentettek körében ment végbe. Urasági szolgálatban adómentességet élveztek a kerülők, és azok a kerülők, akik nem a helység határát, hanem a község

²⁰ Bársony István: Bihar megye adózó népessége a XVIII. században. Magyar Történelmi Tanulmányok. XVI., KLTE, Debrecen, 1984., 74.

által használt prédiuumokat vigyázták. A mezei kerülők mellett számos település lakói között írtak össze erdőkerülőket is. A kerülők után, számbelileg a kocsmárosok következnek. A borárulás az év egy részében földesúri jog lévén, másrészt pedig mint tekintélyes jövedelmi forrás, érthető a nagy számuk. Az, hogy egy településen hányan voltak, részben a helység nagyságától, részben a birtokosok számától, s csak harmadsorban függött attól, hogy természetnek-e szőlőt a lakosok vagy sem. Az uradalmi birtokok életének irányításában kulcsszerepük volt az ispánoknak. Uradalmi tisztartót Kovácsi lakói között találtak 1763-ban, kulcsárt pedig Pályiújlakon, Siteren. Egy-egy fajta gazdasági tevékenységgel függött össze az alábbiak uradalmi alkalmazása: csordások, barompásztorok juhászok, kádárok, kovácsok (Csatár, Pályiújlak, Siter).

Az egyházi és kamarai birtokokhoz hasonlóan lehettek a vármegyében olyan világi birtokok is, amelyek több birtokközponttal rendelkeztek. Ilyen több darabban fekvő birtokok volt a Csákyaknak is, akik a Sárrét közeli Berekböszörmény mezőváros környékén, Szalárdon, Siterben és a jó szőlőtermő területtel rendelkező Margitta mezőváros mellett is rendelkeztek falvakkal. A 18. század első felében megnövekedett az állattartás szükséglete és azok eladási lehetőségeinek kihasználása. Csáky Zsigmond nemcsak az állattartást szorgalmazta, hanem Margittán, Szalárdon, Mezőfalván, Siterben és Körösszegen szántóföldi majorságot tartott, gabonás házat építtetett, ahol a majorsági és a dézsma-gabona mennyisége közel azonos volt. Az irtásföldeken elsősorban új szőlőt telepített, ami jelentősen megnövelte a majorságok borának mennyiségét s dézsmaborral szemben.²¹ A Csákyak siteri számtartója, Szilágyi László 1742-ben készített számadás a természetbeni szolgáltatás túlsúlyát mutatja: gabona- és bordézsma, a sertések tizedelése, makkbér fizetési kötelezettség (30 pénz sertések után), valamint taxafizetés. A robotot a mezőfalvi, siteri

²¹ Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. Erdélyi Tudományos Füzetek. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2011., 241.

és körösszegi majorság művelésére fordították, amelynek mértéke elvileg nem haladhatta volna meg a 12 napot, a gyakorlatban azonban az udvarbíró éppen erre törekedett.²²

A terület természeti-környezeti, valamint gazdasági viszonyaira jó felvilágosítást nyújtanak az országos összeírások. Az 1715-ös és 1720-as összeírások, valamint az úrbérrendezéskor felvett kilenc kérdőpontra adott jobbágyi válaszok jól bemutatják a gazdasági helyzetet.

Nézzünk meg egy táblázatot, amelyből kitűnik a fejlődés:

	1715	1720	1728	1743	1763
Háztartások	15	33	26 telek		
Jobbágy			örökös jobbágy 18 szabadköltöző 16 egy kenyéren élő fiúk 3	31	haszonbérlet 56 zsellér 4
Szántóföld	86 $\frac{1}{4}$ köből	131	51 $\frac{1}{2}$ megművelt 36 műveletlen	220 búza	158 búza
Ökör				74	62
Tinó				6	4
Tehén				20	44
Ló				3	8
Sertés				37	60
Szőlő		82 $\frac{1}{2}$	105	105	116
Méhes					4
Szekér széna				73	53

A réten jó a szénahozam, legelő az erdőben található, van elég tűzifa.

Az 1726-os urbárium alapján Siterben 26 lakott telek volt: 20 féltelkes, 16 egész telkes.

A Csákyak bihari uradalmáról 1755-ben összeírást is készítettek. E szerint Siter csak taxa, kilenced, fejős tehének utáni vaj és

²² Papp Klára: Jobbágyi szolgáltatások az úrbérrendezés idején. In Bihar vármegye az úrbérrendezés idején. Debrecen, 2005., 216.

pázsitpénz adásával tartozott, robotot nem jegyezték fel az összeírók.²³

Az 1774-es urbariális tabella szerint:

A jobbágytelkek nagysága: Belső (pos. mérő) 108 ¼

Szántó: 383 ¼

Rét: 193

Jogi állapot: szabadmenetelű jobbágyok: 67 ebből:

Rétegződés: colonus: 42 (szabad menetelű jobbágy)

inquilinus: 19 (szabad menetelű zsellér)

subinguilinus 6 (házatlan zsellér)

Szőlő: 271

A kilencedet természetben fizették. Adózás: 61 Rft.,²⁴ tűzifa, vaj, kappan, csirke, tojás.

A domboldalakon – a dombok, itteni szóhasználattal „hegyek” – elhelyezkedő települések esetében még inkább dominált az állattartás és a szőlőtermesztés. Ilyen falvak voltak Száldobágy, Hegyközpályi, Pályiújlak, Csatár, Tóttelek, Siter. De itt a falvak kisebb-nagyobb erdőségekkel is rendelkeztek, ahol a fa hasznosítása mellett jelentős volt a makkoltatás.

Több esetben azt jegyezték fel az összeírók, hogy a föld a kertekben van, s ezért többnyire csak kukoricát tudnak termesztani. Gyakorlatilag azt jelentette, hogy nincs szántóföldjük.

„Az erdőirtás, és helyén kaszáló, szőlő telepítése egyaránt érdeke volt a falvak népességének és a birtokos családoknak is. De az állattartás miatt az erdők megőrzése, a faállomány védelme is fontos elvárás maradt. A kettős érdek gyakran került konfliktusba, s a hasznosítás legtöbb esetben csak szigorú erdő-szabályok betartása mellett válhatott lehetségessé. 1786-tól a bihari Csáky-birtokon is szigorú erdőrendtartás és legeltetési rend lépett életbe, amely büntette a tilalmasba

²³ Papp Klára Uo. 218. old.

²⁴ Telkek utáni taxaként az 1759-ben kiadott vármegyei rendelet egy német forintot írt elő, függetlenül a „népes telek” utáni külsőségektől. Általában házas vagy telkes gazdák után kérték, ahol a telken a belső telek értendő.

állatokat engedő jobbágyokat, valamint szabályozta az erdőirtás lehetőségét is.”²⁵

Bihar vármegyében a Mária Terézia rendelete alapján elkezdett *úrbéri rendezés* 1769-ben indult. Az úrbérendezés anyagához szorosan kapcsolódó paraszti vallomások, a kilenc kérdőpontra adott válaszok elsőrendű forrásai a szabályozást megelőző évtizedeknek. Ezekből megismerhetjük az akkori gazdasági helyzetet.

Ismerkedjünk meg az 1770-ben összeírt adatokat. Kérdőpontok és válaszok:

1. Vagyon-é mostanság urbarioma ezen helységnek? Ha vagyon, minémű az? Mennyi időtül fogva hozattatott bé?

Urbáriumunk nincsen.

2. Ha urbarioma nincsen, a jobbágyi kötelességet teszük-é contractus szerint mind a jobbágyok, mind a zsellérek? Mennyi ideje már annak, hogy ezen bévett szokás kezdődött, avagy contractusra lépett ezen helység az földesurasággal? Nem de nem ezen mostani urbariom, avagy contractusnak tétele előtt is voltak mások, és ha voltak, minéműek és mikor kezdődet[t] ezen mostani szokásban lévő kötelességnek praestatioja?

Írásbeli contractusunk sincsen a méltóságos urasággal, hanem volt olyanforma szóbeli egyezésünk, hogy 18 napnál többet ne szolgáljunk esztendőnként.

3. Ahol urbariomok, vagy contractusok nincsennek, miből álló a jobbágyságnak és zselléréknek adózása és kötelessége, aki mostanság szokásban vagyon? Mikor és mimódon hozattatott bé azon kötelesség és adózás?

Az erre való felelet a következőkből fog kitétszeni.

4. Minémű haszonvételei vannak ezen helységnek és határjának? Avagy ellenben minémű károk szokták közönségesen érni őtet és határját?

²⁵ Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. 274.

Haszonvételek:

Szántóföldeink két fordulóban vannak, s azok a jóféle tiszta búzát megtermik. Kaszálóink az marha hizlalására is alkalmas szénát teremnek, és nagyobb részint az árvizektől is mentesek, mely kaszálóinkon sarjút is használhatunk, ha marháinkkal meg nem étetnénk.

Várad városa két kis mérőföldnyire lévén hozzánk, ott szoktuk eladni, amink eladnivalónk vagyon.

Legelőmezőinkkel még eddig mind vonó-, mind fejős marháink megérték, úgyhogy azoknak legelőmezőt másutt árendálni nem kényszerítettünk. Itatóvize marháinknak vagyon, minthogy a határunkon vagyon elégséges forrás.

Mind tűzi-, mind épületre való fánk még eddig az itt való erdőről – a méltóságos uraság engedelméből – volt annyi, amennyi kellett.

Határunkban vagyon jó bortermő szőlőhegy, amelyben majd többnyire mindnyájunknak vagyon szőlőhegyünk, amelynek művelésével szoktunk leginkább kenyerünket keresni. Az uraság erdein, amidőn makkot terem, szoktuk sörtésünket tűrhető pénzért makkoltatni. Vagyon telkeinken s a szőlőink alatt is feles gyümölcsöseink. Nevezetesen pedig számos gesztenyefáink, melyből amidőn az Úristen idejét adja, szép pénzt kaphatunk. Szomszédosságunkban lévő csatári, püspöki és bihari szőlőhegyekre szokott a nálunk levő szegénység pénzért kapálni járni. Korcsmázta-tásunk vagyon Szent Mihály naptól fogva Szent György napig. Kaszálóink vagyon valami 5 emberre való. Kenderáztató vizünk vagyon. Vízimalmok közel egymérőföldnyire vannak hozzánk, ahol őrölni szoktunk.

Károk és fogyatkozások:

Ellenben kaszálóink szükön vagyon, s annak is valami negyed-részből a záporosókból származó patakok károkat tesznek anynyiból, hogy a völgyeken levő kaszálóinkról a fűvet is elhordják, és meg is laposítják, s ugyanazért kénytelenítettünk a szomszéd határokon is néha-néha pénzért szénát szerezni.

Várad városának, ahol szoktuk holminkat distrahálni, tőlünk a hegyek miatt alkalmatlan útja vagyon.

5. Hány és minémű hold szántófeldje és rétje vagyon egy egész házhelyes gazdának, és hány posonyi mérőt vethet egyik hold szántófeldjében? Nem de nem a rétején sarjút is kaszálhat-é?

Még eddig telekjeink és szántófeldünk egyenlő mértékre el nem voltak osztva, hanem ki nagyobb, ki kisebb, amint ki-ki magának szerezhett. És két fordulóban lévén szántófeldjeink, a legjobb gazda elvethet minden fordulóban 7 s 8 köből búzát. S három vagy négy szekér szénát. Sarjút nem szoktunk kaszálni a földek szúke miatt.

6. Minémű és hány napi munkát vitt egy-egy gazda eddig végben, és hány vonyó marhával? És amidőn a robottra mentek és visszajöttek, beszámoltatott-é azon járás-keléseknek idejei is a napi számhoz?

Az egyezség ugyan az urasággal 18 nap volt, de megtörtént, hogy néha-néha többet is szolgáltunk, úgyhogy esztendőben 20–24 napra ráment a napi szám a szabadmenetelű emberek részéről. Akik pedig nálunk jobbágyok vannak, azok amidőn kívántatik, hajtának. Ellenben az uraság azoknak naponként egy-egy cipót ad. A szántást és más szekerezéseket 4 s 6 marhákkal szoktuk tenni.

7. Adnak-é az itt való lakosok az földesuraságnak kilencedet? Ha adnak minémű termésbűl és javakbűl adgyák azt? S mennyi időtűl fogva? És vagyon-é a kilencedbéli adózás ezen nemes vármegyében más földesuraságnál is bévett szokásban? Ezenkivűl más adózás fejében mit szokott ekkortáig a jobbágy adni esztendőnként az uraságnak, jelesűl pedig olyatin akár készpénzbűl, akár más egyébűl adatott és adózás és ajándék mibűl álló vólt?

A törvényes kilencedet mindenbűl, amit a föld terem, megadjuk a maga termésében. Ezenkivűl fizetűnk minden telektűl két máriást, egy icce vaját, két csirkét, 10 tojást. A dézsmát is megadjuk.

8. Hány pusztá hely vagyon ezen helységben? Mennyi időtűl fogva? Mi okbűl pusztultak el? És azon helyeket appertinentiajával egyűtt kik bírják?

Pusztá telkűnk nincsen.

9. Ezen helységnek lakosai örökös jobbágyok-é vagy nem?
Nagyobb részén szabadmenetelű emberek vagyunk, hanem
vagy 16-an örökös jobbágyok vagyunk.

Siter, 1770. november 2.

Vallomástevők:	Nemes Gergely bíró	Szél István
	Óvári József	Kerekes Mihály
	Bagits András	Szabó Mihály
	Lemenyi István	
Nótárius:	Stephanus Csutoras	
Összeíró biztosok:	Georgius Szlávy	Emericus Balogh

A válaszokból megtudjuk, hogy e vidéken elég kevés a szántó-föld, azok is soványak, de trágyázást nem alkalmaznak. A széna elégséges, de egy kemény tél után, vagy amikor az árvíz elönti a kaszálót, kénytelenek máshol is vásárolni. A legelő nem elégséges az állatok számára, néha a szomszéd határára hajtják legeltetni a marhát. Malom mindenütt van a közelben, nem kell messzire menni az őrlés kedvéért. Minden faluban engedélyezett a „korcsmáltatás Szent Mihály napjától Szent György napjáig”. Sőt, egyes helyeken, ahol sok a szilva, „korcsmároltathatnak a földesuraság engedelméből pályinkát is”.

A *szőlő-gyümölcsös* együttes előfordulása egyaránt megtalálható volt szőlőhegy esetében, illetve olyan falvaknál, ahol csupán kerti szőlő volt. A termesztett gyümölcsfajtákat tekintve, csak korlátozott érvényű megállapítást tehetünk. A feljegyzések jórésztében csupán a gyümölcsös kifejezés szerepel, az azonban már nem, hogy pontosan mit termesztettek. A konkrét megnevezést tartalmazó beírások alapján úgy látjuk, hogy a legkedveltebb, legelterjedtebb gyümölcsfa a szilva volt. A szilva mellett az alma is kedvelt gyümölcs volt. Csátáron a telkek és a szőlők végében szilva, s egyéb gyümölcsfák voltak, közülük híres a cseresznye, Siterben pedig a gesztenye termesztéséről vannak bejegyzések, „szép pénzt kapnak érte”.

A paraszti háztartások mindennapi ellátásához nélkülözhetetlen zöldségfélék túlnyomó többségét saját maguk termesztették,

főleg a házkörüli kertekben leginkább káposztát, répát, hagymát, petrezselymet és babot.

A paraszti háziipar egyik legfontosabb alapanyagát, a kendert széles körben termesztették Bihar vármegyében az úrbérrendezés körül is. A kendert termesztő falvak zömmel a folyók közelében találhatóak. Legtöbb helyen lejegyezték, hogy „kenderáztató vizünk jó vagyon”.²⁶

Jelentős volt az *állattartás* is ezen a területen. Az *ökörállomány*, bár számszerűen gyarapodik, mégsem elégséges a földműveléshez. Általában a kétökrös gazdák domináltak, de az állományt a jobbágyok alig 30 százaléka birtokolta. Ebből következik, hogy a jobbágygazdák rákényszerültek, hogy földjüket közösen, „címborában” műveljék meg. Ha nem rendelkeztek igaerővel, kénytelenek voltak más kiegészítő jövedelem után nézni. A lótartás az, amely kisegíti az ökörhiányt.

A *lóállomány* növekedése a 18. században csak részben oldotta meg az igaerőben jelentkezett hiányosságokat. A haszonállatok többi fajtáit – mint a szarvasmarha, sertés, juh, kecske – táplálkozás és értékesítés céljából tartotta a lakosság. A *tehéntartás* elsősorban a tej és az abból nyerhető túró, tejföl, vaj, sajt miatt bírt fontossággal. A tehénállomány fokozatosan gyarapodott a 18. században.²⁷ A *sertéstenyésztés* szintén a lakosság ételmezésében játszott szerepet. Eltartásában ekkor még döntően a makkoltatás bírt fontos szereppel, a Hegyköz pedig akkor még bővelkedett erdőben. Mivel a makkoltatás földesúri előjog volt, ezért ennek igénybevételéért a jobbágyoknak fizetniük kellett. Az erdőterület csökkenése és a fizetési kötelezettség a kukorica fokozottabb felhasználásához vezetett az állattartásban, ez pedig a kukorica-termelés fellendülését vonta maga után. Az 1692., 1720. és 1743. év összeírásaiban szemlélhető dinamikus növekedés a sertéstartó

²⁶ Bársony István: Bihar megye adózó népessége a XVIII. században. Magyar Történeti tanulmányok. XVI. KLTE, Debrecen, 1984, 36–38.

²⁷ Pankotai László: Mezőgazdasági termelőkörzetek a XVIII. századi Bihar megyében. Magyar Történelmi Tanulmányok. XVIII. 76.

települések számában odavezetett, hogy 1753-ra általános lett a sertéstartás.

A *juh* és *kecske* igénytelen a legelő minősége szempontjából. Előszörban a tej és túró, kevésbé húsa miatt tartották. A század közepétől a gyapjából készült ködmön a ruházkodásban is szerepet kapott.

A *méhészet* szintén jelentős volt. A legnagyobb előfordulást az Érmelléken találjuk, de a Hegyköz szinte minden településén előfordult. A kaptárak száma 1720-ig jelentősen nőtt, de az 1753-as összeírás szerint lecsökkent. Ezt befolyásolta az időjárás is, mivel egy-egy korai vagy késői hideghullám nagy károkat okozott a méhállományban. Ennek ellenére 1753-ban a Hegyköz élen állott az egy településre számított kaptárszám esetében.

A paraszti termelőtevékenységben a 18. században is jelentős szerepe volt az *erdő* hasznosításának. Mint már utaltunk rá, a megye nagy részét erdő borította, s ebből úgy tűnne van elég tűzi- és épületfa. De az irtásföldek növekedésével erősen csökkent az erdők területe. Ezen a hegyes-erdős vidéken a szőlőterület kialakítása is irtás útján ment végbe. Meg kell még említeni, hogy a pálinkafőzők és a birtokosok serfőzői is ritkíthatták némileg az erdőt.

A hegyeket elhagyva, már a század első harmadában, különösen az érmelléki és sárréti járásban, több falu lakói panaszozzák a fában való szegénységüket. Több település lakóinak kellett szomszédos területekről, prédiuumokról a fát szállítania. A dombokon levő települések számára mind a tűzifa, mind az épületfa elegendő mennyiségben van, s ingyen, sőt néhány helyen eladásra is igénybe vehetik az erdőt, mint Töttelek, Siter, Siter völgy. A bihariak részére a tötteleki erdőről enged az uraság fát hordani. Épületre valóért szekerenként, tűzre valóért pedig marhánként egy garas fizetése fejébe. A tötteleki erdőről szereztek fát a csatáriak is.

Az erdő, különösen a tölgyerdő léte, vagy nem léte alapjaiban szabja meg a makkoltatási lehetőségeket. Tölgyerdő önmagában még nem bizonyítja feltétlenül ezt a lehetőséget. A makkoltatásért

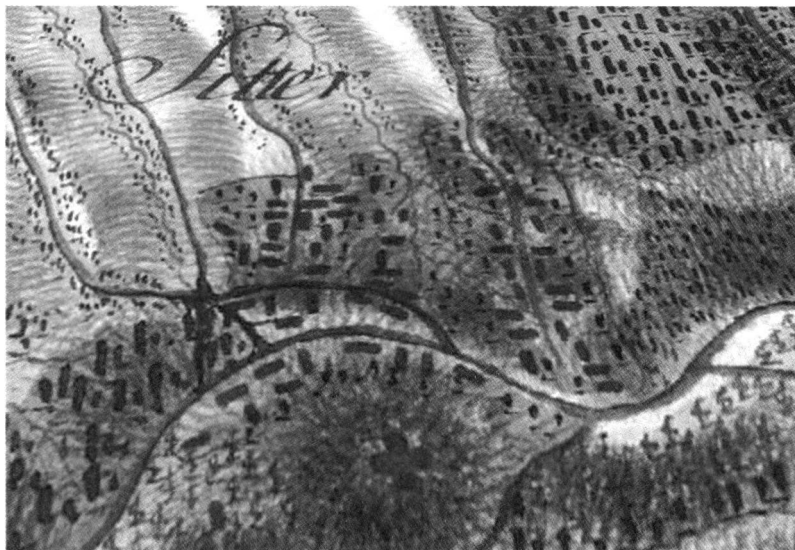
díjat kellett fizetni a földesúrnak. A települések jelentős részében 8 poltura a sertésenként fizetett makkoltatási díj. De „makktermő fát nem szabad kivágni”.

Fényes Elek 1851-ben, Magyarország Geográfiai Szótárában a következő adatokat ismerteti: Száldobágy: 2000 hold erdő, 1045 hold szőlő, Hegyközújlak: 1600 hold erdő, 900 hold szőlő, Csatár: 1320 hold erdő, 1000 hold szőlő, Hegyköztóttelek: 310 hold erdő, 130 hold szőlő, Latabár-pusztá: 678 hold erdő, Siter: 1000 hold erdő, 200 hold szőlő. Ebből az összehasonlításból kitűnik, hogy két falu, Siter és Hegyköztóttelek területe kisebb, mint a környékbeli falvaké. De ehhez viszonyítva Siternek elég nagy erdeje és szőlője van, s amint tudjuk, jó bort termelnek.

Már a század első harmadában készült összeírások alapján is jól elkülöníthetők egymástól a főbb *piaci körzetek*. A vármegye két legnagyobb felvevőhelye Várad és Debrecen volt. Váradra szinte a megye minden részéből szállítottak árukat a falvak lakosai, így Siter lakossága is. De Siter számára jelentős volt Szalárd piaca is. A paraszti bevallásokban sok szó esik az útviszonyokról, s csak töredékük tudósít „alkalmatos utakról”. Ismétlődően visszatérő bejegyzés: „a hegyek között nehéz az út”, zömmel a Váradra vezető utakat jellemezve. „Alkalmatlan és bajos utakat” emlegetnek Siter és Sitervölgye lakói.

Mit vittek a piacra? Számszerűen legjelentősebbnek a bor, a gyümölcs és a pálinka értékesítése látszik. A bort tekintve meghatározó a nagy szőlőtermesztő vidékek szerepe, míg a gyümölcs csak részben került ki erről a tájról. A zöldségfélék értékesítése igen korlátozott mértékű volt. A marhát főleg a váradai piacra vitték.

Magyarország *első népszámlálását* II. József rendelte el 1784-ben. Ez a népszámlálás a 18. századi népességtörténetünk legfontosabb forrása. Az 1784–1787. évi népszámlálást nemcsak azért minősíthetjük a szó mai értelmében is népszámlálásnak, mert külön e célra létrehozott, a vármegyei vagy egyházi közigazgatástól független szervezet hajtotta végre, a népesség valamennyi rétegére és a korabeli Magyarország polgári igazgatás alatt álló egész területére kiterjedt, hanem azért is, mert a népességi ada-

Az első osztrák katonai felmérés – 1782–85

tokat különböző szempontok szerint részletezte, összefüggéseit sokoldalúan tárta fel.

A házak számának sorrendjében haladva minden házról önálló kérdőívet töltöttek ki. A kiadott rendelet szerint valamennyi lakott vagy lakatlan házat, a lakóházakon kívül minden más épületet is (kastély, vár, városháza, kórház, árvaház) számba vettek. Az egyénekenkénti ház- és családi ívbe családonként írták be, valamennyi megszámlált nevét és adatait. Ha egy házban több család lakott, mindegyik önálló sorszámot kapott. A család megjelölése, fogalma tulajdonképpen a háztartás fogalmát takarja. „Egy famíliához számláltnak mindazok, és következésképpen azon egy Arkus Familia Táblájába irattatnak be, valakik magoknak külön nem főznek, hanem ugyan azon egy Atyától, vagy Gazdától, Gazdaszszonytól, közönségesen együtt tápláltnak és velek egy Asztalon, kenyéren vagynak, akár ezek Házások légyenek, akár nem...” A családfővel közös háztartásban élő házas gyermekeket tehát éppen úgy ide sorolták, mint a háziszolgákat, inasokat, urasági tiszteteket stb., ha külön háztartásuk nem volt. A helyes szóhasználat

ezért feltétlenül a háztartás és nem a család szó. A rendelet szerint a magányosan élő személyeket is önálló famíliának kell tekinteni.

A férfi népesség besorolása a következő szempontok alapján történt: papok, nemesek, tisztviselők és honoratiorok, parasztok, zsellérek.²⁸

Ezek alapján Siterben a következő népességet számláltak össze:

A helység neve Sitér, a birtokos neve: Csáky gr. cs., házak száma 105, családok száma 111, népesség 596 személy, melyből 317 férfi, 279 nő. A férfiak közül pap 1, nemes 12, paraszt 38, zsellér 79, sarjadék (gyermek) 1–12 év között 102, 13–17 év között 27.

Általában a családok száma valamivel több a házak számánál. A férfiak létszáma 38-cal több mint a nőké, de ez magyarázható a fiúgyermek nagy létszámával is, amely 21 százalék. Általában a papok száma egy, ott jelenik meg kettő, ahol két felekezet található. A zsellérek sokkal többen vannak a több földdel rendelkező parasztnál. Átlagban a lakosság 17–18 százaléka. S ez folyamatosan növekedett, ami az elszegényedést jelezte.

A 18. század másik fontos eseménye az *iskolák szervezése* volt. Első iskolája 1753-ban szerveződött, mint református fiúiskola.

A siteri uradalom a 19. században

Fényes Elek Magyarország Geográfiai Szótárában (1851) a következőket írta: „980 ref. lak, anyatemplommal. Határa 2800 hold, mellyből urb. szántó 726, rét 242, hivatalnokoknál 24, majorsági szántó 240, rét 240, közlegelő 60, szőlő 200, erdő 1000 hold. Agyagos földje nehéz művelődésű, de bora, gyümölcse sok, sőt gesztenyét is bőséggel termeszt. Birja gróf Csáky Antal.”

A falu újkori birtokosai közt voltak a Korniss, Vay és Zichy családok, utoljára a Mahler család.

²⁸ Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787., 11–14.

Csáky Antal Brúnó gróf siteri uradalmának 1836-ban készült urbáriumára.²⁹

A Csáky család a 14. század óta folyamatosan gyarapította Bihar vármegyei birtokait, így a 19. század második felében már 33 bihari faluban található a családnak kisebb-nagyobb majorsága.

A siteri uradalom négy falura terjedt ki: Siter, Nagytótfalu (Sârbi), Sitervölgy, Nagy-Borzik (Burzuc). A birtok központja Siter, mely a Szalárdi járásban, a Bihar megyei Réz-hegység nyúlványai alatt „szép kilátású dombon áll”, Árpád-kori magyar település, zömében református magyar népességgel. Lakóinak száma az első népszámláláskor 1012 fő volt.³⁰

Siterben 1836-ban gr. Csáky Antal Brúnó mintegy 2460 kishold (1100 négyszögöl) majorságot is tart. A majorság művelési ágankénti megoszlása: 600 hold szántóföld, 141,5 hold kaszáló, 36 hold 400 négyszögöl szőlő, 45 hold kert és 1637 hold erdő. „Jó bortermő szőlőhegyek”-ről ad tájékoztatást a Mária Terézia-féle 9 kérdőpontra adott válasz is. Ugyanakkor a földesúr 122 telkes jobbágyának összes telki állománya 30 4/8 telek, a communitásé 1 4/8 telek, mely összesen – „posonyi mérő”-ről, „ember vágó”-ról és „kapás”-ról átszámítva –, mintegy 1240 kishold földet tett ki.

A jobbágyföldek művelési ágankénti megoszlása: 832 hold szántó, 324 hold 300 négyszögöl kaszáló és legelő. Korábban irtás földjük is volt, de ezt pár évvel ezelőtt az uradalom pénzért visszaváltotta.

Siter határában tehát a földesúr összesen mintegy 3700 hold földnek vette hasznát, melynek kb. egyharmadán „majorsági birtok”-ként maga gazdálkodott, egyharmadát pedig „úrbéres” jobbágyai művelték. 45 zsellér és 10 „lakó” család élt a faluban, de ezek nem rendelkeztek telek után járó föld appertinentiával.

Sitervölgy (Sustorogi), a Fergetes-pusztával, hegyes-völgyes táj. Eredetileg magyar falu volt, de a török háborúk idején elpusztult,

²⁹ HBML IV. A, 1/b 525. A siteri uradalom összeírása, 1836. december 8. Közzétette Varga Gyula, Déri Múzeum évkönyve 1998, Debrecen, 1999.

³⁰ HBML. IV. B. 404/a, 18. doboz, 1871.

s azóta görögkeleti román népesség lakja. Lakóinak száma 1871-ben 462 fő. 1836-ban teljes egészében a Csákyak birtoka. Majorság itt nincs, az uraság semmi épületet nem tart, de a siteri majorság lábas jószágait rendszerint itt szokták legeltetni. A falunak kiszakított erdeje nincsen, de a siteri erdőben a lakosokat faizás (fakitermelés) joga illeti meg, melyért az uraságnak fát szállítanak. Az itt élő románok gyűjtik az erdei vadon termő gyümölcsöket, s ezeket a piacokon is árulják.

A siteri uradalom tehát összesen mintegy 5522 kishold földet jelent, melynek közel fele (2710 hold) a siteri majorsághoz tartozik, a többi 2812 holdat (60 1/8 jobbágytelek) pedig 309 telkes jobbágy család használta. Ebben nincs benne az uradalom és a jobbágyok által használt közös legelő, melynek nagyságára csak az egyes falvakban tartott állatok számából következtethetünk. Az uradalomnak azonban a telkes jobbágyokon kívül még a 131 házas zsellér és 19 „lakó” családja számára is megélhetést kellett adni. A birtokból élt tehát összesen: 458 család. Ez – az itteni gazdag gyermekáldás figyelembe vételével „hetes” szorzószámot alkalmazva – 3206 lelket jelent. Ez a 3206 lélek lényegében a Csáky grófok „famíliáját” képezte: sorsuk valamilyen módon az uradalomhoz kötődött. Hiszen az uradalom földjének hasznából éltek, az uradalomnak fizették szolgáltatásaikat, fölöttük első fokon a földesúr magánbírósága, az úriszék bíraskodott.

A siteri majorság

Az uradalom majorsági központja Siterben volt. Itt a falu templomától északra, a domb hajlatában állt egy téglából épült tisztí udvarház, náddal fedve, melynek egyik szárnyán volt három szoba, a másik szárnyán konyha, cselédszoba, kamarák, alatta pedig három pince. Az udvaron állt egy téglából épült istálló, 16 ló számára, egy kemény matériából épült, cseréppel fedett magtár (granárium), melyben elfért 3000 posonyi mérő élet. Volt az udvaron téglakút. Az után paticsból készült marhaistálló, egy új, lécből készült, deszkával fedett, 12 öl hosszú tengeri góré. Ugyanitt állt

a paticsból készült, náddal fedett, kőkéménnyel ellátott cselédház, két szobával, kamarával, konyhával előtte egy „kis kertecske”.

A csűrös kertben állt egy 20 öles, falábakon álló, deszkával fedett ócska szín. A majorsághoz tartozó szőlőben volt egy 32 öles, zsin-dellyel fedett borház, lakószobával, kamarával, alatta 30 öles pince, melyben elfér 5000 akó bor. Kerítésekről nem esik szó, feltételezhető, hogy a majorság ebben az időben nem volt körül kerítve.

A majorság bevételi forrásai: A szántóföldek, kaszálók, gyümölcsöskertek, szőlők terméséből vett haszon.

A majorsági szántóföldek összesen 600 holdat tettek ki, s ezek négy tagban helyezkedtek el. Általában hármassal fordulókat alkalmaztak, tehát a földek 1/3 részét (vagyis kb. 200 holdat) évente fekete ugarnak hagyták, de ezt a lehetőségek szerint jószággal jártatták, vagyis legeltették.

A földek soványak, trágyázást igényelnek. Fő terményük a tiszta búza és a kétszeres (fele búza, fele rozs), azon kívül vetnek árpát, zabot, borsót, lencsét, tengerit és kendert. A kaszálók a Sas-kútnál és a Cserőrét-völgyben helyezkedtek el, s összesen kb. 155 embervágót, vagyis 141 holdat és 699 négyszöglet tettek ki.

A majorságnak külön legelője nem volt, hanem állataik a falu közös, osztatlan legelőjén együtt jártak a parasztok jószágjaival. Az uradalomnak két gyümölcsöskertje volt. A szilvákert 23 4/8 posonyi mérő, azaz kb. 12 kishold, a másik a gesztenyéskert 60 posonyi mérő, vagyis 32 hold és 800 négyszögöl területtel.

Bőségben terem itt meggy, alma, körte, dió, mogyoró, szilva, barack, cseresznye, berkenye és – a tájon különlegességnek számító – gesztenye, melyekből eladásra is jutott.³¹ A majorsági szőlő a Nagyhegyen 200 kapavágó területet foglalt el.

³¹ A gesztenyéről a Mária Terézia-féle kilenc kérdőpontra adott válaszokban is megemlékeznek. Az egyik lankás hegyoldalt ma is szelidgesztenyés erdő fed, mely valószínűleg a régi gesztenyéskert emlékét őrzi. De ezenkívül a faluban az utcákat, udvarokat, kerteket borító gyümölcsfák között ma is fel-fel tűnnek az évszázados szelidgesztenyefák. Különben ma az egész falu szinte összefüggő gyümölcsöskert képzetét adja: cseresznyefák, szilvafák, diófák.

– A szántóföldek bevétele: (ötéves átlagban)

Őszi vetésből: 2032 ft. 30 kr. Tavaszai vetésből: 1333 ft. 20 kr.
Összesen: 3365 ft. 50 kr. Kiadások: (szántás, vetés, aratás, betakarítás, trágyázás, stb): 1065 ft.

Haszon: 2300 ft. 50 kr.

– A kaszálók bevétele:

Közepes termés esetén, ami, 240 két marhás szekér széna (18 szekér tesz 1 ölet, melynek szélessége 3 öl, magassága: 3 1/2 öl. 1 öl ára: 24 ft) 320 ft. Sarjú (60 szekér) - 60 ft. Összesen: 400 ft. Kiadások: Kaszálás, hordás úrbéri munkásokkal, 240 gyalog nap-szám pénzbeli értéke és a hordásért külön 20 ft., - 80 ft.

Marad tisztán: 340 ft.

– A gyümölcsöskertek haszna:

A szilvás 300 véka szilvát terem és egyéb gyümölcsöt: 60 ft. A gesztenyés terem 80 véka gesztenyét és diót: 80 ft. Összesen: 140 ft. Kiadások: Nincs kiadás, mert az ültetés, tisztogatás költsége bejön az ott termő füből. A kerítés eleven sövény, tehát arra költeni nem kell. Így marad a tiszta bevétel. A fák közé ültetni krumplit és egyéb zöldséget lehet.

Bevétel: 140 ft.

– A majorsági szőlő bevétele:

Évi átlagtermés: 625 akó bor. 64 iccájével véve: 937 ft. 30 kr. 78 sajtó törköly ára: 54 ft. 36 kr.

Összesen: 691 ft. 46 kr.

Az erdők jövedelme

Az uradalomnak a siteri határban, a hegytetőn és alatta, Haraszt, Deres, Török halála, Medvés, Bárdos, Csepegő, Tojókút, Szénégető dűlőben 1637 hold igen szép cser-, tölgy-, bükkfákból álló erdeje van. Az erdők haszonvétele a következőkből állt: Fennálló fát az uradalom nem ad el, hanem rész szerint robotban, rész szerint úrbéri tartozásban vágatva, posonyi öl számra adja el, évente 500 ölet, 2 ft. 48 kr-jával: 1400 ft.

Makkoltatásért idegenektől: 40 ft. vadászból (őz, nyúl, császarmadár, melyekből bőségesen vannak): 20 ft. Összes bevétel: 1460 ft. Szénégető, hamuzsírőző itt nincs, épületfákat nem adnak el, ritkán szednek gubacsot is. Favágásért, kivonva az úrbéri napszámokat: 166 ft. 40 kr. Marad tiszta bevétel: 1293 ft. 20 kr.

Az állattartás haszna

Fontos bevételi forrást jelent az állattartás. Főleg szarvasmarha, juh és sertés tartásból van bevételük. Lovat az összeírás nem említ, de a 16 ló befogadására alkalmas istálló azt sejteti, hogy saját használatra igás, s minden bizonnyal „parádés” lovakat is tartanak.

A szarvasmarha-állomány: 40 db. magyarfajta „gulyabeli szilaj tehén, mely nem fejlődik”, hozzá 2 db. magyar bika, 36 db. növendék üsző, tinó, illetve 2 növendék bika, s 20 db. szopós borjú. Itt sem szerepelnek az igás ökrök, melyeket a fent jelzett istállóban tartottak. Ezek száma ismeretlen, de az évente kifogott 4. db. jármos ökörnek való tinó számából ítélve a „20 ökörnek való istálló” alighanem folyamatosan telve volt.

Tartanak 170 db. birka juhót, melyből 120 anyajuh, s ezeket az uraság a választás után 4 hétig fejti. A tejből főleg juhsajtot, túrót készítenek, illetve ebből vaját olvasztanak. A meddők, ürök fő hasznát gyapjújuk adta. A juhok nyáron a legelőn-, télen hodályban éltek.

A sertésállományt 56 db. mangalica koca, s ezek évi kb. 310 db. malaca adta. A sertéseket nyáron a legelőn, télen a makktermő erdőben tartották. Szemes takarmányt, főleg árpát, tengerit csak a választás alatt álló malacok kaptak. Más állatokat, baromfit, méheket a majorságban nem tartottak.

Bevételek az állattartásból:

– A szarvasmarhák haszna: 6 db. mustra szopósborjú ára: 120 ft., 8 db. tinó, párja: 48 ft.: 192ft., 4 db. jármos ökörnek való: 96 ft., trágya haszna: 60 ft. Összesen: 468 ft.

Kiadások: teletetésre való széna: 40 szekér, szalma: 240 szekér, só 30 mázsa:összesen: 275 ft. 30 kr.

Tiszta bevétel: 192 ft. 30 kr.

– Birka juhok haszonvétele: 120 fejős juh ad 200 font túró, melyben a vaj is benne van. Mázsája 6 ft.: 12 ft. 14 kr. Eladnak 60 db. bárányt, párja 4 ft.: 120 ft., a gyapja (egyszer nyírnak), darabja ad 2 fontot: 274 ft., a trágya haszna: 40 ft. Bevétel: 446 ft. 14kr.

Kiadások: 10 szekér széna, 12 szekér szalma, só, zab az elválasztáshoz: Kiadás: 56 ft.

Tiszta bevétel: 390 ft. 14 kr.

– A sertések jövedelme: 310 db. malac eladásából 1300 ft. Kiadások: Téli tartás (makkoltatás): 55 ft. 30 kr., árpa, tengeri a malacoknak: 120 ft. Összes kiadás: 175 ft. 30 kr.

Tisztán marad: 1124 ft. 30 kr.

A különböző királyi kisebb haszonvételekből (regálék) befolyó jövedelmei:

– Mészárszék: Részben téglából, részben patics fallal épült, benne egy szoba, konyha, kamara, ahhoz ragasztva egy rossz istálló. Bevételek: Árendába van adva, 40 ft.-ért és 1 mázsa faggyúért, ami 14 ft. - 54 ft. Kiadás: nincs, így tiszta haszon: 54 ft.

– Csapszék: A falu közepén, téglá fundamentum, vályogfal, náddal fedve. Benne két szoba, konyha, kis pince. Bevételek: Elmérődik évente 150 kis cseber bor (1 kis cseber = 50 itze, itzéje 3 ft.) 375 ft. 13 kis cseber pálinka, itzéje 10 kr. – 108 ft. Összes bevétel: 483 ft. 20 kr. Kiadások: Az elmért bor ára, és az épület javításának költségei: 245 ft. Tiszta haszon: 237 ft. 40 kr.

– Vendégfogadó: a Margittai út mellett, a Bangó tónál. Téglából épült, náddal fedve. Benne 4 szoba, borivó ház, konyha, kamara, lerakó hely, pince. Mellette kőistálló, nagy kőállás, zszindellyel fedve. Bevételek: Elmérődik 90 kis cseber bor és 9 kis cseber pálinka: 300 ft. Kiadások: A bor és pálinka ára: 163 ft. Tiszta haszon: 137 ft.

– Pálinkaház: Most épült újonnan, tégláépület, cseréppel fedve. Négy katlannal, a pálinkafőzőnek lakószobával, egy szabad csirázatóval, mellette egy jó kút. Bevételek: Főzet az uradalom gyümölcsből, törkölyből, életből évente 300 kis cseber pálinkát, cseb-

re 5 ft. – 1500 ft. A moslékja a sertésnek: 100 ft. Összesen: 1600 ft. Kiadás: 8 köböl búza, árpa, só, gyertya, élesztő, tüzelő: 1124 ft.

Tiszta haszon: 476 ft.

– Malom: Egy deszkával fedett, egykövű szárazmalom, lakóház nélkül. Közel lévén a Berettyóhoz és a Körösön lévő vízimalomhoz, nem igen nagy keresete van a szárazmalomnak. Bevétel: A molnár részen kívül keres évi 12 köböl, azaz 24 posonyi mérő gabonát elegeesen, melynek ára: 24 ft. Kiadás (javításra): 16 ft.

Tiszta haszon: 8 ft.

Halastó, vagy egyéb hasznot hajtó tárgy nincs. A majorság egy évi bevétele tehát, a különböző bér kifizetések nélkül: 7385 ft. 50 kr.

A számadatok és leírások alapján megállapítható, hogy a siteri uradalom majorságában még ekkor szinte teljesen az évszázadok során kialakult hagyományok szerint gazdálkodnak. A reformkor újításainak a szelleme ide még nem jött el. Viszonylag kevés pénzzel bánnak. Ahol lehet, mindenütt a természetes (naturális) gazdálkodás hagyományokban kialakult szokásrendjét követik. Már ebből is bizonyosnak látszik, hogy a fő súly az úrbéres jobbágyokra támaszkodó, mai szóval „paraszti” gazdálkodáson van. A jobbágyok és főként a föld nélküli zsellérek közreműködése nélkül a majorság léte szinte elképzelhetetlen. Nem lehet tehát kétséges, hogy a gazdasági kultúra fő meghatározói itt a jobbágygazdaságok, hiszen a jobbágyoknak nem csupán a telki állomány megművelése a feladatuk, hanem a majorság munkaerő-ellátását is ők adják. A majorságban végzett munkafolyamatok éppen ezért nem folyhattak másképp, mint a paraszti gazdaságokban. Illetve, ha az itteni tisztartóknak volt valamilyen előre mutató technológiai újítása, ez a paraszti gazdaságokra is visszahatott. A paraszti gazdálkodás dolgában ugyanis az uradalom is érdekelt volt, hiszen – a roboton kívül – nem kis bevételi forrást jelentettek számára a paraszti termelésből befolyt kilencedek, illetve az egyéb szolgáltatások. Ezekről az 1836. évi urbárium a következőképpen tájékoztat.

A jobbágyok gazdálkodása

Siterben egy jobbágytelek után 56 posonyi mérő földet számoltak, ami 1100 négyszögöllel számolva elvileg 26 hold szántót és 12 hold kaszálót jelentett. De mert a földek itt sem az úrbér rendezéskor, sem azután felmérve nem voltak, a belső telkek nagysága szerint igyekeztek a nem túlságosan bőséges művelhető határt a jobbágyok között időszakonként felosztani. A belső telkek pedig nem egyformák, így az egy-egy családra eső földterületet az 1836-os urbárium alapján nem lehet pontosan meghatározni.

Azt viszont tudjuk, hogy a „hegyes-völgyes határ” agyagos, jó termő, de sovány, így a jó terméshez trágyázásra szorul. Az őszi búzát, kétszerest háromszori szántásba vetik. A búza és a zab általában öt magot ad, a kétszeres négyet, a tengeri egy szem után 15-20 szemet. Összességében a határ a falu szükségletét megtermi, de eladásra termény nem nagyon marad.

A falu legelője elegendő 500 darab marha, vagy ló, és 2500 juh, vagy sertés számára. Nincs elkülönítve, hanem a legeltetést az urasággal közösen gyakorolják, s ezen nem szokott vita lenni a falu és az uradalom között. A falunak nincs külön kiszakított erdeje sem, hanem az uradalom erdeiből „úrbérileg” „fejszés haszonvétellel” élnek, ami azt jelenti, hogy tűzifát szükséglet szerint vághatnak, de épületfára külön engedélyt kell kérni. A falu sertései az uradalmi erdőben télen át makkolhatnak.

A jobbágyok állatállománya: ló 78 darab, ökör 122, tehén 52. A sertést és a baromfit nem jegyezték fel. Juhot, vagy méhet a jobbágyok nem tartottak. A házas zselléreknek volt 5 lovuk, 2 ökrük és 5 tehenük.

Egyéb adóköteles vagyonuk: 16 jobbágnak és 3 zsellérnek volt pálinkafőző üstje. Ezen kívül tarthattak két kántorkorcsmát, amelyben Szent Mihály-naptól Szent György-napig mérhették saját borukat. Megillette őket a fejszés faizás (fakitermelés), s a majorsági földből kaptak összesen 125 vékás kenderföldet.

Mindezek után a jobbágyok pénzben kifejezett adói a földesúr részére a következőképpen alakult: A kilencedek pénzbeli értéke:

1387 ft. volt. 122 jobbágy és 48 zsellérház után fizetett adó (há-
zanként 1 váltó ft., vagyis 24 kr.) összege: 66 ft. 48 kr. A robot 32
telek után, pénzre átszámítva: 554 ft. 40 kr. volt. Hosszú-fuvar,
telkenként (2 nap): 21 ft. 20 kr. Faszállítás (telkenként 1 öl): 64 ft.
Favágás (csak zsellérek), fejenként 1/2 öl: 7 ft. 30 kr. Adó a ken-
derföldekért: 50 ft. A földesúr összes bevétele így a jobbágyoktól:
2151 ft. 18 kr. volt.

A jobbágyi terheket illetően meg kell jegyezni, hogy itt a földes-
úr hegyvámot nem szed. A falu mint communitás másfél telekkel
rendelkezett, ami után adót nem fizetett. Ami a királyi dézsmát
(egyházi tizedet) illeti, megjegyzi az urbárium, hogy ezt a nagyvá-
radi „deák káptalan” szedné, de ezt itt 1835-ben a jobbágyok meg-
tagadták, s az ügyben most folyik a per. Ugyanakkor terheli még
a falut az állami adó, mely 1836-ban 90 forintot jelentett, amit be
is fizettek a vármegye két kasszájába.

Az adóterhek alól mentesültek a helyi önkormányzat tisztség-
viselői, a jobbágy állapotú főbíró, község gazdája, adószedő, egy-
házi, kisbíró, bakter, erdőkerülő, a zsellér levélhordó, esküdtember
és a hegybíró, az egyházi (aki ház nélküli zsellér) és a harangozó.

A siteri adózók között 24 nem földműves foglalkozású családot
jegyeztek fel. A jobbágyok között van egy-egy csizmadia, vincel-
lér, bába, a többi mind zsellér, illetve „lakos”. Ezek közül feljegyzni
az urbárium a következőket: csizmadia, kerékgyártó, kovács (3),
cigány-kovács, kanálcsináló, selyembogarász, pálinkafőző, molnár,
mezőkerülő, hegykerülő, béres, gulyás, borjúcsordás. Már a 19.
században Siter nevezetes volt famegmunkáló tevékenységéről. A
faragók emlékét őrzik ma is a temetők vésett, faragott fejfái. Nagy
híre volt az itt készült guzsalyoknak, rokkáknak, orsóknak is. De
éltek itt vesszőfonók, nádkötők.

Ebből arra következtethetünk, hogy az urbárium nem ad teljes
képet a falu kézműveseiről. Az uradalomnak a jobbágyoktól szár-
mazó összes bevétele: 7091 ft. 16 kr. Hozzáadva a siteri major-
ságból származó 7385 ft. 50 kr. jövedelmet, az uradalom teljes évi
bevétele (kerekítve): 14 477 ft.

Ebből azonban le kell vonni az uradalom működtetésének a kiadásait. Ezek éves viszonylatban a következők:

- Az ügyvéd fizetése: 338 ft.
- Árendás földek inspektora: 14 ft.
- Uradalmi tisztartó fizetése: készpénz: 100 ft., természetbeli: 70 p.m. (pozsonyi mérő) kétszeres, 70 p.m. zab, 4 p.m. főzelék, 1 mázsa só, 1 sertés, 9 akó bor, 16 öl fa, 60 font faggyú, 2 öl széna, 3 öl szalma, 1 lánc tavasz föld. Összesen: 414 ft. 52 kr.
- A kasznár fizetése: 20 ft., természetbeli (ugyanazokból): 84 ft. 45 kr.
- Pintér fizetése, készpénz: 40 ft., természetbeli: kétszeres, főzelék, só, bor, fa, sertés, tavaszi föld: 117 fr. 24 kr.
- Vincellérnek készpénz: 10 ft., természetbeli: 24 p.m. kétszeres, 2 p.m. főzelék, 20 font só, sertés, csizma, 1 lánc őszi-, 1 lánc tavaszi föld, 1 lánc kaszáló: 58 ft. 34 kr.
- Siteri szabados fizetése, készpénz: 8 ft., természetbeli: kétszeres, főzelék, só, sertés, csizma, 3 lánc föld (őszi, tavaszi, kaszáló): 53 ft. 04 kr.
- Sitervölgyi szabados, ugyanazokból de kevesebb: 44 ft. 40 kr
- Nagytótfalusi szabados, ugyanazokból kevesebb: 41 ft 10 kr
- Borziki szabados, ugyanazokból kevesebb: 37 ft. 34 kr.
- Erdő-mező kerülő, 6 fő, fejenként készpénz: 6–6 ft.: 36 ft. Természetbeli: fejenként 16 p.m. búza, 10 p.m. főzelék, 20 font só, 1 sertés, 1 pár csizma, 2 bocskor, 3 lánc föld: 247 ft.
- Béres 4 fő, fejenként készpénz: 8 ft.: 32 ft. Természetbeli: 20 p.m. búza, 2 p.m. főzelék, 20 font só, 1 sertés, 2 pár csizma, 2 pár bocskor, 1 kalap, 1 guba, 3 lánc föld: 229 ft. 52 kr.
- Szőlőpásztor, 2 fő, összes fizetése (készpénz, élet, só, bocskor): 15 ft. 20kr.
- Kéményseprő, készpénz: 8 ft.
- A volt udvarbírónak holtá napjáig penzió, évente: 240 ft.
- Kerülő öreg Sebestyén Jánosnak, hasonlóan: 10 ft.
- Volt szabados Erdélyi János immunizálva van minden szolgálattól.
- Az úriszékek tartására, s egyéb törvényes állapotokra, évente rendszerint két alkalommal, 2–2 napig: 150 ft.

– Gazdasági szerszámoknak, eszközöknek, szekereknek reparációja, conserválása a kováccsal: 50 ft.

– A számadó gulyás fizetése, készpénz bojtárostól: 24 ft. Természetbeli: 2 kalap, 4 pár csizma, 2 pár bocskor, 2 mérő tiszta búza, 32 mérő kétszeres, 2 süldő, 6 db. marhatartás: 105 ft.

– A juhász fizetése, készpénz: 8 ft. Természetbeli: 16 mérő kétszeres, 20 font só, 1 köböl főzelék, 1 bunda, 1 kalap, 2 pár csizma, 2 pár bocskor, 2 lánc föld (őszi, tavaszi): 50 ft. 56 kr.

– 4 kondás fizetése, készpénz: 30 ft. Természetbeli: 64 mérő kétszeres, 16 mérő főzelék, 90 font só, 4 süldő, 4 pár csizma, 10 pár bocskor, 4 kalap, 4 szűr, 4 ködmön, 12 db. sertés tartás: 184 ft. 24 kr.

– A csaplár fizetése, készpénz: 9 ft. Természetbeli: 2 hold föld, 2 kert, s ő kapja a vendégektől a fizetést: 27 ft. 24 kr.

– A pálinkafőző fizetése: 100 ft.

Az uradalom összes kiadása: 3038 ft 49 kr.

Tehát az uradalom évi tiszta bevétele: 11439 ft. 49 kr

A Csákyak siteri uradalmának közigazdasági értékelése, vagyis annak az eldöntése, hogy ez a jövedelem sok-e, vagy kevés, ezen egyetlen forrásadat alapján nem lehetséges. Néprajzi szempontból azonban megfigyelhető, hogy ebben az időben az uradalom még szinte egyet jelent a falvak népével. Vagyis az uradalomra még éppen úgy nem jellemző a kapitalista „profit” szemlélet, mint a jobbágygazdaságokra, hanem elsődleges szempont az élet feltételeinek a biztosítása. Az uradalomnak alapvető, úgy is mondhatjuk, hogy erkölcsi kötelessége volt biztosítani a jobbágycsaládok megélhetését, illetve az ott élők szorgalmától függően azok boldogulását. Így ugyan szegényes körülmények között, de ezek a kis falvak évszázadok során megmaradtak, s az adott lehetőségek között gyarapodhattak is.

A 19. század első felétől Vay Ábrahám volt a földbirtokos, aki egy barokk vadászkastélyt építtetett Siterben. Rómer Flóris, aki 1879-ben járt itt a templom falfestményeit tanulmányozni,

a következőket írta: *„A minket annyira csalo várra és tornyára is egy pillantást vetettünk, de azt hallók, hogy ezt a régészetet kedvelő Vay Ábrahám uraság 1848 körül emeltette, és hogy csegei és sárospataki kastélyaikra némileg hasonlít.”* Később a Zichy grófok birtokába került, akik egy hatalmas pincét is építtettek mellé. A 19. század végén a Farkas Lajosé, aki olvasókört szervez a faluban, amelyért is közszeretben állott a nép előtt.³² A kastélyt 1950 körül földig lerombolták, tégláit is széthordták annyira, hogy ma már nyoma sem látszik.

A század legnagyobb megvalósítása a vizek szabályozása, a pusztító árvizek megszüntetése volt. Mind jobban elterjedt az állattenyésztés és állatkereskedelem. Főleg szarvasmarhával és sertésenyésztéssel foglalkoztak, ló és juhtenyésztéssel kevésbé. Fényes Elek a 19. század első feléről írja, hogy mindenütt sok sertést nevelnek, s igen szegény embernek tartják azt, aki télen legalább egy pár hizott sertést le nem öl. A gabona átlagosan két és fél magot termelt, egy hold szőlő 12 hektoliter bort adott. Minden 100 hold jobbágyföldre 17 jármos ökör jutott, amiből arra lehet következtetni, hogy a jobbágyok a saját földjükön kívül még háromszor annyit műveltek meg robotban és haszonbérben. Ekkor terjedt el a merinói (selyem-juh) tenyésztése, amely jól jövedelmezett.

1848-ban, midőn elhangzott a harcra hívó szózat, a Hegyköz lelkes lakossága tömegesen sietett a honvédszászlók alá. E vidék nemcsak azt a hadjuttalékot állította ki, melyet a forradalmi kormány követelt, hanem a szabadságharc egyik legfontosabb éléstára volt. Fiait pedig nagy számban küldte a harcba. Ugyanakkor a katonáknak nagy mennyiségű ruhaneműt, főleg fehérneműt és csizmába való kapcát, valamint kötszernek való gyolcsot küldött folyamatosan.

1848 után, a jobbágyság megszüntetésével, a majorsági birtokok elvesztették eddigi munkaerejüket és legfőbb jövedelmi for-

³² K. Nagy Sándor: Bihar-Ország. 42–43.

rásukat. A földbirtokosok a kapott váltságösszeget a birtokok felszerelésére használták fel. A volt jobbágyok a tulajdonukba került földek jobb kihasználására áttértek a belterjesebb gazdálkodásra. A legelőgazdálkodásról áttérnek a szántóföldi gazdálkodásra. Ugyanakkor nagy mértékben elterjedt a kertészkedés. Fejlődik a gyümölcsstermesztés – nagyon elterjed az alma-, szilva-, cseresznye-fa. Így a 19. század második felétől a Hegyköz falvai Nagyvárad éléskamrájává váltak, ők látták el az itteni piacot friss zöldséggel, tejtermékkel, tojással, gyümölcszel.

Jelentősen csökken a községi erdők területe, mely jól kimutatható az 1853-as és 1895-ös kataszteri adatok összehasonlításából. Az erdőirtás elsősorban a szőlőművelés és a gyümölcsstelepités miatt történik. A 19. és 20. század fordulóján intenzív fakitermelés folyt itt. A szállításhoz keskenyvágányú vasutat építettek, amely a Siter és Sitervölgy közötti Törökhaláltól indult ki és Szalárdon keresztül Biharig ment. E tevékenység a két világháború között elsorvadt, vele együtt a kisvasút is.

A 19. század közepétől Siter a fejlett gyümölcs- és szőlőtermő falvak között emlegették.

A 19. század második felében a Hegyköz falvai a szalárdi, a váradi, a diószegi, székelyhídi, margittai piacokra vitte eladni termékeit, vagy ezeken a piacokon szerezte be mezőgazdasági és ipari szükségleteit. Mind a mai napig e piacokon cserélik ki termékeiket. A legfontosabb piac ma már a nagyváradi. Bár mindegyik falu szinte mindennel foglalkozik, azért mégis megfigyelhető bizonyos „szakosodás” a piacozó falvak között: Siteré a gyümölcs (cseresznye, szelídgesztenye, noszpolya), Sitervölgyé főleg a tejtermék (elsősorban házhoz szállították).

A falvak fejlesztése a 20. században

Közvetlenül a századforduló után, 1900 és 1912 között számos falusi népkönyvtárat, vagy községi könyvtárat létesítettek. Zömében iskolákban helyezték el. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium, a falvak fejlesztése érdekében, 21 gazdasági népkönyvtárat alapított Bihar megyében és ezeknek 100–170 kötetet adományozott. Siterben az alapítás éve 1903. volt, ahol 173 kötetet helyeztek el.³³

Iparosság a 20. század elején

A századfordulót a látványos gazdasági fejlődés jellemezte. Főleg az ipar fejlődött ugrásszerűen, de ez inkább a városokra volt jellemző. Vidéken megmaradt és fejlődött az az iparos réteg, amely a falu önellátását biztosította. A Hegyközön nagyiparról nem beszélhetünk, csak kisiparosokról, akik zömében egyedül, vagy egy-két segéddel dolgoztak. A mesteremberek számát a szükséglet határozta meg, elsősorban a lakosság lélekszáma, vagy a lakosság főfoglalkozása. Mivel a főfoglalkozás a mezőgazdaság, ennek különböző ágazataihoz kapcsolódnak a mesterségek. A növénytermesztésnél használt kézi szerszámok és gépi eszközök készítésére és javítására szükség volt kovácsokra, lakatosokra, gépészekre. A századfordulón a jó kézi szerszámokat, valamint a szántáshoz, aratáshoz szükséges eszközöket a falusi kovács készítette, később lett nagyipari termék. A szőlő- és borvidékeken szükség volt kádárookra vagy pintérekre, akik hordókat, kádakat, faedényeket készítettek. Az állattenyésztők is használtak eszközöket: szíjakat, ostorokat, késeket, ollókat, zablát, faedényeket, billogot (bélyegzőt), de építettek karámot, ólakat, kaptárokat.

A lakóházakat általában kalákában készítették, de szükség volt kőművesekre és ácsokra. Az ácsok segítettek az ólak, istállók

³³ Magyar Minerva, A magyarországi múzeumok és könyvtárak czimkönyve. Budapest, Atheneum, 1915.

és más gazdasági épületek, s építmények készítésénél is. A falusi bútorkészítők, az asztalosok, sok helyen nagyon szép munkát adtak ki a kezükből. Az asztalosok készítették a kender feldolgozásához szükséges eszközöket is, a tilolótól, a rokkán keresztül, a szövőszékig. És itt gyakran találkozunk a népművészettel. A mester sokat adott a szépségre is, nemcsak a minőségre. Ugyancsak emberi szükségleteket elégítettek ki a szabók, cipészek, csizmadiaák, molnárok, hentesek, borbélyok, s ide vehetjük a kocsmárosokat is.

Külön fonó-, szövőipar nem volt, hanem háziiparként működött. A kendert kalákában, fonókában dolgozták fel fonallá, majd legtöbb háziasszony az otthoni szövőszéken készített különböző ruházati anyagokat, lepedőket, törölközőt, zsákot stb. A második világháború után ezeket kiszorította az olcsó gyári termék. Szükség volt kerékgyártókra és szekereket készítő ácsokra is. Ezek szinte minden faluban megtalálhatók voltak, s együttműködve a kovácsokkal, akik a vasalást végezték, készült el a szekér vagy a kocsi.

Ipari értelemben vett szeszgyártás nem volt, de a pálinkafőzők minden faluban működtek és működnek még ma is. Sajnos a borászat, amely mindig jelentős és híres volt ezen a vidéken, nem tudott eljutni mind a mai napig arra a fejlődési fokra, hogy a jóminőségű bort palackozzák.

1902. augusztus 7-én megalakult a Siter és Vidéke Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet,³⁴ amelynek az volt a célja, hogy tagjait ellássa olcsó és jó minőségű háztartási és gazdasági cikkekkel, valamint közvetítse termékeik eladását. Az igazgatóság nyolc tagból állt, választás útján: Kovács Lajos, Soós Sándor, Leményi Ferenc, Szűcs Gyula, ifj. Fakó János, Lakatos Imre, idős Ghire Mihály, Sára Ferenc. 1905-ben változás történt a vezetésben: Kovács Lajos, Leményi Ferenc és ifj. Fakó János helyett Göcz Ferenc, Berecki Sándor és Piski István lett. 1910-ben Lakatos Imre helyett Nagy András kisbíró, 1913-ban Bálint József helyett Karácsony

³⁴ Okmánytári szám 144.

Mihály kisbirtokos, 1915-ben Barcsa Mihály református lelkész, 1917-ben Kelemen János és Lakatos Imre kisbirtokosok, 1918-ban Berecki Sándor helyett Papp Lajos gazdálkodó következett.

Az 1910-es népszámlálás képet ad az iparosokról is.³⁵ Az iparban 15 férfi és 1 nő dolgozott, melyből 4 kovács, 4 gépész, 3 asztalos, 1 cipész, 1 kőműves, 2 ács. Valójában sokkal többen voltak. A kovácsműhelyben sok segéd dolgozott. Több asztalos működött, voltak, akik intarziás bútort is készítettek. Siter híres volt kádáriról. Mindezek mellett működött a háziipar is: a kosár-, és kötélfonás, a kukoricacsuhé és a nád felhasználása, a hímzés.

Az első világháború erősen visszavetette e terület fejlődését. Főleg az állatok létszáma csökkent le nagyon, s ez erősen gátolta a földművelést is. A húszas években újra egy fellendülés következett, de már nem olyan látványosan, mint a múlt század végén. Fokozatosan megszűntek az önszervező pénztárak és szövetkezetek.

1927-ből a következő kimutatást találtam:

Siter határában volt:		
szántó	1984 jugár 163 stânjeni	jugár cadastral = katasztrális hold
kert	91 jug. 1531 st.	stânjeni = négyszögöl
kaszáló	183 jug. 1555 st.	
szőlő	91 jug. 100 st.	1 jugár = 1600 stânjeni
legelő	211 jug. 1397 st.	1 stânjeni = 3,6 ár
erdő	583 jug. 1341 st.	
adómentes terület	108 jug. 1239 st.	

³⁵ A magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása, 584–585.

A második világháború után rövidesen megalakult a néptanács. Ennek központja Siter volt, hozzá tartozott Siter völgy, Bangéta, Verőfény, Tojókut, Veresharaszt. A néptanács elnökei voltak 1965-től Haiaş Teodor, majd Lakatos Lőrinc. 1968-ban az adminisztratív átalakítás után Siter Csatár községhez került. Mind a mai napig odatartozik.

Az 1950-es évek elején volt az ún. „kulákvilág”. Azokat, akik sok földdel rendelkeztek, vagyont elkobozták és elvitték a Duna-csatornához. Innen nem sokan tértek vissza. Akik innen szabadultak, kényszerlakhelyre telepítették. Az 1955–56-os években jött a „kótavilág”. A jól menő gazdáknak be kellett szolgáltatni az államnak, meghatározott kvóta fejében, búzát, húst, szőlőt, krumplit. Ez által felszámolták a jómódú, szorgalmas középparasztságot, majd a kollektivizálással a kisparasztságot is.

Az első társulást 1956–57-ben kb. ötven család alapította, Pápa Elek, id. Piski József, Szabó Gyula, Nagy Lajos szervezésével. Mivel a falu határa dombos vidék, a társulást sík területeken szorgalmazták. A tulajdonosok ennek fejében gyenge földeket kaptak a dombos részen. Piski József volt az elnök. 1959-ben a társulás átalakult kiss kollektívává. Ekkor többen csatlakoztak hozzá. Elnökei voltak: Nagy Lajos, Lakatos Lőrinc, Piski József, Ciuci Petru. 1962-ben megalakult a nagy kollektíva, amelybe már mindenkit köteleztek, hogy belépjen. Elnökei voltak: Kelemen János, Fazekas István, Ciuci Petru. 1964-ben egyesítették a siteri és a siter völgyi kollektív gazdaságot, amelynek központja Siterben volt, de elnökei siter völgyiek voltak: Petruţ Traian, Haiaş Ioan, Raţiu Gheorghe, Kállai Lajos.

A dombvidéken levő gazdaságokra, ahol a gyümölcsstermesztés, szőlőművelés a gazdaságos ágazat, ráerőszakolják a nagybani búza, napraforgó-, kukoricatermesztést, melynek következménye, hogy nagy területeken kivágták a gyümölcsfákat, szőlőtőkéket. Példának hoznám fel, hogy még 1966-ban, tavasszal a siteri határ hófehér volt a sok virágzó cseresznyefától, pár éven belül sorra kivágták őket, ugyanúgy, a szőlőtőkéket is. A rossz jövedelem miatt a falvak népe, főleg a fiatalok, nagy része elvándorolt az iparba.

A kollektív gazdaságot a vezetőtanács irányította: elnök, alnök, főkönyvelő, két agrármérnök – egy a nagykulturánál, a másik a kertészetben. Brigádosok: mezei-, kertész- és állattenyésztő (zootechnikus) brigádos és csoportfelelősök. Volt még kerülő, főleg a kertészetben. Irodái a falu központjában, egy régi kúriában voltak. A Páskom végében voltak a gazdasági épületek: tehén-, disznó-, lóistállók, juhakol, tyúkólak, valamint daráló az állatok számára. Mellettük kovács- és kerékgyártóműhely állott. működött itt egy gép- és traktorállomás is. Ez állami volt. Külön volt a kertészet, ahol paradicsomot, paprikát, vinettét, zöldséget termesztettek. Ezek egy részét eladták, de innen látták el az elvtársakat Váradról. A nagykultúra, mint a búza, gépesítve volt. De a többi csak félig, mert a kapálást és a betakarítást kimérték. A tagságnak kimérték a tengeri-, a krumpli-, a napraforgó-, a cukorrépa-sorokat, a szőlőt. A gyümölcsöt, mint a gesztenyét, cseresznyét, almát eladták. A mérnökből, a brigádusból és a kasszásból alakult csoport járta a határt, felértékelték a gyümölcsfákat és úgy lábón, licitálás formában, eladták az embereknek. Ezután már ők őrizték a beérésig, majd leszedték és értékesítették a váradi piacon.

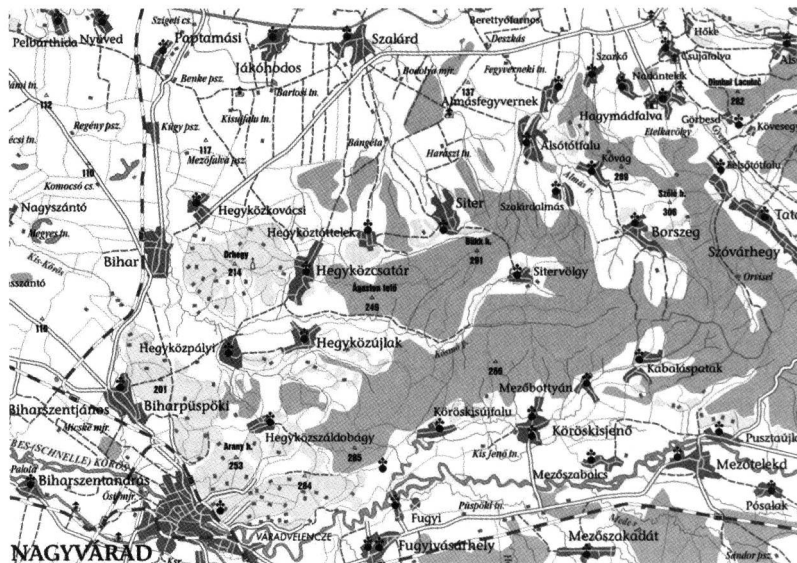
A bérezés norma szerint történt, munkanapok alapján. Egy munkanapra adtak 2 lejt, 2 kg búzát, 1,5 kg tengerit. Ezt három hónaponként kapták. Emellett minden család kapott 25 ár kerthelyiséget. A ház körül tartottak aprójószágot, disznót, amelyeket értékesítettek. Ebből tudtak megélni, meg gyümölcs- és zöldségladásból.

Meg kell említeni még, hogy 1945-ben megemelik a közeli Berettyó gátjait, és 1960-ban véglegesítik, miközben egy sor levezető csatornát is ásnak. A mellékfolyók szabályozására 1976–78 között Hegyköztöttelek, Siter és Szalárd között folyó patakokon vízgyűjtő tavakat létesítettek.

Az 1970-es évek végén kiirtják az utak menti, valamint az egyes parcellák közötti bokros részeket, úgymond ezzel is növelik a megmunkált területet, meg hogy „ne csúfítsa a környezetet”. Ezzel több kárt okoztak, mint hasznot. Ugyanis sohasem

hasznosították e területeket a kiirthatatlan gyökérzet miatt, de elpusztították sok madár (énekes madarak, fácán, fűrj) utolsó búvó, s költőhelyét, ugyanakkor nincs mi védje a szántóföldeket és utakat a hófúvástól.

1989 után nagy változás állt be. A falu lakossága látványosan lecsökkent. Tömegesen költöztek be a városokba, s az emigráció óriási méreteket öltött. Bár a föld nagy része visszakerült hajdani tulajdonosához, de a nagyméretű előregedés és a termelőeszközök hiánya miatt, nagy területek maradtak parlagon. Sajnos a mezőgazdasági termékeknek nem nagyon van piacuk, és zömében a kistermelők dominálnak. De lassan megindult egy visszaköltözési folyamat is, mivel a városban a munkanélküliség nagy arányokat kezdett ölteni. Így nőtt a fiatal gazdálkodók száma. Ugrásszerűen megnőtt a vállalkozók száma, sok ipari jellegű szolgáltatás és számos üzlet jelent meg. Talán ez a folyamat gátat vet a falvak további előregedésének.

A Hegyköz – részlet

Egészségügy

Egy rendelő – ahogy itt mondták: diszpenzár – állott a falu rendelkezésére. 1968-ig egy bábaasszony működött, Görög Rozália. A körzeti orvos Csatárban volt. 1968-tól Zsiga János orvosi asszisztens, „szanitéc”, rendelt, körzeti orvos továbbra is csak Csatárban volt. 1990-ben jött Nan Ana Maria orvosnő, aki felújította és meg is vásárolta a rendelőt. 2010 táján az épületet visszakapta a volt tulajdonosa. Az orvosnő elment. Mivel az óvoda beköltözött az iskola épületébe, 2010 körül a rendelő a volt óvoda épületébe költözött. Ekkor nevezték ki Vaida Luiza Maria orvosnőt. Az épületben gyógyszertár is működik.

A volt óvoda, ma orvosi rendelő

Demográfiai adatok

1742–1743 közötti pestis járványban 208-an haltak meg. (Összehasonlításként: Váradon 563, Szalacson 720, Székelyhídon 691.)

1787: 76 református család, 1825: 785, 1826: 835, 1828: 861.

1836: 890 református, 1850: 980, 1857: 874. Eddig csak a református vallásúak voltak feltüntetve.

1869: 1012, melyből 869 református, 49 római katolikus, 33 görögkeleti, 17 görögkatolikus, 44 izraelita.

1880: 949, melyből 875 magyar, 70 román, 3 német, 1 szlovák. Felekezeti megoszlása: 808 református, 53 görögkeleti, 37 római katolikus, 26 görögkatolikus, 24 izraelita, 1 evangélikus. Írni-olvasni tud 502.

1890: 1042, amelyből 1010 magyar, 32 román. Felekezeti megoszlása: 908 református, 53 ortodox, 46 római katolikus, 12 görögkatolikus, 23 izraelita.

1895: 195 ház, 1042 lakos.

1900: 1295, melyből 1258 magyar, 15 román, 10 német, 12 szlovák. Felekezeti megoszlása: 22 ortodox, 10 görögkatolikus, 150 római katolikus, 1054 református, 28 evangélikus, 2 unitárius, 29 izraelita.

1910: 1164, birtokparcellázás reményében sokan beköltöztek, majd annak megghiúsulása után eltávoztak, ez okozza a hullámozást. Ellenben megnőtt a románság száma 83-ra, mert az uradalom román cselédséget alkalmazott. A hozzá tartozó Bangéta-major: 4, Harasztpuszta: 106, Kóstava: 8. Felekezeti megoszlása: 81 ortodox, 10 görögkatolikus, 63 római katolikus, 992 református, 2 evangélikus, 29 izraelita.

1920: 1196, melyből 1075 magyar, 96 román, 14 német, 6 zsidó.

1929: a református névtár szerint 1100 lélek, melyből 960 református. A katolikus sematizmus szerint 1251 lélek, melyből 131 római katolikus, 25 görögkatolikus, 60 ortodox, 1006 református, 29 izraelita. A különbség bizonyára abból adódik, hogy hozzászámították a környező tanyák, Verőfény, Bangéta, Csillagos stb. lakóit is.

1930: 1135, melyből 1053 magyar, 66 román, 12 német, 3 zsidó. Felekezeti megoszlása: 29 ortodox, 43 görögkatolikus, 51 római katolikus, 965 református, 3 izraelita, 44 baptista.

1941: 1189, melyből 1154 magyar, 30 román, 3 német, 2 szlovák. Felekezeti megoszlása: 29 ortodox, 20 görögkatolikus, 78 római katolikus, 1026 református, 1 evangélikus, 35 baptista.

1956: 1250.

1966: 1166, melyből 1027 magyar, 138 román.

1977: 957, elvándorlás, 871 magyar, 84 román, 2 szlovák.

1981: 986.

1985: 824. Férfiak 411, nők 413. 0–18 közötti 215, 18–39 közötti 155, 40–59 közötti 244, 60 feletti 210.

1992: 670, melyből 637 magyar, 33 román, felekezeti megoszlása: 8 ortodox, 44 római katolikus, 553 református, 24 baptista, 16 pünkösdistá, 25 egyéb.

2002. március 18-i népszámlálás: összlakosság 663, amelyből férfi 339, nő 324, 0–9 év közötti 79, 10–19 közötti 54, 20–44 közötti 210, 45–64 közötti 179, 65 év felett 141. Magyar 603.

A REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE

Az egyházközség valószínűleg 1558 körül jött létre, kegyura, Csáky Farkas idejében, akiről köztudott, hogy erőszakosan terjesztette a protestantizmust. A falu mind a mai napig megtartotta református hitét. Anyakönyve 1751-ben indult. Az 1700-as tűzvésznél a régebbi írások megsemmisültek.

A műemlék templom

A legújabb falkutatások szerint a 13. században épült, két szakaszban, román stílusban. A század elején épült a szentély és a hajó keleti része. A hajó nyugati része a 13. század második felében épült, de nem kizárható, hogy a 14. század elején. A kettő határánál mind a déli, mind az északi falon falpillérszerű beugró falcsonk található. Itt lehetett a korábbi hajó nyugati zárófala. A hajdan itt állott karzathoz nemrég tárták fel a déli falban kialakított feljárót.

A templomra vonatkozó első feljegyzés 1750-ből származik, amely szerint ekkor bővítették a hajót nyugat felé. Azonban csak kisebb átalakításokat végeztek, magasították a falakat. 1756–1766 között építették a portikuszt, a hajó északi oldalához, Szőnyi Mihály prédikátorsága alatt. 1759–1761 között haranglábat építettek. 1773-ban Bot János ács és Rácz János asztalos két karzatot ácsoltak, ugyanekkor két új ablakot vágtak a hajó északi falában és javították a támpilléreket. 1775-ben Petri Ferenc helyi mester megfestette a padelőket és talán a karzatok mennyezetének kazettáit. A nyugati ma is megvan. 1803-ban építették a tornyot, négy fiatoronnyal. 1855-ben nagyobb javításokat végeztek. 1860-ban orgonát helyeztek a keleti karzatra, amelyet a helybeli, majd Amerikába vándorolt vasgyáros, Szabó Pál és Mihály adományozott. Ekkor vághatták ki a diadalív felső részét. 1868–1869 között javításokat végeztek a tornyon, amely ekkor még fiatornyos volt. Hogy a templom világosabb legyen, 1879 után befalazták a román kori ablakokat

és helyettük nagy félköríves ablakokat vágtak a hajó falán és egy nagyobb kerek ablakot a szentélyben. Ebben az időszakban távolíthatták el a hajó famennyezetét. 1903. április 18-án a torony ledőlt, helyette Tóth István ácsmester újat készített. A fedélszerkezet újrakészítésében résztvett a helyi idős Vitályos Sándor kovácsmester. 1903. augusztus 9-én szentelték fel az új tornyot. Ünnepeles keretek között 24 leány húzta fel a torony gömbjét, amelybe egy emlékiratot helyeztek el. Javítások voltak még 1974-ben és 1991-ben.

A templom nagy értékei közé tartoznak a falfestmények. A 13. és 14. századból való freskókat Révész Imre debreceni lelkész fedezte fel. Véletlenül, a karzat falán „*a mész alatt lappangó képet*” fedez fel 1848-ban. Azonnal értesíti Lugossy József debreceni tanárt, aki még abban az évben hozzákezd a mészréteg lefejtéséhez és „*a több mint háromszázados burok alól egész sora bontakozott ki a vallástisztítás előtti ügyes ecsetű, eleven színezetű képeknek.*”³⁶ Rómer Flóris 1874-ben írta le részletesen, Régi falképek Magyarországon című munkájában. Rómer megemlíti, hogy a freskók nyomai a hajóban is feltűntek – bizonyosan az egész régi templom képekkel volt díszítve. A képek részint bibliai, részint legendabeli tárgyúak: Lázár története három képből, a betlehemi istálló, a rézbika, vértanúk kínszenvedése, Krisztus a kereszten, Mihály főangyal stb. Idézem Rómer szép gondolatait: „...*de melyről meg is vagyok győződve, hogy a képzőművészeti szellem ébredvén fel, a jeles hazafiak meg is fogják engedni azt, mi szerint lassanként e rejtett kincset napvilágra hozzuk, és más miveltebb nemzetek sorába e tekintetben is lépünk. Ezt pedig remélni fogjuk tehetni, mert a ki az olasz egyházi remekeket bámulta, a ki tudja, hogy ottan is az első mestereket hitták meg, hogy az Isten házáat ecsetjeikkel díszítsék, és a ki a siteri remekeket látja, melyek rajzra és festészeti kivitelre nézve... a finomság és a kifejezés őszinte tekintetéből bámulati kifakadásokra indíthatnak.*”

³⁶ Akadémiai Értesítő, 1849. februári száma, 43.

1879-ben Stornó Ferenc készített felméréseket a templomról és lemásolta a feltárt falképtörödékeket.³⁷

Bunyitay Vince megemlíti,³⁸ hogy e festményekbe több helyt neveket és évszámokat karcoltak bele, nemcsak idegen látogatók, hanem helybeli ifjak is, *„eszerint e festmények Siternek mintegy legrégibb anyakönyvei, s iskolai bizonyítványa arról, hogy ily félreeső, szerény helyen sem volt ismeretlen az írás mestersége már századok előtt.”* Ezután utalást tesz a leleszi országos levéltárra, amely felsorol néhány nevet 1489-ből.

Sajnos a többszöri feltárás és lemeszelés, valamint a szentélybe beépített orgonakarzat következtében a freskók sokat sérültek. A falképek jelenkori első vizsgálatára 1998-ban került sor.

2002-ben megkezdték a templom restaurálását, Emódi Tamás építész-művészettörténész vezetésével. Emódi Tamás szerint: *„A számos meglepetést tejtő templomban a padlócserek rendjén adódott alkalom régészeti feltárássra is, mely során egy, a ma állót megelőző korábbi templom némileg kisebb méretű hajója és négyzetes szentélye került elő. Ez az épületmaradvány a környék egyik legrégebbi templomaként még a 12. század öröksége.”*

A helyreállítást előkészítő épületkutatás, a nagyarányú falszövetkutatás eredményeként, amelyben nagy szerepe volt Lángi József művészettörténésznek, 2004-ig feltárták a román kori ablakokat, az ülőfülkéket, a falba épített karzatfeljárót, valamint számos falképet. Lebontották a szentélybe épített orgonakarzatot, s itt is feltárták az ülőfülkéket és az eredeti román kori ablakokat. Kárpát-medencei műemlék-ritkaság a feltárt sarokcibórium, amely ma Európában csak Németországban és Spanyolországban található.

³⁷ A Soproni Múzeum Storno-gyűjteményében található id. Stornó Ferencnek az a vázlatfüzete, mely többek között Bihar vármegye mintegy hatvan rajzát tartalmazza, s minden bizonnyal közöttük a siteri templom freskóit. A kötet a család által vezetett nyilvántartásban a 61-es sorszámot kapta.

³⁸ Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884, III. kötet, 297.

A helyreállítás tovább folytatódott, kisebb szakaszokban, ahogy az anyagi helyzet engedte. 2008-ig részben befejezték a templombelső felújítását, visszaállították eredeti formájára a diadalívet. 2008-ban fejezték be a külső javításokat. A restaurálás tovább folyik a szentélyben, valamint a falképek feltárása és konzerválása.

Leírása:

Egyhajós, faros nyeregtetős templom, nyugati homlokzata előtti toronnyal. A tornyot két hangsúlyos párkány osztja fel. A torony alatti bejárata szegmensíves záródású. Fölötte félköríves záródású ablak látható. Az első párkány fölötti tükörben kerek világítóablak, a felső emelet négy oldalán félköríves, zsalugáteres ablakok állnak. A torony sarkai lekerekítettek. Sokoldalú toronysisakja alatt barokk óraparkány látható, óraszámleppal.

A hajó falán álló nagyobb félköríves záródású ablakok mellett, főleg a déli oldalán számos, nemrég feltárt, keskeny félköríves, mély tölcéses bélletű ablak látható. A hajó északi oldalához kettős portikusz kapcsolódik. A déli falat kettő, az északi falat egy támfal erősíti. A másik támfalát akkor bonthatták vissza, amikor a portikuszt építették. A hajónál jóval kisebb méretű szentély, félköríves záródású, három román kori ablakkal.

A hajó síkmennyezetű. Északi és déli falában ülőfülkék sorakoznak. A korai templomrész déli falában karzatzeljáró maradványait láthatjuk. Szószéke a déli falon áll. A hajó délkeleti sarkában oltárépitmény, sarokcibórium maradványai láthatók, amelynek baldachin-szerű építményéből két falfelület és három faloszlop maradt meg. A negyedik szabadon álló oszlop és a boltozat elpusztult. Ezen falfelületeken, valamint a korai templomrész déli, és északi falán számos falképet tártak fel. Nyújtott félköríves, negyedgömbüveggel boltozott szentélyét lépcsőzetesen tagolt diadalív választja el a hajótól. Itt is ülőfülkéket és falképeket láthatunk. Jelenleg restaurálás alatt áll.

Nyugati orgonakarzata nyolc faragott faoszlopon nyugszik. A hétregiszteres, mechanikus csúszkaladás építményt, Kiszely István orgonaépítő készítette 1860-ban. A templom felújítása után a megszüntetett keleti karzatról itt állították fel 2008-ban, amikor

is Simó Zsolt orgonajavító rendbetette, így újra megszólalhatott. A fából készült karzat alatt kazettás mennyezet látható. A festett kazetták feltehetőleg a 18. század végén készülhettek. Naiv festészetnek látszik, több mint valószínű, hogy a helyi asztalosmesterek festhették. Egyes táblák vékony vonalakkal, gazdagon díszítettek, kacskaringós virágindákkal, tulipánokkal, más táblák egész vastag, sőt tömött, de egyszerűbb virágindás motívumokkal rajzoltak, mely azt a benyomást keltik, hogy a festményeket nem egy személy készítette. A 24 kazettából álló mennyezetet a karzat vastag deszkákból készült padozatának aljára festették, amelyeket egyszerűen felszegezett lécek választottak el. Ezeket a léceket a felújítás alkalmával leszerelték. Az egész mennyezetnek szürkés-fehér árnyalata van, melyből jól kirajzolódnak a vörös, zöld, kék, sárgásbarna minták. A minták zöme virágindák és tulipánok, de található napraforgó és százszorszép. Több helyen megjelenik a Nap stilizált formában. Az egyik táblán a virágminta egy cserépből indul ki, másik helyen egy szívből, melyek a reneszánsz festészetre emlékeztetnek. Csak két figurális kazettát találunk: az egyik egy dinamikus képet mutat, egy vágató lovat, a másik egy statikus képet, egy kétfülű kelyhet. Szerencsére a kazetták közül kevés sérült meg, inkább a színek koptak.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a restaurálás befejezése után, a siteri templomot különleges építészeti megoldásai és ikonográfiai szempontból ritka falképei miatt a Kárpát-medence legértékesebb műemlékei közé sorolhatjuk.

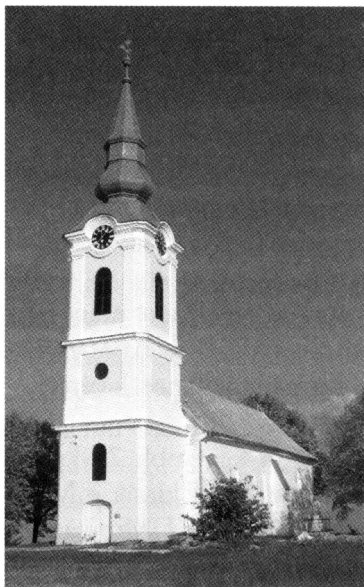
A templomnak három harangja van:³⁹ a legrégebb 75 kg-os, felirata: „Isten dicsőségére öntette a siteri R.Sz.Eklesia a Maga költségén GEVEIN Szilágyi Hszio Udvari Biró U. Munkás segítségével T. Lévai Sigmond... Prédikátorságában 1748-ban. Májusban N.Sz.E.G.E.D.I. György U. által A.H.B.Sz.I.E.T.N.N. I.B.F.E.K.M.G.” Ezt a harangot eredetileg egy 1759–1761 között épített haranglábban helyezték el, innen helyezték át a mai

³⁹ Sámi Mihály: A siteri református egyházközség és műemlék templom rövid története. Református Szemle. 1985, 1. szám, 34.

toronyba, amely eredetileg fiatornyos volt. A másik harang 204 kg-os, felirata: „Isten dicsőségére öntette a Siteri Ref. Egyházközség Nagy András kurátor idejében 1923-ban.” A nagyharang 320 kg-os, felirata: „Készítette a siteri egyház 1962-ben.”

Az egyház tulajdonában van egy ezüst kehely és egy ezüst úrvacsorai tányér, melynek felirata: „Siteri prédikátor Tiste Nms: Kováts István ör és Hitvесе Juhász Mária asszony a magok költéségén Készítették a siteri ref. Sz. Ekle: Számára. 1822.”

A templom mögött áll Séra Ferenc református lelképásztor sír- emléke (1832–1911), aki diákkorában, 1859-ben mint futár követte Kossuth Lajost londoni útján. Több mint negyedszázados szolgálata után (1872–1911), itt hunyt el.

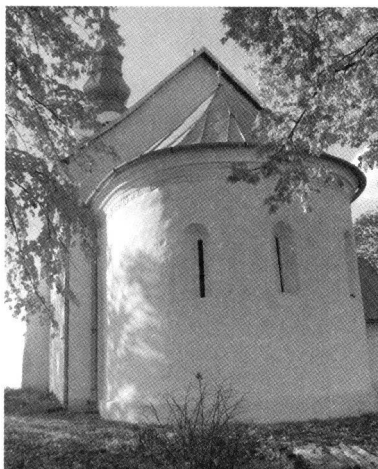

**A református templom
délnyugat irányból**

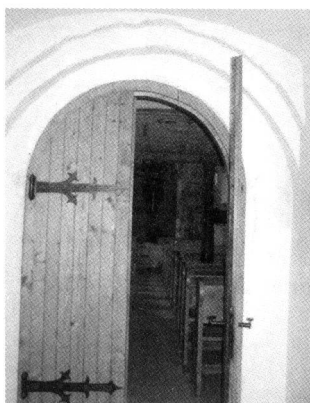
Déli részlet

A szentély

Északkeleti oldal

**A torony alatti
bejárat**

A restaurált diadalív

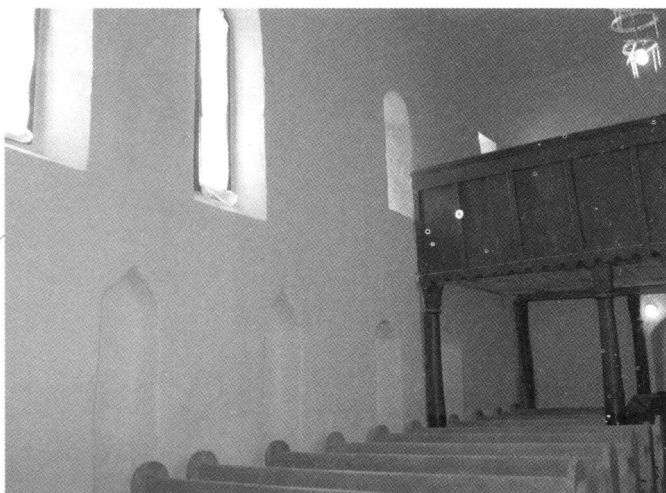
Karzat az orgonával

A szószék

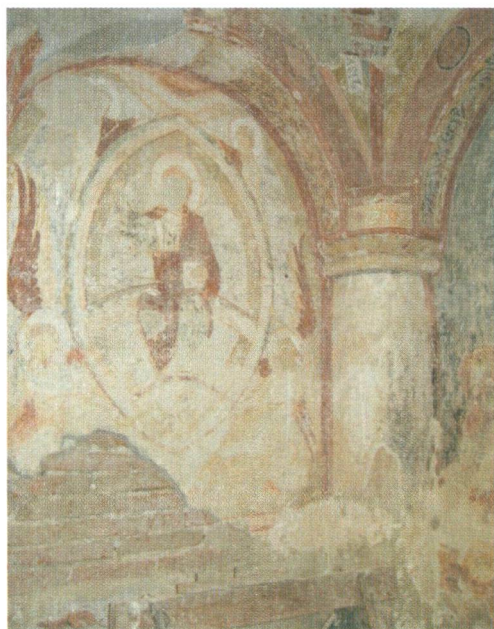
Ülőfülkék és feljárt a déli falban

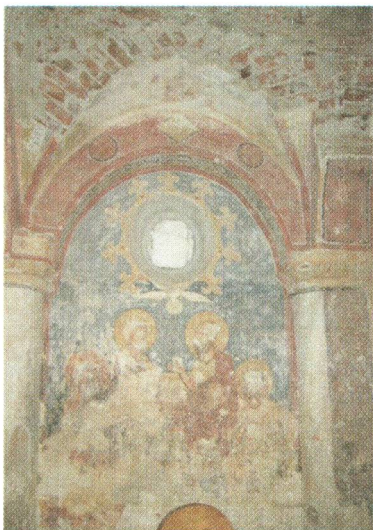
Ülőfülkék a déli falon

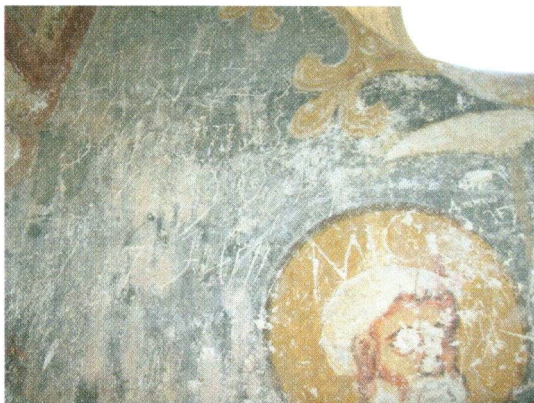

Cibórium

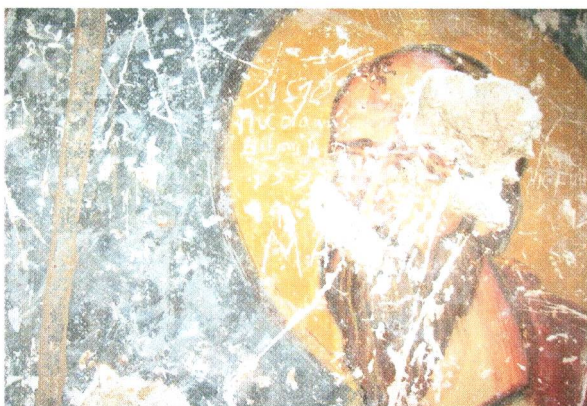
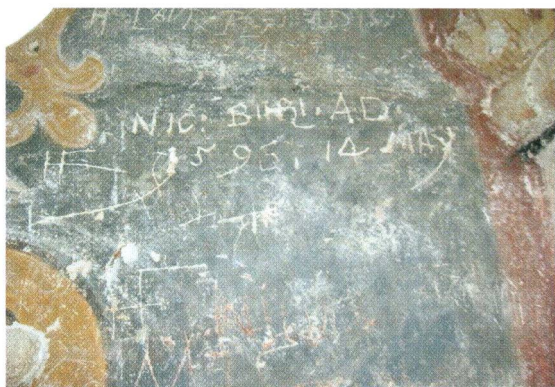

Cibórium-részlet

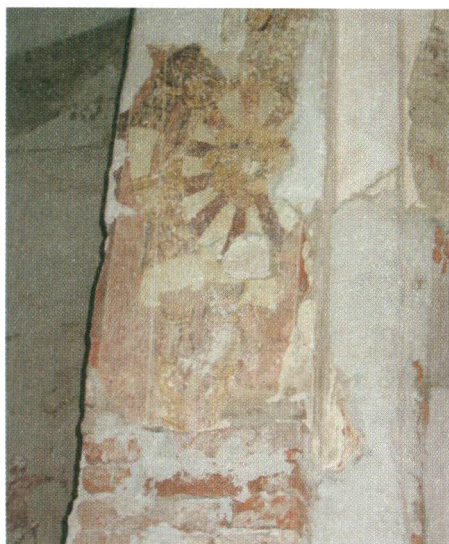

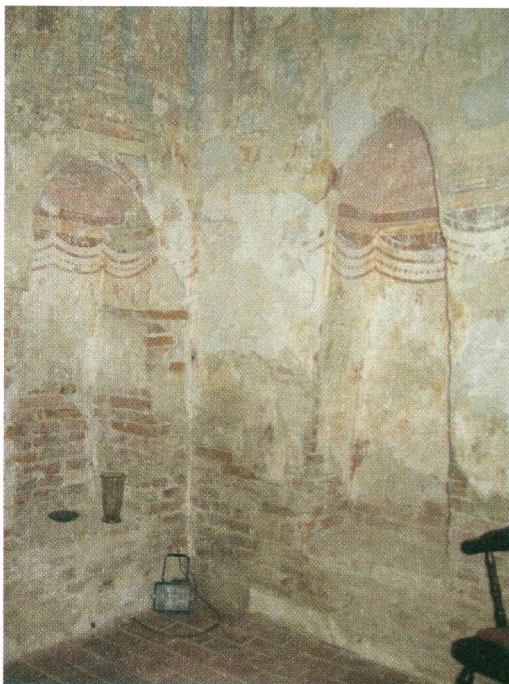
Feliratok

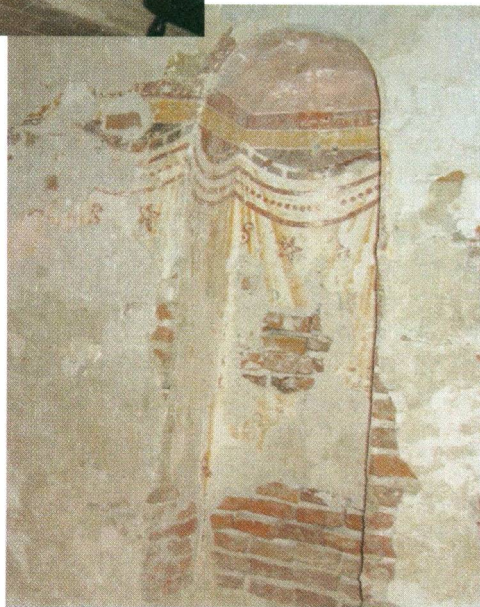

Diadalív

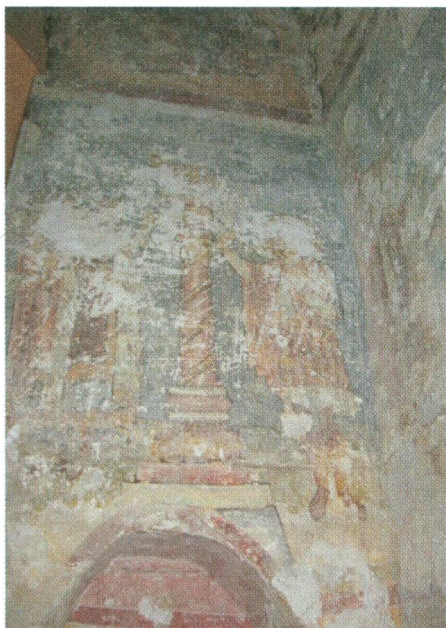

Ülőfülkék
a szentélyben

A szentélytartó

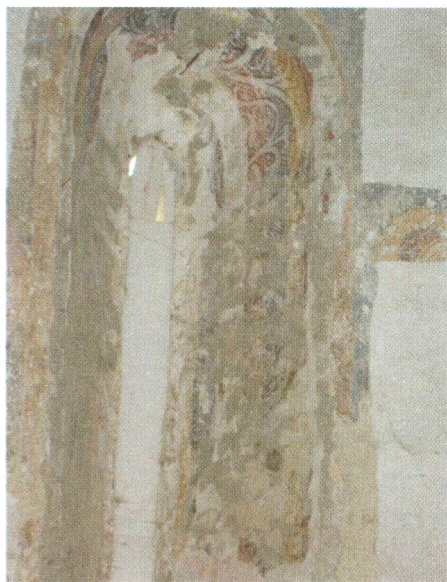

Falképek
a szentélyben

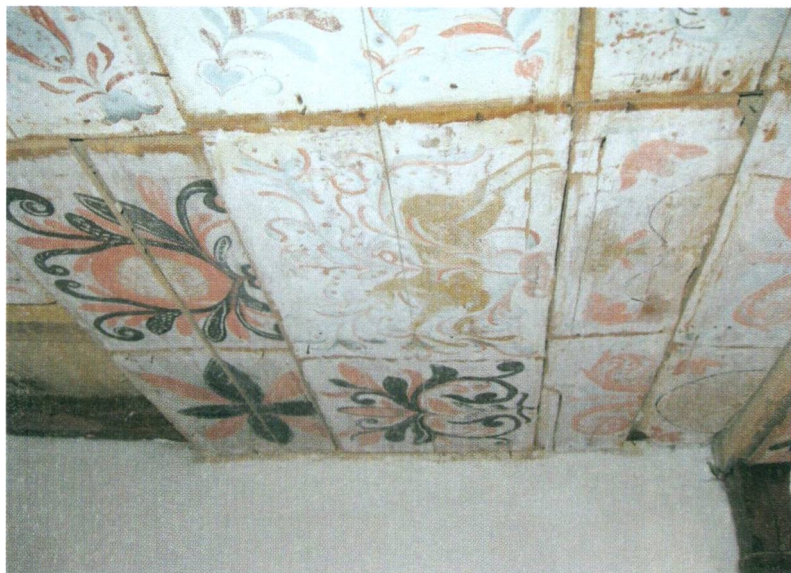

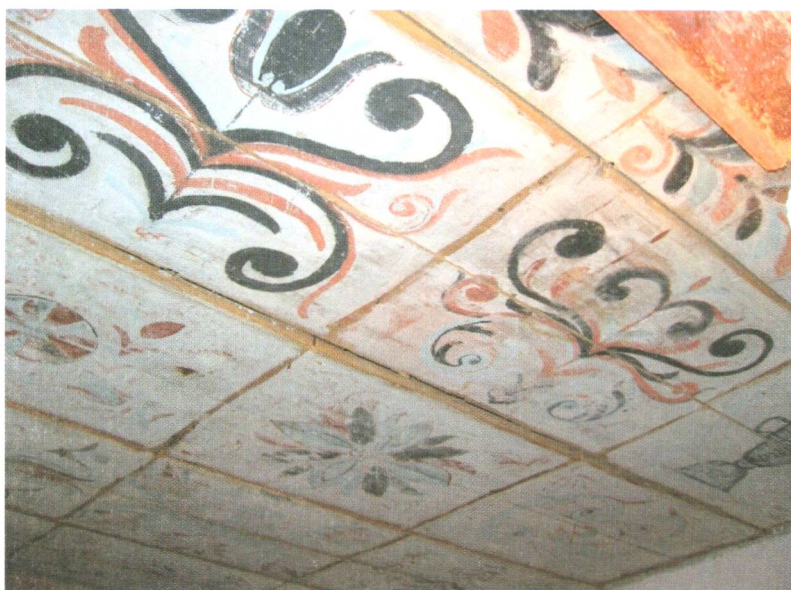
Feliratok a szentélyben

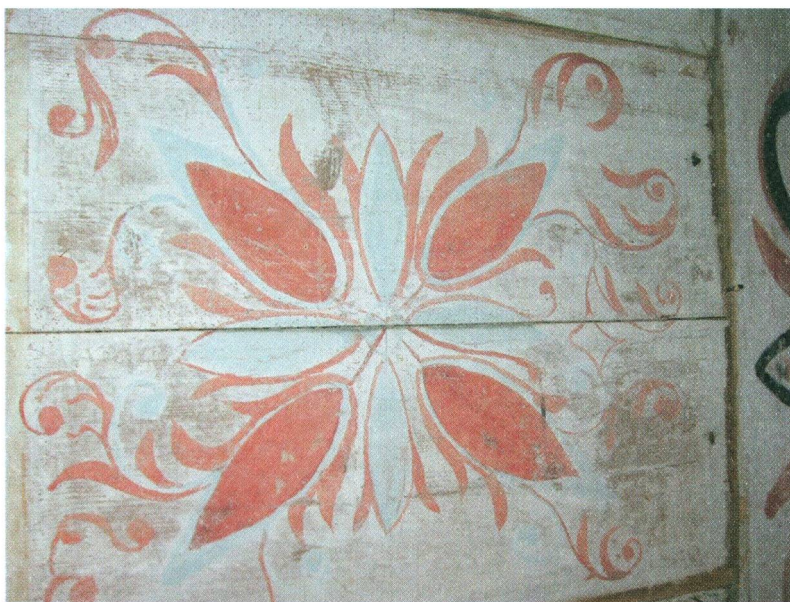

Egy ablakbéllet festménye

A karzat kazettás mennyezete

Kazetta

OKTATÁS

Az iskolák szervezési éveire vonatkozó adataink Fényes Elek 1851-ben megjelent Geographiai Szótárából ismeretesek, amely szerint Siterben 1753-ban református fiúiskola létesült. Ellenben az eklézsia anyakönyve 1751-ben indul, s az első bejegyzések⁴⁰ 96 családot említenek, melyből 52 fiú és 30 leány jár, 5 fiú és 5 leány nem jár iskolába. A tiszteletes Joh Kádár, a fiúk tanítója Joh Domokos, a lányok tanítója Con Szilágyi. A neveket latinul írták. Az 1787–1788-as tanévről készült bejegyzések alapján Siterben 98 család élt, 35 gyermek, amelyből 25 járt iskolába. A tiszteletes Joh Kádár id., a tanító Joh Domokos, a kurátor Mich Siteri. Ebből kitűnik, hogy rövid idő alatt a gyermekek létszáma nagyon lecsökkent. Ugyanakkor elég nagy különbséget találunk a népszámlálási adatok és a bejegyzési adatok között. Ennek okát egyelőre nem tudjuk.

Az egyházi vizitációk alkalmával készült jegyzőkönyvek elég pontos képet adnak a 19. század iskoláiról, de képet kapunk magáról a faluról is. A Debreceni Református Kollégiumban működő Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára megőrizte a Trianon előtti Bihari és Érmelléki Egyházmegye iratait, közöttük számos egyházlátogatási, egyházközségi és iskolai jegyzőkönyvet. Ezekből megtudhatjuk az egyes falvak lélekszámát, az iskolások számát, a tanítók neveit, fizetését, a tantárgyakat, az iskolák állapotát.

Megtudhatjuk kik voltak a régi lelkipásztorok vagy prédikátorok, ahogy akkor nevezték.

1605. június 5. ordinálták Molnay Istvánt,

1699. szeptember 27-én ordinálták Kabi Jánost.⁴¹

⁴⁰ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára TtREL, Püspöki Hivatal iratai, 1., Bihari Egyházmegye Iratai, Egyházközségi és iskolai kimutatások.

⁴¹ Barcsa János: A tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület történelme. I. kötet, Debrecen, 1906. 221.

De többet tudunk meg a levéltári anyagokból. A Bihari T. Traktusbeli Reformata Sz. Eklésiáknak és azok Prédikátorainak Nevei című iratokból megtudjuk a prédikátorok és tanítók neveit:

	prédikátor	oskolamester (om) fiúk tanítója (ft)	leányok tanítója
1794-ben:	Kováts István		
1801	Kováts István	om. Hajdú Márton	Szilágyi Mihályné
1803	Kováts István	om. Hajdú Márton	Harsányi Sámuel
1807	Kováts István	om. Hajdú Márton	Harsányi Sámuel
1823	Kováts István	om. Komáromi József	Papp Péter
1836	Kovács László	om. Boldisár Sigmond	Papp Péter
1850	Kovács László	ft. Daróczi József	Kádár Gábor
1858	Szokolai István	ft. Tar Dániel	Dobos László
1864	Végh Sándor	ft. Tar Dániel	Dobos László
1865	Varga József lelkész	Tar Dániel, orgonista is	Dobos László
1875	Séra Ferenc lelkész	Saja Sándor	Nemes Sándor
1903	Séra Ferenc	Kolozsi Géza	Csóka György
1911	Csutoros Elek		

A nagyváradi Állami Levéltárban található anyakönyvek alapján:

Kovács László 1852 november – 1854 szeptember
között szolgált Siterben.

Szokolay István 1854. október – 1861.

Csécsi Miklós 1861. július – beszolgáló tiszteletes

Végh Sándor 1862–1864. augusztus.

Varga József 1864. november – 1869.

A „Bihari Egyházi Vidéken Helv. Confession lévő Eklésiák és Oskolák állapotjának 1801 Esztbe” készült „Mutató táblája” alapján a siteri eklézsiában 120 az ágyak száma, 587 a lelkek száma, prédikátor Kováts István, fizetése 194 Rénes forint 40 Kr., a Fiu

Oskolába tanulók száma 57, az Oskola Mester Hajdu Márton, fizetése 112 Rf. 15 Kr., a Leány Oskolában tanulók száma 37, a tanító Szilágyi Mihályné, fizetése 30 Rf. 53 Kr.⁴²

Az ágyszám a családokat jelentette. Ha összehasonlítjuk a családok, a lelkek és a tanulók számát, azonnal látható, hogy a családban az iskolás tanulók és a szülők mellett ott találjuk a nagyszülőket, vagy több esetben iskoláskornál kisebb gyermekeket. Hogy melyek azok, az nem tűnik ki a statisztikából, de abban az időben biztos, hogy együtt élt legkevesebb három generáció. A legkisebb település a környéken Siter volt. 120 ágy után 240 szülő, $57+37 = 94$ tanuló, ez együtt 334 személy, ezek mellett $587 - 334 = 253$ más családtag. Itt a tanulók részaránya 16,01%.

A tanítók fizetéséből láthatjuk, hogy a fiúiskolák tanítójának fizetéséhez viszonyítva a leányiskolák tanítói annak egyharmadát kapják. Feltűnő ez Siterben, ahol a fiúiskola tanítója 112 rénesforintot és 15 krajcárt, a leányok tanítónője csak 30 rénesforintot és 53 krajcárt kapott.

De a pénzbeli juttatás csak egy része volt a tanítók jövedelmének. Jelentősebb volt a természetbeni juttatás. Az 1809. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek felsorolják a prédikátornak és a rektornak használatba kapott szántóföldjeit, kaszálóit, külön a kenderföldet, s a pincéket.⁴³ A földeket köblösben és vékásban adja meg, vagyis gabonamértékben, amennyit bele lehet vetni. A pozsonyi köblös akkora földterület, melybe egy pozsonyi mérő, vagyis 62,52 liter magot vetettek = 1100 négyszögöl = egy magyar hold vagy kis hold = 39,6 ár. Egy kassai köből a 18. században 125,06 liter, a váradi ún. öreg köből 84,4 liter. Az okmányok zömében a pozsonyi vékát találjuk, de hogy itt melyiket használták, nem tudjuk. Egy véka gabona vagy más szemes termés mérésére a váradi véka 72,5 literes volt, de a debreceni kb. 42 literes. A kaszálót ember-vágóban, vagy kasza-ajjában mérték. Egy embervágó

⁴² Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. 1. Püspöki Hivatal iratai. S. Egyházlátogatási iratok – TtREL, 1. S. 13/b.

⁴³ TtREL, I. 1. S. 2/b.

annyi, amennyit egy ember egy nap alatt le tud kaszálni. Később használták a kaszás rét mértékét, amely egyenlő volt 1200 négyszögöllel. A szőlőt kapa ajjával mérték. Egy kapás egy ember által egy nap alatt megkapált szőlő területe, kb. 94 négyszögöl.

Ismerjük meg részletesebben a fizettségeket:

1801-ből

A Siteri Reformáta Eklklésia Prédikátorának Esztendei Fizetésének elő adása a Bihari Egy Házi Vidékben

		Búza kőből	Must Cseber Itce	Rf. Krajcár
Javadalom Lecticalev	Buza ágy szám szerint 1 Véka Must vagy bor ágy szám szerént két kanta öt itce Tűzifa minden vono marhával biró Gazda egy szekér	25	60	50 68
Vetés	Őszi vetés három kőből szántása az Eklklésiáé Magva és feltakarása a Prédikátoré Szántó föld ezenkívül nincs	14		24
Szöllő	Vagyon öt ember műve szöllő az Eklklésia művelteti. Haszna		20	22 40
Kapálló	Vagyon hat ember kaszálló rét az Eklklésia kaszáltatja. Leszen mintegy öt vagy hat szekér			10
Stola	Keresztelést fixum vagyon Copulatio circiter (esketés) Halot temetés			5 5 10
				194 40

**A Siteri Reformáta Ekklesiában levő Fiui Oskola Tanító
Esztendei Fizetésének
elő adása a Bihari Egy Házi Vidékben**

		Búza köből	Must Cseber Ittze	Rf. Krajcár
Lecticale	Búza ágy szám szerint fizetődik minden ágytól ½ Véka Must hasonlóképpen ágy szám szerint minden ágytól 12 Ittze és fél Tüzi Fa egy egy ágytól adódik ½ szekérral gondolván csak a járo Marhás Személyeket, négyen húsz / 20 – Szekérre	13	24 48	26 48
Vetés	Őszi vetés 1 köből, és ½. Szántása az Ekklesiáié, Magva és takarása a Tanítóé Vagyon Szántó Föld ezenkívül. Ennek haszna Cir.	6 4		4 1
Kaszállás	Vagyon két Ember Kaszálló Rét, az Ekklesia kaszállattja, terem Cir. 2 szekér és ½			2
Must a Gyerme- kekért	Egybe foglalván közönségesen a Gyermekeket, minden személytől a fizetés 1 / egy kanta térszen		10	10
Didáctorum Secundum clases	A V: Tractus rendelése szerént menvén véghez a Gyermekekért való Pénz fizetés térszen			21 15
Szilvás	Az ebből prosperálható haszon bizonytalan, mivel ez az idő járásától függ			
				112 15

**A Siteri Reformáta Ekklesiában levő Leány Oskola
Tanítója Esztendei Fizetésének
elő adása a Bihari Egy Házi Vidékben**

		Búza köből	Must Cseber Ittze	Rf. Krajcár
Lecticale a Gyermekéért	Búza fizetés minden Gyermekért egy Véka, tészen Must személy szerint egy egy Gyermekért fizetődik egy kanta, tészén Tüzi Fa egy Személyért adódik egy Szekérrel, de csak azokat gondolván, akiknek járó Marhás Szülei vagynak, négyen 10. szekérre	9	7 2	18 7
Didactorum Secundum Classes	A V: Tractus rendelése szerént lévén a Pénz fizetés, tészén			15 53
				40 53

1833-ból

**A' Siteri Reformata Szent Ekklesia Tiszteletes Predikátorá-
nak esztendei Konvencziója.**

1-o Minden egész Ágytól fizetődik Must Huszon öt Nro 25
Ittze.

2-o Fél Ágytól fizetődik Tizenhárom Nro 13 Ittze must.

3-o Minden egész Ágyról egy Nro 1. Öreg véka búza.

4-o Fél Ágytól Fél Nro ½ véka búza Öreg vékával.

5-o Minden Ágyról egy Nro 1. Szekérfa. Marhátlan ház Nro
6 Ittze must.

6-o Fél Ágyról Fél Nro ½ Szekér fa. Marhátlan három Nro 3
Ittze must.

7-o Három Öreg Köből búza vetés háromszori szántásban, Tiszteletes Predikátor Úr tartozván magot adni – a' többi földet maga tartozván szánttatni.

8-o Egy darab Szőlőt adván az Ekklesia Tiszteletes Predikátor Úrnak, azt az Ekklesia maga munkáltatja.

9-o Kender és Tengeri föld szántása, vetése, és haza hordása a Termésnek, Tiszteletes Predikátor Úr tartozván magot adni.

10-o A' Temető kertnek minden haszna.

11-o A' Tehetetlen Özvegy Asszonyok /:ha Szőlőjük nincsen /: tartoznak három Napot szolgálni.

12-o Esztendőn által elegendő őrlés.

13-o A' Konvenczióbeli Rétnek fel takarása, és haza hordása.

Költ Siterbe Július 7-énn 1833.

Ki adta Helység Notáriussa
Aláírás (olvashatatlan)

A' Siteri Reformata Fiú Oskola Rectorának esztendei fizetése következik e' szerént.

1-o Van 150 egész, fél pedig 34 Ágy – Minden egész Ágytól fizetődik fél öreg véka búza, a' fél Ágyról pedig egy negyedrés, az öreg véka 42 Ittész.

2-o Ugyancsak minden egész Ágyról Tizenharmadfél – 12½ Ittze must a' fél Ágyról ennek fele, ide értvénn, hogy az Ittze másfél Ittész.

3-o Vagyon három Kis Cseber szin bor szium Legatum, mely mindjárt kezéhez adatik vagy in natura, vagy kész pénzül, de a' változássával a' Successorának vissza adni tartozik.

4-o Minden esztendőbenn Három Köblös föld, melynek felét az Ekklesia háromszor meg szántatja.

5-or Minden Tanítvány ad egy Kanta mustot a' Nagy Ittzével mint fellyebb.

6-o Didactrum a' classisok szerént.

7-o Két Kerülő Cognia minden Ágytól, vagy e' helyett Négy Ittze must.

9-o Minden Tanuló Leánytól a' Rendes vékával egy véka búza.
10-o Minden Tanuló Leány egy szekér fát adni köteleztetik.

Költ Siterbe Július 7-énn 1833.

Ki adta Helység Notáriussa
Aláírás olvashatatlan
Pstr.

Kovács László lelkipásztor
Aláírás olvashatatlan
Fő Bíró Lakatos János
Curator Nemes Pál

Az 1836-ban kiadott Egyházi névtár, a helvét vallástételt tartó
tiszántúli egyházi kerületből

szerint: Lelki Pásztor: Kovács László

Oskola mester: Boldisár Sigmond

Lányok tanítója: Pap Péter

Lélekszám: 890

Tanulók száma: fiúk: 40 lányok: 38

1858-ból

A' Siteri helv. hitv. Lelkész és Tanítók évi fizetése.

I-ör Lelkész fizetése

1-ör Minden egész ágytól fizettesik 25 ittze must, – félágytól
12 és ½ ittze.

2-or Minden egész ágytól egy, félágytól félvéka búza, a' régi
vékával.

3-or Minden egész ágytól egy szekér galyfa, félágytól fél sze-
kér, a' kinek pedig marhája nincsen, egész ágytól 6 ittze, fél ágytól
3 ittze mustot adni köteles.

4-er Van egy egész sessió földje, 3 fordulóra felosztva, úgy szin-
te ezt kiegészítő 's az 1856-k évbni föld osztályhoz kimért mint
egy 12 embervágó kaszálló.

5-ör A szántó földek közzül, az őszi fordulónak fele részét
– minden évben tartozik a' község háromszor meg szántani,

's a Lelkész Úr által adott maggal be vetni, a le takartatás a lelkészrt
illetvén.

6-or A 4 pont alatti kaszállónak fele részét hasonlólul tartozik
az Egyház le kaszáltatni, feltakartatni és haza szállíttatni.

7-er Van mint egy 5 ember kapálló szőlő, melyet az Egyház
meg munkáltatni 's a Lelkész be szüreteltetni tartozik, 's ugyan
ezen szőlő alatti szántó földet az Egyház egyszer meg szántatván
a Lelkész által adandó maggal be vetni köteles minden évben.

8-or Van az egy sessió föld után kimért kender föld, melynek $\frac{1}{4}$
ed részét az Egyház megszántatván a Lelkész által adott maggal
be vetni köteles.

9-er Évenként elegendő őrletés.

10-er A Templom kerítése egy részének használata.

11-er Méltóságos Gróf Vay Ábrahám kegyes alapítványának
kamatjából évenként a Debreczeni f. s. Superintendentialis pénz-
tárból fizettesik harmincz – 30 pft.

12-er Palást díjak az 1856-ki tractualis határozat szerint.

II. Fi oktató fizetése.

1-ör Minden egész ágytól fizettesik 12 és $\frac{1}{2}$ ittze must, a fél
ágytól ennek fele.

2-or Minden egész ágytól 4, a fél ágytól 2 ittze must a' régi sor
főzés helyett.

3-or Három kis cseber színbor, melyet változása esetében utó-
dának vissza hagyni köteles.

4-er Minden egész ágytól fél, a' fél ágytól egy negyedrészt véka
búza.

5-ör Minden ágytól fél szekér tűzi galy fa, a' marhával nem bíró
pedig e' helyt három ittze mustot ad, – a fél ágy mindezeknek
felét.

6-os Van fél sessió földje 3 fordulóban és az ehez 1856 évben
kimért kaszálló.

7-er A szántó földek közzül az őszi fordulónak fele részét, min-
den évben tartozik a község háromszor meg szántani, 's az oktató
Úr által adott maggal be vetni, a letakaríttatása az oktatót illetvén.

8-or A' részére kimért kaszállónak fele részét, hasonlóul tartozik az Egyház le kaszáltatni takaríttatni és haza szállíttatni.

9-er Van fél sessió föld után kimért kenderföld, melynek $\frac{1}{4}$ -ed részét az Egyház meg szántatván az oktató által adott maggal be vetni tartozik.

10-er Minden tanítványtól járul egy kanta vagy is tíz ittze must, didactrum a' szokás szerint.

11-er Temetési stóla az 1856-ki tractualis határozat szerint.

12-er Méltóságos Gróf Vay Ábrahám kegyes alapítványának kamatjából, évenként a' debreczeni f. s. Superintendenciális pénztárból fizettesik 15 – tizenöt pfr.

13-or Örlés pénzt 3 fr 2 kr – három ft tizenkét krajcár pengőben.

III. Leánytanító fizetése.

1-ör Kész pénz az Egyháztól 3 ft 12 kr. pengőben.

2-ör Méltóságos Gróf Vay Ábrahám alapítványából, a' debreczeni f. s. Superintendenciális pénztárból kamat pénz 15 pengő ft.

3-ör Három fordulóként két két köblös szántó föld; 's minden évben az őszi fordulónak fele részét az Egyház háromszor meg szántatván, a' Tanító által adott maggal be vetni köteles, a' le tarkatás a Tanítót illetvén.

4-er Két köblös kaszálló.

5-ör Egy vékás kender föld, melyet az Egyház szántat 's a' Tanító által adott maggal el vettetni tartozik.

6-or Örlés pénzt 3 ft 12 kr. pengőben.

7-er Minden iskolás gyermekért egy véka búza, tíz ittze must, egy szekér fa, és pénzt fizetés a Canon szerint.

Kelt Siterben 1858 Julius 4-kén

aláírás

Gondnok

Szabó László

Presbyterek

Szilágyi Lajos

Nagy Mihály

Kováts Miklós

1872-ből⁴⁴

A'Siteri reformált Egyház Lelkészenek fizetése.

1-ör Minden házaspár, akár van szőlője, akár nincs, fizet a lelkésznek 25 itcze mustot, az özvegyek szinte akár birnak szőlővel akár nem 12½ itcze mustot.

2-or Minden házaspár egy véka rozst a régi 1790-ben az Elöljárók által 44 itczésre határozott vékával. Az özvegyek fél véka rozst.

3-or Tartozik az egyházközség a lelkipásztornak 10 öl fát adni 's idejében beszállítatni minden évben. Az öl magassága 7, szélessége 6, az egyes darabfák hossza 3½ láb tartozván lenni.

4-er A' lelkész használatában van a saskuton körülbelül 16 hóldat tevő kaszálló, melynél az anyafű felerészét tartozik az egyház lekaszállatni feltakarítani 's hazaszállítatni.

5-ör Szántóföldje van a lelkésznek az 1-ső fordulóban 9 hóld 394 □ öl / 1100 □ öl, 2-dik fordulóban 7 hóld 494 □ öl, 3-ik fordulóban 8 hóld 294 □ öl melly szántóföldek közzül az őszi fordulónak felerészét minden évben tartozik az egyházközség megszántani, a lelkész által adott maggal bevetni, a letakartatás a lelkészt illetvén.

6-or Van az ugynevezett telekhegyen egy darab szőlő, melynek minden munkáját tartozik az egyházközség megadni. A beszüretelés a lelkész gondja. Ugyan ezen szőlő alatt lévő 2½ vékás szántóföldet az egyház minden évben egyszer megszántatni 's a lelkész által adott maggal bevetni köteles.

7-er Az ó kenderes kertben lévő egy sessio föld után kimért kender föld, melly legújabb felmérés szerint 714 □ öl, melyet egyszer megszántani a lelkész által adott maggal bevetni köteles az egyház a lelkész részére.

8-or Tartozik az egyházközség a lelkipásztornak annyiszora mennyiszor kívánja öröltetni.

⁴⁴TtREL I. 1. cs. 10.

9-er A' templomkerítése egy részének, jelesül a templomba vezető uttól balra eső földcskének használata.

10-er Néhai Gróf Vay Ábrahám 1000 frtos alapítványának kamatjából lelkész illetősége 31 frt 50 kr ossz értékben, melyet Debreczenből az egyházkerületi pénztárnok által kap.

11-er Néhai Szabó Pál 300 frtos alapítványából, az alapítványok feletti felügyeletért 30 v 18 forint, a szerint a mint ez helyben vagy takarékpénztárban kamatoz.

12-er Stola az egyházkerületi határozat szerint.

13-or A' lelkész használatában lévő földek 's szőlő adóját az egyház fizeti.

Kelt Siterben 1872 deczember 4-n

Aláírás

Mikó István

Piski Péter

G. Kováts Sándor

Varga Mihály

Piski János,

315 sz. Megerősített a tiszántuli ref. egyházkerület 1873 okt. hóban tartott közgyűlésében.

Kiadta Debreczen 1873 dec. 5.

Tóth Sámuel mk

egyházkerületi főjegyző

A'Siteri reformált egyház Leánytanítójának fizetése.

1-ör Az egyháztól jár pénzfizetése 3 for. 36 kr. o. é.

2-or Van három fordulóban összesen 5 hóld földje. Jelesül az 1-ső fordulóban 1135 □ öl v is egy hóld 's 35 □ öl. A 2-dik fordulóban vagyis az új temető és kenderes kert végibe 1822 □ öl = i h. 722 □ öl. A 3-ik fordulóban van 2543 □ öl az az 2 hóld 343 □ öl szántóföld, mely földek közül az ősz fordulónak felerészét az egyházközség 3 szor megszántani a tanító magvával bevetni köteles. A letakartatás a tanítót illetvén –

3-or Minden iskolás gyermekért fizetesik egy véka rozs, tíz itt-cze must tandíjj a Canon szerint

4-er Őrléspénz fejébe fizetesik az egyháztól 3 for 3 b kr. o. é.

5-ör 2½ öl fa.

6-or Gróf Vay Ábrahám alapítványa kamatjából leánytanító illetősége 15 for. 75 kr. o. é.

7-er Van a saskuton egy kis darab körülbelöl 2 hold kaszállója, melyet a leánytanító kaszáltat 's hordat haza.

8-or Egy vékás kenderföldje, melyet az egyházközség megszántani köteles.

Ez a legujabbi felmérés szerint 178 □ öl.

9-er Néhai Szabó Pál alapítványai közzül 300 frtnak kamatja mely v 30 v 18 forint, 's melyet egyedül jelenlegi lelkész eszközölt a leánytanító számára.

10-er Szinte a Szabó Pál alapítványából adatik a 3 ünnepen 3–3 forint.

11-er A'használatában lévő földek adóját az egyház fizeti.

Kelt Siterben 1872. decz. 4.

Aláírás

Mikó István

Pifki Péter

G Kováts Sándor

Varga Mihály Pifki János

A siteri reformált egyház Fitanitójának fizetése.

1.-ör Minden házaspár fizet fél véka rozsot, az özvegy ¼ véka rozsot.

A véka a régi, s 44 itcés.

2.-or Minden házaspár fizet, akár van szőlője, akár nincs 16½ itce mustot, az özvegy 8¼ itcét. Ebben benne van a régi sorfőzésért járó 4 itce must. Az itce a régi öreg itce.

3.-or /: Három kis cseber színbor, melyet változása esetében vagy természetben, vagy készpénzben utódának visszahagyni köteles:/

4.-er Szántóföldje van 3 fordulóban. Az 1-ső fordulóban van 4 hold, 1050 □ öl – /:1100 □ öl:/; 2-ik fordulóban 3 hold 478 □ öl; a 3-ik fordulóban 4 hold 700 □ öl, mely szántóföldek közül az

őszi fordulónak fele részét minden évben tartozik a község 3-szor megszántani, s az oktató által adott maggal bevettetni, a betakarítás fitanítót illetvén.

5.-ör Minden tanítványtól fizettetik 10 itce must.

6.-or Tandíj osztályok szerint. I-ső osztályban levő gyermek fizet = 20 kr. o. é.; II-ik osztálybeli 40 kr.; 3-ik osztálybeli 60 kr.; 4-ik osztálybeli 80 kr. osztr. ért.

7.-er Van a saskuton körül-belől 8 holdnyi kaszáló, minél az anyafű fele részét tartozik az egyházközség lekaszáltatni, feltakarítani s haza szállítatni.

8.-or A telekjén levő, most már csak néhány fával bíró kertföld haszna.

9.-er Fizettetik öt öl fa, olyan ölekben, mint a lelkészi fizetésben látható.

10.-er Az ó kenderes kertben felsessió után kimért 357 □ öl kenderföld, melyet az egyház megszántani s a tanító által adott maggal bevetni köteles. –

11.-er Elengedő örletés. –

12.-er Temetési Stóla az 1856 tractualis határozat szerint.

13.-or Gróf Vay Ábrahám alapítványa kamatjából fitanító illetősége = 15 fr. 75 kr. osztr. ért.

14.-er A használatban levő minden földek adóját az egyházközség fizeti.

Kelt Siterben december 4-én

P. H.

aláírás

Mikó István mk.

Piski Péter mk.

G Kovács Sándor mk.

Varga Mihály mk.

Piski János mk.

315. sz. Megerősített a tiszántúli egyházkerület, 873 okt. hónap tartott közgyűlésben

Kiadta Debrecen 1873 okt. 6.

Tóth Sámuel mk.
gyh. ker. főjegyző.

Jegyzet.

Ezen díjlevél az egyházi és községi előjárók, valamint a Szolgabíró által megejtett becslés szerint: Hatszáztizenhat, azaz 616 frt. 74 kr-ra értékeltetett; melyből kántori fizetés 250 frt, tanítói 366 frt. 74 kr; melyhez jönni fog annak idejében 50 frt ötödéves korpótlék.

Siter 1900 aug. 27.

Séra Ferenc mk.
ev. ref. lelkész
P. H.

Az 1858-as kimutatás szerint a fitanító kapott: minden egész ágytól 12,½ itce mustot, 3 kis cseber színbort, fél véka búzát, fél szekér tűzifát, ezek mellett szántóföldet 3 fordulóban, kaszáló, didactóriumot (tandíj), temetési stólat, őrléspénzt. A földek adóját az egyház fizeti, ősszel háromszor megszántatják és bevetik a tanító magjával, a betakarítás a tanítóé. A lánytanító ugyanazt kapja, csak kisebb mennyiségben.

Az 1872-es kimutatás alapján a fitanító kapott: minden házaspár után fél véka rozst, 16 itce mustot, 3 cseber színbort, ezek mellett szántóföldet 3 fordulóban, kaszálóhasználatot, kenderföldet, 5 öl fát, tandíjt, temetési stólat, őrléspénzt. A leánytanító hasonlóan, csak kevesebbet. Siterben, a leánytanító illetősége még 15 forint és 75 krajcár, a gróf Vay Ábrahám alapítvány kamatjából. Vay Ábrahám siteri földbirtokos 1000 forintos alapítványt helyezett el az egyház és az iskola segítségére. Ennek kamatait Debrecenben az egyházkerületi pénztártól folyósították. Hogy mikor lett elhelyezve az alapítvány, pontosan nem tudjuk, de az 1858-as kimutatás már megemlíti.

Az egyházi vizitációk alkalmával elemezték a tanítók hozzáállását, erkölcsét, valamint az épületek helyzetét. Szaklányi Zsigmond esperes 1805. április 13-án leírt megjegyzései nem éppen hízelgők az iskolákra nézve:

- 1) Az oskolák többnyire rossz állapotban vagynak. A Deák nyelvet tanítani majd mindenütt megszűntek a Rektorok, a` hol Tanítanak is megelégszenek csak a Declinatio tanítani, s tovább a Kis Catechismusból és a Palatinából eggynehány kérdéseket tanútatnak, és a Szent Historiából is valamit. Egyebet pedig, mint p. o. a Magyar Grammatikát, tanítani elmellőzik. Sok helyeken hét s nyolc esztendőig is feljár egy gyermek, és még sem végezte el a Kátét. A Kóta szerént való éneklést többnyire elmellőzik. Eggyátaljában úgy tapasztaltatott, hogy a` hol Deákat tanítanak a` Rectorok, ott egyebekben is értelmesebbek a Tanítványok. A Predikátorok is némely Helyeken az oskolákat visitálni elmúlatják, és enek ezt az okát adják, hogy az Oskola Rectorok nehezen veszik vexáltatásnak tartják, és enél fogva a néppel is azt hitetik el, hogy a Predikátor nékiek romlásokra és becstelenségekre jár.
- 2) Az is közönséges hiba, hogy a Parochiákra, azoknak épületeire, valamint az Oskolákéra is, semmi gond nincsen, s pusztulásban vagynak. Innen, azokban az Ekklesiákban, a` mellyek már kétszeri, s háromszori megintődés után is jobb vigyázással lenni elmúlatták: azt a rendelést tettem, hogy míg a szükségesebbeket meg nem csinálják, Predikátor nélkül lesznek.
- 3) Minthogy a Magyar tanítás az Ususban lévő Didactrumnak fizetése némelly helyeken kérdésbe tevődött, a` melly is a Deák clasisokhoz volt alkalmaztatva: jónak ítéltém, ha ere nézve is újabb rendelés tétetődne és a Magyar Oskolák is helyesebb rendbe szedődnének.
- 4) A Vékára nézve sok panaszok adták elő magokat. Némelly Ekklesiák nagyolják, és kissebbíteni akarják. Megvizsgáltam ezért eggynehány helyeken a Vékát, és úgy találtam, hogy három féle vékák vagynak: a közönséges véka 32 itszés, a Tractus Vékája 40 itszés és az úgy nevezett Pap, vagy öreg véka 48 itszés. Mind ezeket szükséges rendbe hozni.
- 5) A Belső Személyek marasztását is bizonyos rendbe hozni szükséges, hogy mindenütt egy forma módon menjen véghez.

Mivel úgy tapasztaltatott, hogy sok Hellyeken a` miatt éjszakai Gyűlések is tartatnak, s tengeri szemmel is voxolnak.⁴⁵

„A helvét hitvallás Bihari egyházvidékbeli ekklezsiák állapotjának 1850 évben” című táblás előterjesztésében a következő megállapításokat találjuk: Lélek szám 810, tanulók száma 46, Templom épületek állapota (ide számítja az iskola épületét is) tűrhető. Észrevételek szellemi és anyagi tekintetben: a nép szegény, de jó szellemű. Az esperesi tudósításban, szintén 1850-ből, a tanítók nevei mellett feltűntetik, hogy pontos-e hivatalának minden kötelességeiben, mely szerint Siterben f.t. (fiú tanító) Daróczi József középszerű, l.t. (leánytanító) Kádár Gábor öregségéhez képest tűrhető. Az erkölce mindegyiknek jó. Még megemlíthetjük, hogy minden falu prédikátoránál, hogy: Pontos-e hivatalának minden kötelességeiben?, az áll, hogy pontos.

Az 1864-es vizitációs jegyzőkönyvek így jellemzik az iskolát:

Siter: – leányiskola – Az iskola a lehető legsilányabb. A tanítványok nem értik, amit imigy amugy megtanulnak. Írás, éneklés a legsőbb fokon áll a számvetéssel együtt. Új rendszerről szó sincs.

– a fiúiskola, Tar Dániel alatt ennél sokkal jobb. Azonban itt is sok kívánni való van, főleg az értelem fejtést és számtanítást illetőleg. Az írás jó, de az éneklés nagyon hibás, a kehengetés miatt. Ide sincs bevive az új rendszer.

Jegyzőkönyvi részlet:

1. I. Egyház: Siter
2. Fiókegyház: nincs.
3. Népeesség anyaegyházban – fi = 388. nő = 384 együtt = 772.
4. „ fiókegyházban – fi = 00 nő = 00 együtt = 00
5. Születések, törvényes fi = 18 nő = 22 együtt = 40
6. „ törvénytelen fi = 1 nő = 1 együtt = 2
7. „ halva születtek fi = 00 nő = 00 együtt = 00

⁴⁵ TREL I. 1. s. 13/b

8. Áttértek: fi = 00 nő = 00 együtt = 00
 9. Kitértek: fi = 00 nő = 00 együtt = 00
 10. Halottak: fi = 18 nő = 15 együtt = 33
 11. Szaporodás: fi = 1 nő = 8 együtt = 9
 12. Apadás: fi = 00 nő = 00 együtt = 00
 13. Házassultak: tisztán = 13 vegyesen = 1 együtt = 14
 14. Iskola kötelesek 6–12 évig: fi = 44 nő = 48 együtt = 92
 15. Iskolába járók: fi = 39 nő = 44 együtt = 83
 16. Iskolába nem járók: fi = 5 nő = 4 együtt = 9
 17. Confirmáltak: fi = 2 nő = 3 együtt = 5

II. Az Egyház közjavai:

18. Szántó föld – 1200 □ ölével 42 hóld
 Lelkésze 24 hóld
 Tanítóé 12 hold. Leánytanítóé 6 hóld.
 Egyházé-----
 Iskoláé = gyümölcs iskola: 505 □ öl
19. Kaszáló: Lelkésze = 8 hóld tanítóé = 4 hóld leánytanítóé =
 2 hóld
20. Egyéb javak. – ingatlanok, egyházé 2 db szőlő 4 – négy hóld.
 iskoláé. 505 □ ölnyi gyümölcs iskola
 – ingók: 5 darab matricula, 2 darab körleveles 1
 darab presb. gyűlési jegyzőkönyv. Urasztalához 1 ezüst pohár, 1
 ezüst tányér 8 abrosz, 2 czin kanna 1 darab finom cserép kanta,
 keresztelési cin tányér és kanna. 2 harang. –
21. Gondnoki számadás megvizsgáltatott. – eredménye bev = 365
 fr. 07 kr. kiadás = 377 fr.
 82 ½ kr. maradék: minus = 12 fr. 75 ½ kr.
22. Egyházi épületek állapota: Templom: mennyezete sürgős ja-
 vitást vár
 Lelkészlak: romladzott.
 Iskola: tehetős, leány iskola igazítandó
 Temető: jó karban
 Gyümölcs iskola: jó karban

III. Az egyházi hivatalnokok létállapota

23. A lelkész neve: Végh Sándor Születés helye: Szalacs.
 Születési éve: 1836. szolgálati éve: 2.
 Tiszti eljárása erkölcsi viselkedése:
24. A tanító és kántor neve: Tar Dániel születési helye. N. Várad.
 Születési éve: 1820. szolgálati éve: összesen 25. itt 5.
 Szolgálat minősége erkölcsi viselete
 A leánytanító neve Dobos László születési helye Bojt.
 Születési éve 1814 szolgálati éve 8 év.
 Szolgálat minősége erkölcsi viselete
25. A gondnok neve Barna Sándor Szolgálat minősége jó.
26. Presbyterek nevei: Szél Pál; Piski Miklós; Nagy Mihály; Piski Péter; Karácsony Sándor;
 Molnár István; Szilágy Ferencz; Szücs Lajos; Balog Antal; n.
 Szabó László.

IV. Beszolgáltatandó adomány pénzek. a., az egh. Kerületi pénztárba:

	ft.	kr.
27. Közigazgatási pénztárba (a lélekszám után kivétel ¾ kr. jövedék)	5	79
28. Folyamodók pénztárba	–	5
29. Vakok, siketnémák, tébolyodottak intézete	–	5
30. Szigeti, losonczy, erdelyi iskolák:	–	5
31. Kebelbeli segélyt kérők	–	10
32. Belhoni más kerületbeliek	–	5
33. Külföldi segélyezendők	–	3
34. Celver Márton moldva oláh országi missziója	3 f	14 k
35. Duna földvári egyház részére	1	14
36. Egyházkerületi jegyzőkönyvek ára	–	25
37. Erkölcsi olvasó könyvek ára.	–	–
38. Beszéd és értelem gyakorlatok ára a tanítóknál.	2	–
39. Földtekék ára	–	–
b., A főiskolai pénztárba		
40. Főiskolai átalakítási tőke kamatok	5 f	4

**A Siteri helv. hitv. leány Oskolában tanuló leány Gyermekek
Név sora és Oskola múz**

**Osztályok feljegyezve az 1863ik év Április hó 12től az 1864ik
év Januárius hó 25ig.**

IV^{ik} Osztály.

Kovács Ágnes	133
Sebestén Lidia	164
Szilágyi Lidia	173
Szabó Zsuzsánna	174
Piski Erzsébet	170

III^{ik} Osztály.

Barna Ágnes	130
Szél Zsuzsánna	195
Leminyi Zsuzsánna	187
Karátson Ágnes	187
Sebestén Erzsébet	184
Nagy Lidia	182
Nagy Júliánna	144
Tót Ágnes	217

II^{ik} Osztály.

Fakó Ágnes	130
Szabó Zsuzsánna	71
Fakó Júliánna	125
Szilágyi Ágnes	117
Fakó Zsuzsánna	96
Lovasi Júliánna	77
Fazekas Júliánna	151
Bálint Júliánna	116
Sebestén Lidia	150
Simon Ágnes	194
Födési Erzsébet	227
Mikó Zsuzsánna	247

I^{só} Osztály.

Nagy Judit	84
Varga Ágnes	103
Karátson Judit	94
Törös Zsuzsánna	22
Bódizs Júliánna	63
Götz Erzsébet	55
Varga Lidia	27
Körtvélyesi Ágnes	75
Bagits Ágnes	47
Nagy Lidia	37
Szabó Zsuzsánna szentgyörgynaptól fogva nem járt	
Kovács Ágnes 77 most Januáriusba jött oskolába	
Kovács Lidia	57
Lenti Júliánna	177
Lenti Zsófia	172
Szilágyi Anna	6
Sebestén Eszter	3
Vig Zsuzsánna	7
Vig Eszter	7

Öszvesenn vannak 44.

A vizitációk alkalmával a tanítók jelentésben adták be az előadott tantárgyak jegyzékét, melyekből megtudhatjuk, hogy mit is tanítottak ezekben az iskolákban. A tantárgyak mellett feltüntették, hogy ki szerint, vagy milyen útmutatás szerint történt a tanítás. Azt is megtudhatjuk, hogy hány osztályos volt az illető iskola. Az alapvető tantárgyak az 1863–64-es iskolai évben a következők voltak: vallás tan vagy hittan, általában a Kecskeméti káté után, magyarhon története, olvasás, írás, szám tan, ének. Ezek a tantárgyak különbözőképpen vannak megfogalmazva, felsorolva, nincs egy meghatározott tanterv. A földrajz és a természetrajz nem jelenik meg minden iskolánál. Van ahol sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a vallási oktatásra. Példának bemutatjuk az 1863–64-i iskolai év tantárgyait:

A Siteri helv. hitv. leány Oskolábann tanuló leány Gyermekek az 1863/4 iki Oskolai évben a következő tanulmányokat végezték.

Az első vagy is Nyári fél évben végezték.

IV^{ik} Osztály.

- 1^{or} A Keresztyén Vallásból a II^{ik} Rész 1^{só} 2^{ik} 3^{ik} és 4^{ik} szakasszait, a Ketskeméti Káté szerént.
- 2^{or} Szent Dávid Zsoltáraiból a C tól a CL ig az első verseit.
- 3^{or} Az új Énekes könyvből a 100 tól a 130 ig.
- 4^{or} Az Erkölts tanból a II^{ik} Szakaszból Embertársaink iránti kötelességeinkről Csécsi szerént.
- 5^{or} A Számvetésből az Összeadást, kivonást: a sokszorozó táblával együtt.
- 6^{or} Írást, olvasást: és az Imádságokat.

III^{ik} Osztály.

- 1^{or} A Keresztyén Vallásból az I^{só} Rész 5: 6: és 7^{ik} Szakaszból is: a Ketskeméti Káté szerént.
- 2^{or} Szent Dávid Zsoltáraiból az elsőbb rendűekkel.
- 3^{or} Az új Énekes könyvből a 80 tól 100 ig.

4er Az Erkölcs tanból a II^{ik} Rész 1^{só} Szakaszt. Isten iránti kötelességeinkről Csécsi szerént.

5^{ör} A Számvetésből az Összeadást és a Sokszorozó táblát.

6^{or} Írást, Olvasást, és Imádságokat.

II^{ik} Osztály.

1^{ör} A Keresztyén Vallásból az 1^{só} Rész 3^{ik} és 4^{ik} Szakasszait, a Kecskeméti Káté szerént.

2^{or} Szent Dávid Zsoltáraiból az L től a C ig.

3^{or} Az Erkölts tanból az 1^{só} Részt. Csécsi szerént.

4er Írást, Olvasást, és Imádságokat.

I^{só} Osztály.

1^{ör} A Keresztyén Vallásból az 1^{só} Rész 1^{só} Szakaszból a Kecskeméti Káté szerént.

2^{or} Szent Dávid Zsoltáraiból az I től a XXX ig.

3^{or} Írást, Olvasást, tagolást, betű isméretet és Imádságokat.

A második vagy is Téli fél évben ez időig tanultak.

IV^{ik} Osztály.

1^{ör} A Keresztyén Vallásból a II^{ik} Rész 5^{ik} Szakaszból a fentebbi könyv szerént.

2^{or} Az Erkölcs tanból a II^{ik} Rész 2^{ik} Szakasz Társaságbeli kötelességeinkről. Csécsi szer.

3^{or} Írást, Olvasást, és az Imádságokat.

III^{ik} Osztály.

1^{ör} A Keresztyén Vallásból az 1^{só} Rész 7^{ik} Szakaszt a Kecsk. Káté szer.

2^{or} Az Erkölcs tanból a II^{ik} Rész 2^{ik} Szakasz Ember társaink iránti köteless. Csécsi sz.

3^{or} Írást, Olvasást, és az Imádságokat.

II^{ik} Osztály.

1^{ör} A Keresztyén Vallásból az 1^{só} Rész 5^{ik} Szakaszt a Kecsk. Káté szer.

2^{or} Az Erkölcs tanból a II^{ik} Rész 1^{só} Szakaszból. Csécsi szer.

3^{or} Írást, Olvasást, és az Imádságokat.

I^{só} Osztály.

- 1^{ör} A Keresztyén Vallásból az 1^{só} Rész 1^{só} Szakasz és a 2^{ik}ből is.
Kecs. Kát. Szer.
3^{ör} Írást, Olvasást, betű isméret, tagolás és Imádságokat.

Dobos László
Leány Iskolai Tanító

A 20. század lelkipásztorai:

Séra Ferenc	1872–1911. január
Csutoros Elek	1911. február – 1912.
Barcsa Mihály	1913–1936.
Versényi Sándor	1937–1953.
Szabó Ferenc	1954–1956.
Sámi Mihály	1957–1990. március.
Dr. Major Huba Zsolt	1990. március–1995. szeptember.
Kovács Károly, Hegyközcsatár	– beszolgáló.
Nyeste János	1996. november–2006. augusztus.
Gavrucza-Nagy Emese	2006. november–

Alapítványok

A 19. század végi és a 20. század eleji fellendülési időszakban az egyházak, az iskolák és a szegények megsegítésére, minden településen egy sor alapítványt vagy alapot létesítettek a község földesurai, jómódú, gazdagabb lakosai, esetleg lelkipásztorai, vagy a hívek adományaiból. A befizetett alapot az egyház presbitériumának kezelésébe helyezték, s a keletkező kamatokból állták a kitűzött célok megvalósítását. Az egyházkerület alapítványi szabályrendeletében előírt jóváhagyás után léphetett hatályba. Ezeket az alapítványokat minden esetben a Bihari Református Egyház-megye Közgyűlése hagyta jóvá, így vállalva kezességet azok működéséért. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levél-

tárában megtalálhatók ezeknek az alapítványoknak az alapító leveleik.⁴⁶

Siterben a következő alapítványok voltak:

Takarékmagtári alapítvány, részlet az alapító levélből: *„Az 1864. év december 26-án tartott siteri ref. egyház presbyteriumi gyűlését megelőzte a takarékmagtár megalapítása. Ugyanis a lelkész előadta, hogy az egyház felvirágoztatását előmozdító údvös intézmény a takarékmagtár, miután már a szószékből is megmagyaráztattott, „itt az idő, midőn a takarékmagtárt meg is alapítsák”. Ő, valamint elődje alapvetésül tettek is már adományozást e célra. „Ajelen voltak azonnal 25 köből gabonát ajánlottak meg és irtak alá.” Majd ugyanazon év „december 29. és 30. napján minden házhoz bekopogtatva az eredmény az lett, hogy 38 köből azaz Harmincznyolcz köből gabonával tetteleg megalakult” a takarékmagtári alap.–*

Kezdetben a kamat terményben, később pedig pénzürtékben fizetett. Így változtatott át idővel a kornak megfelelően a tőke is lassan-lassan teljesen készpénzé.–

Az alapítvány címe: Takarékmagtári alapítvány.–

Az alapítvány célja: felerészben az egyház közszükségleteinek fedezése, felerészben pedig a Szabó Pál féle alapítványokon kívüli ez idő szerint vagy későbbben keletkezendő alapítványokra felügyelő s számadást készítő lelkész és alapítványi gondnok díjjazása, aképen, hogy a tőke évi kamatfelének kétharmada a lelkészt, egyharmada pedig az alapítványi gondnokot illeti...Kelt a siteri ref. egyház presbyteriumának 1915. év márczius hó 11. napján tartott gyűléséből.”

A siteri úrbéres gazdaközönség országos tanítói nyugdíjjárulék fizetési alapja, 1901. november 23., célja az egyház által évenként fizetendő tanítói nyugdíjjárulék fedezése. *„A tőke megbízható takarékpénztárban tartandó, vagy pedig a tiszántuli ref. egyház kerületnek „az alapítványok kezeléséről és felügyeletéről szóló szabályrendeleti” 28 §-ában előírott kölcsön szerzési szabályzat pontos megtartásával a siteri lakosoknak kölcsön adható”;*

⁴⁶ TtREL Alapító oklevelek.I. 1. t. 4, 7, 8.

A siteri ref. egyház adó alapítványa. Részlet az alapító levélből: *„A siteri volt urbéres gazdaközönség tulajdonát képező „cserhát” nevű legelő földjét 1898. évben közerővel bevetette és megmunkálta, abból a célból, hogy erdő kezelési illetékét s más egyéb kiadásait fedezze. Az így nyert tiszta jövedelem a volt urbéres gazdaközönség szükségelt kiadásait oly bőven fedezte, hogy 2000 Kor., azaz Kettőezerkorona összeg fennmaradt. Ezen fennmaradt összeget adta át a siteri ref. egyháznak oly célból, hogy az adó alapítvány czímen kezeltesék...Az alapítvány célja: A siteri ref. egyház által fizetendő állami és más adók fedezése...Kelt...1918 év július hó 14 napján tartott gyűléséből.”*

Párbér eltörlési alapítvány. Farkas Lajos alapította 1890-ben, 200 korona hagyományozásával. Célja a siteri református egyháztagok által fizetett párbér (egyházi adó) megszüntetése.

Csizmadia Julianna úrasztali és katedrai felszerelési alapítványa, célja: *„Az úrasztalának és katedrának terítőikkel való ellátása; valamint az urvacsorához szükséges edények beszerzése”*; 1916-ban Csizmadia Julianna, özv. Szabó Sándorné hagyatéki végzés értelmében 600 Koronát hagyományozott a siteri református egyháznak. *„Ezen alapítványi tőke minden évben egyszer pünkösdi ünnepkor e célra meghidett persely pénzzel növelendő.”*

Járda készítési és templom környékének szépítési alapja. Részlet az alapító levélből: *„A siteri ifjuság 1918. évben a fu iskolában bált rendezett, melynek tiszta jövedelme részben a vármegyei hadirokkantak javára fordított, részben pedig az egyháznak adományoztatott. Ezen adományt a siteri ref. egyháztanács alapítvány képen helyezte el...Az alapítvány célja: A lelkészlakból a templomig készitendő s fenn tartandó köves járda készítés, valamint a templom fő és torony alatti bejáró eső terület parkirozása, padokkal való ellátása...Az alapítványi tőke összeg az iskolában tartandó bálók tiszta jövedelmének mindenkor 25%-ával legalább gyarapítandó, amiért is az iskola terem díjtalanul bocsájtandó bálók tartására.”*

Orgona alap. *„Az 1917. évben a „Siter és Vidéke fogyasztási és értékesítő szövetkezet” tiszta jövedelme felől a közgyűlésen úgy határozott, hogy az a siteri ref. egyháznak Orgona alapra adományoztassék...*

Az alapítvány célja: A siteri ref. egyház orgonájának nagyobb mérvű javítása, esetleg újjá építése.”

Harang alap. Célja „a siteri ref. egyházban bármikor szükségeltendő harang vagy harangok, haranglábak csináltatása; Az 1914 és következő években dúló világháború a réz, bronz s más hasonló fémek rekvirálását tette szükségessé a hadsereg részére. Igénybe vették és rekviráltattak ugyan akkor az egyházak harangjai is. Elvitetett a siteri ref. egyház 160 kg-os nagyobbik harangja, amelyért kgronként 4 Kor. Megtérítési díjat fizetett a hadsereg. Az egész összeg, melyet a harangért az egyház kapott 640 Kor. Azaz Hatszáznegyven korona volt. Ez képezte a siteri egyház harangalapjának első alapösszegét. Íehez járult, hogy az egyház határozatilag kimondta, hogy a jövőben a temetésekkor fizetendő harangozási díjak nem használhatók fel az egyház közszükségeire, mint annak előtte, hanem a harangalaphoz csatolandók minden időben.”

Csath–Sulyok szegény gyermekek tankönyv segélyzési alapítványa. „A nagyobb vegyes iskola tanítója Csath András 1916 évben az iskolás gyermekekkel karácsonyi színjátékot adatott elő; majd 1918-ban Sulyok R. Vilma a kisebb vegyes iskola tanítónője rendezett hasonló módon a vizsgai ünnepély alkalmával gyermek előadást s az ezen két alkalommal begyűlt felesleges jövedelemből 50–50 Koronát összetéve a lelkész indítványára visszavonhatatlanul a siteri ref. egyháznál alapítványként helyezték el, míg a többi jövedelmet a hadi rokkant tanítók árvaínak javára küldötték be a Néptanítók Lapja szerkesztőségéhez. Célja: Elsősorban a hadban elesett szegény sorsu hősök gyermekeinek tankönyvvel való segélyezése, későbbben vagy ha ily szegény sorsu hősnek gyermeke iskolába nem járna, bármely más szegény sorsu szüle gyermekének tankönyvvel való segélyezése. A segélyezés mindig tankönyv alakjában történik. Az alapítványi segélyezés kezdetét az első és második osztályokban veszi, de későbbben segélyezhető a többi osztálybeli is. A segélyezés csakis református gyermek részére történhetik, melyet mindig az illető osztályt vagy osztályokat vezető tanító és lelkész ajánlására az egyháztanács szavaz meg.”

Egyházépitkezési alapítvány. „Az 1914. évben a siteri volt urbéres gazdaközönség a tulajdonát képező Cserhát nevű legelőrészt buzával és rozssal bevetette. Az így nyert jövedelem egyrészét hadikölcsönül jegyezte, más részét pedig a siteri ref. egyháznak adta kölcsön. Az 1918.

ében a lelkész indítványára, hogy a reformáció négyszázados évfordulója nyomtalanul ne suhanjon el határozatba ment, hogy az urbéres gazdaközönség 3200 Kor. azaz Háromezerkettőszáz korona névértékű hadikölcsönül jegyzett kötvényeit az összes beváltatlan szelvényekkel együtt, valamint a ref. egyháznak adott 1500 Kor. azaz Ezeröttszáz korona kölcsönét örökidőre visszavonhatatlanul a siteri református egyháznak adja azon kikötéssel, hogy az a reformáció négyszázados emlékére „egyházépítkezési alapítványul letétessek és kezeltessék az alább megjelölt módon... Az alapítvány célja: A lelkész- és tanító-lakok nagyobb mérvű javítása, átalakítása, vagy újonnan építése.

Fakó Pál harang alapja. Célja: „A siteri egyház részére öntendő legalább (2) kettő métermázsás harang fedezése úgy, hogy az akkori összeg 10%-a a fenti czimen örök alapítványul meghagyassék és az gyümölcsöztessék mind addig, míg nem az én nevemre öntött harangot újonnan önteni szükségeltetik...Kikötöm még ezen kívül, hogy a harang felírása a következő legyen: Ezen harang a Fakó Pál hagyatékából öntetett az Urnak (megnevezett év) esztendejében. Majd még az is irassék rá „Élőket hívogatok, holtakat megsíratok”. A harang köznyelven Fakó harangnak hívassék. Azon a napon pedig, melyen temetésem történt minden évben a temetési szertartás órájában legalább egy negyedóráig egyedül az én harangom emlékezetemre meghuzassék...Kelt a siteri ref. egyh. Presbytériumának 1919 év febr. hó 16 napján tartott gyűléséből.”

Szabó Pál tűzbiztosítási alapítványa, célja az összes egyházi épületek tűz elleni biztosítása. 1859-ben alapította a siteri születésű Szabó Pál, mint a Szász Cóburg Góthai herceg vasgyárának vezető erőművésze; Az alapító oklevél 1918-ban készült el.

Mindegyik alapítólevél úgy végződik, hogy: „Az alapítványi tőke az egyházi tanács határozata alapján évenként megjelölt pénzintézeteknél helyezendő el ez idő szerint a siteri hitelszövetkezetnél, vagy pedig a tiszántuli egyh. kerületnek az alapítványok kezeléséről és felügyeletéről szóló szabályrendelete 28 §-ában elő irt kölcsön szerzési feltételek pontos megtartásával a siteri lakosoknak kölcsön adható.

Az alapítványt az alapítványi gondnok minden külön eljárás nélkül anyagi felelősség mellett kezelni tartozik. Az alapítvány épségben tartásáért a felelőséget a siteri református egyház község elvállalja.

Ezen alapítványi levél három egyenlő példányban van kiállítva egy példány a siteri ref. egyház, egy példány a bibari ref. egyházmegye, egy példány pedig a tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában van megőrzés végett.

Ez az alapítványi levél csak akkor lép életbe, ha a tiszántuli ref. egyházkerület alapítványi szabályrendeletében előírt jóvá hagyás megtörténik.”

Aláírja a gondnok, a jegyző és a lelkész. Mindegyik végén megtalálható az egyházmegye közgyűlésének jóváhagyása és Sulyok István esperes aláírása.

Mindezek az alapítványok a református egyház zavartalan működését biztosították, szigorú szabályok mellett.

Az iskola története a második világháborútól

A háború alatt, a megmaradt iratok alapján, így működött az iskola:

1940–41-es iskolai tanévben beírt tanulók		
IV. osztály		
Név	Honnan jött	Szülő
1. Bálint Zsuzsánna – ref. földműves fm.		
2. Bokor Erzsébet – ref.	Fegyvernek	Bokor Sándor gépész
3. Fazekas Róza – ref. földműves fm.		
4. Erdőháti Erzsébet – babt.		
5. Gurbai Zsuzsánna – ref. földműves fm.		
6. Kelemen Piroska – ref.	Szalárd	Kovács Sándor gondviselő
7. Kolozsi Gizella – ref. földműves fm.		
8. Koránt Ilona – ref. földműves fm.	Koránt Lázár mészáros	
9. Kócs Jolán – ref. földműves fm.		
10. Lakatos Eszter – ref. földműves fm.		
11. Lőkös Ilona – ref.	Petrozsény	Lőkös József
12. Molnár Ágnes – ref. földműves fm.		

13. Molnár Gabriella – ref.	Jákóhodos	Molnár Ákos keresk.
14. Szabó Eszter – ref. földműves fm.		
15. Szabó Juliánna – ref. földműves fm.		
16. Pál Piroska – ref. földműves fm.		
17. Törő Emma – ref. földműves fm.		
18. Bálint Lajos – ref. földműves fm.		
19. Bondár Gyula – g. keleti román	Bondár De- meter vincellér	
20. Bokor Sándor– ref.	Fegyvernek	Bokor Sándor gépész
21. Erdőháti Sándor – babt.		
22. Fakó Árpád– ref.		Fakó Pál kovács
23. Győrfi Gyula – ref. földműves fm.		
24. Kállai Sándor – ref. földműves fm.		
25. Kocsis Géza – r. k.		Kocsis József erdőőr
26. Kolozsi Antal – ref.	Petrozsény	özv. Kolozsi Jánosné fm.
27. Kovács Lajos – ref. földműves fm.		
28. Kovács Lajos – ref. földműves fm.		
29. Kovácsik János – g. kat.	Nagyvárad	Kovácsik János
30. Kócs András – ref. földműves fm.		
31. Kócs Gyula – ref. földműves fm.		
32. Kócs István – ref. földműves fm.		
33. Kócs János – ref. földműves fm.		
34. Kócs István – ref. földműves fm.		
35. Kurucz István – g. kat.		
36. Simon András – ref.	Nagyvárad	Simon András
37. Szabó Károly – ref. földműves fm.		
38. Szabó Mihály – ref. földműves fm.		
39. Szűcs József – ref. földműves fm.		
40. Molnár Emma – ref. földműves fm.		
41. Bokor Imre – ref. földműves fm.		
42. Kócs Vilma – ref. földműves fm. (1923 születésű)		

1940–41-es iskolai tanévben beírt tanulók V. osztály		
Név	Honnan jött	Szülő
1. Csompe Gyula – ref. földműves fm.		
2. Csompe János – ref. földműves fm.		
3. Fakó János – ref. földműves fm.		
4. Fekete Gyula – r. k.		Fekete Gyula gépész
5. Varga Sándor – r. kat.	Hegyközújlak	Varga József erdőőr
6. Molnár Vilmos – ref. földműves fm.		
7. Sebestyén János	nem V.?	
8. Szabó József	Telegd	Szabó Antal
9. Székely Lajos – ref. földműves fm.		
10. Fakó Lenke	Fakó Pál kovács	
11. Györfi Ágnes		
12. Kovács Erzsébet		
13. Karácsony Vilma		
14. Kállai Erzsébet	Nagyvárad	Kállai Irén
15. Molnár Vilma		
16. Orbán Vilma		
17. Pándi Erzsébet		
18. Pintér Erzsébet		
19. Pontos Erzsébet		
20. Döbre István		

1940–41-es iskolai tanévben beírt tanulók		
VI. osztály		
Név	Honnan jött	Szülő
1. Karácsony Béla		
2. Magyar Lajos		
3. Sebesytén József		
4. Vitályos Sándor		Vitályos Sándor posta m.
5. Bálint Juliánna		
6. Fekete Mária		Fekete József gépész
7. Mikó Ágnes		
8. Molnár Ida		
9. Papp Erzsébet		
10. Szabó Eszter		
VII. oszt.		
1. Turzó Sándor		
Kocsis József Géza – r. k. V. oszt.		

A IV. osztályban a következőket osztályozták:

Magaviselete

Szorgalma

Hit- és erkölcsstan

Magyar nyelv

– Beszéd- és értelemgyakorlatok

– Olvasás- és olvasmánytárgyalás

– Írás

– Fogalmazás

– Helyesírás és nyelvi magyarázatok

Számolás és mérés

Földrajz

Történelem

– A magyar nemzet történelme

– Polgári jogok és kötelességek

Természeti és gazdasági ismeretek

- Természetrajz, gazdaságtan és háztartástan
- Természetan és vegytan
- Egészségtan

Rajz

Ének

Kézimunka

Testnevelés

Hány félnapot hiányzott

- Igazoltan?
- Igazolatlan?

Igazolatlan mulasztásokért behajtott

- Bírság P
- Pénzbüntetés P

Megjegyzések

1941–42-es Jövevények

tanévben

Szabó József (1927) Telegd

Kovács László (1928) Érmihályfalva – özv.

Kovács Lászlóné

Csádi Irén (1927) Szalárdalmás – Csádi Sándor

Bokor Gizella (1931) Almásfegyvernek – Bokor

Sándor gépész

1942–43 Poszet Mária – r. k. Margitta – Poszet Ignác

1943–44-es tanévben beiratkoztak, de a tanítás megszűnt az V–VII. osztályban, csak az I–III. ment tovább.

1944–45 – az I–III-ban volt tanítás.

1945–46-os tanévben csak a IV. osztály volt beírva. Később rendeződött.

Az 1963–64-es tanévig I–VII. osztály működött.

Az 1964–65-os tanévtől I–VIII. osztályos lett az iskola.

Az 1965–1988 közötti időszak Személyes visszatekintés

Siterbe neveztek ki 1965-ben földrajz-biológia tanárnak. A tanítást csak december 1-jétől kezdtem, mivel szeptember és november között a katonaságnál szolgáltam. Életemben először mentem falura. Autóbusz csak délután indult Siterbe, így 6 órakor már teljes sötétségben érkeztem meg. Az autóbusz-végállomás a falu elején volt, a kollektív gazdaság garázsa mellett. Itt várt rám Fechete Erzsébet, az iskola igazgatója. Mivel innen járda nem vezetett be a faluba, a nagy sár miatt a kertek alatt haladó ösvényen mentünk, viharlámpa segítségével, Szűcs Piroska nyugdíjas tanító néni lakására, aki Erzsébet mentora volt, előtte ő vezette az iskolát. Itt ismerkedtünk meg és kaptam az első információkat az iskoláról. Megtudtam, hogy Fechete Erzsébetet mint igazgatót nevezték ki Siterbe, még 1950-ben. Késő este elvitt a néptanács vendégszobájába. Itt vészeltem át az első telet, ahol reggelre befagyott a víz a kancsóban. Mivel december volt, már nem kaptam tüzelőfát, így éjszakánként csak bundában és sapkával lehetett aludni. Mivel ekkor a faluban még nem volt bevezetve a villany, egy dinamó szolgáltatta az áramot, sötétedéstől este 11 óráig, továbbra is a petróleumlámpát használtunk. Talán 1968-ban kapcsolták rá az országos hálózatra.

Egyszerre négy tanárt neveztek ki az iskolába. Eddig csak érettségivel tanítottak itt a felső osztályokban, kivéve Sámi Anna, kémia szakos tanárnőt, aki férjével, Sámi Mihály református lelkésszel került a faluba 1957-ben. Egyből felforgattuk az iskola álmos életét, számos új módszer bevezetésével. Természetesen, ingázni nem lehetett. Az I–IV. osztály délelőtt, az V–VIII. osztály délután járt. Az autóbusz hajnalban 5 órakor indult, s a gyárimunkásokat szállította Váradra. Vissza, délután 5 órától volt, s vitte haza a munkásokat. A busz kintmaradt éjszakára. A piacozó emberek teherautót béreltek a kollektív gazdaságtól, s úgy szállították be az eladni való termékeiket.

1969-ben Fechete Erzsébet nyugdíjba vonult, s engem neveztek ki igazgatónak. Az első dolgom volt, az egész iskolát délelőtti

tanításra átállítani. Mivel 1968-ban Siteret Csátár községhez csatolták, üresen maradt a néptanács épülete. Ezt alakítottam át, a szülők segítségével, iskolává. Az irodák bejárata a folyosó végén volt és az épület hosszában, visszafele, vagonszerűen következtek. Befalaztuk az irodák közötti ajtókat és újat vágtunk a folyosóra. Így sikerült három osztályt nyerni. Megszüntettem az iskolában az igazgatói lakást, s így itt is nyertünk egy osztályt. Elintéztem az autóbusz-vállalatnál, hogy a hajnali autóbusz, amely 7 órakor visszafordult Csátárig, menjen tovább Siterig. Így sikerült megindítani a tanerők ingázását, s vonzóbbá tenni az iskolát. De a falusiak is jól jártak, mert mostmár volt mivel bejárni a piacra. Persze hiba volt, hogy tudatlanságom miatt nem kértem építési engedélyt a volt néptanácsi épület átalakítására, az igazgatói lakás felszámolására, sem arra, hogy bepucoltattam kívülről az iskolát, hogy betonból építettem az udvar végébe egy új árnyékszéket, s tanító kollégámmal, Kiss Gáborral ketten betonjárdát öntöttünk odáig. Ugyanakkor az iskolát nem szolgáltattam ki a községi pártbizottságnak, másszóval minden lépésünkről be kellett volna számolni. Igaz, voltak problémák, különösen egy alkoholista kollégával, de úgy gondoltam, ha már kineveztek igazgatónak, a problémákat én magam kell hogy megoldjam. Így 1971-ben leváltottak, mint igazgatót, úgymond nem végeztem el a párt által kapott feladatokat.

Mint földrajztanár számos kirándulást szerveztem. Először a környék megismerésére, később Nagyváradra, a fürdőke és Rév-re. Mint kiderült, a diákok nagy része még Váradon sem járt. Nyáron pedig országos körutat szerveztem. 1970. július 20–26. között a következő útvonalon: Siter – Kolozsvár – Torda – Marosvásárhely – Szováta – Gyergyószentmiklós – Gyilkos-tó – Békás-szoros – Piatra Neamți – Gyergyó – Csíkszereda – Tusnád – Szent Anna-tó – Sepsiszentgyörgy – Brassó – Brassópojána – Segesvár – Szeben – Sebes – Gyulafehérvár – Sebes – Déva – Belényes – Siter. A gyermekeknek olyan élményben volt részük, hogy még ma is emlékeznek rá: először hallgattak orgonahangversenyt a brassói Fekete templomban, láttak egy száz esküvőt a szebeni evangélikus templomban.

1970-ben az országos pionírszervezet meghirdette a kincskereső mozgalmat, amelynek célja minden faluban kis néprajzi múzeumot létesíteni, a faluban még található népi eszközökből, régi tárgyakkól, úgymond ezek megmentéséért. Ez később elég nagy hibának bizonyult, mert legtöbb helyen az összegyűjtött anyagot széthordták, kidobták, a kis múzeumot felszámolták, így e tárgyak végleg elvesztek. Ritka volt a kivétel. Rövid idő alatt sikerült egy kb. 300 darabból álló kis múzeumot létrehozni, s a középső, a legnagyobb osztályterem hátsó részében kiállítani. Még egy egész szövszéklet is sikerült összeállítani. Készítettünk egy aranykönyvet az adományozók részére. 1971 decemberében az új igazgató kérte, hogy számoljam fel a múzeumot, mert nem illik az iskolába. Hogy ne kelljen kidobni, esetleg az eszközöket visszaadni volt tulajdonosaiknak, ami nagyon kellemetlen lett volna, a népi kerámiákat és a fából készült apró eszközöket hazavittem, s később ebből nőtt ki a saját múzeumom, amely ma is megvan. Így legalább megmenekült a pusztulástól.

1971-ben Storer József matematikatanárt nevezték ki igazgatónak. Felkértek arra, hogy segítsem az igazgatót addig, amíg belejön az új feladatokba. Így én végeztem el az összes papírmunkát, közöttük a fizetési ívek készítését (stat de plata) is. E munkáért titkári indemnizációt (kiegészítő fizetést) kaptam. Ugyanakkor kineveztek az iskola pionír-parancsnokává, amely akkor aligazgatói státusnak felelt meg. Ezért szintén járt indemnizáció. Ebből lett a baj, mert két év múlva jött egy állami kontrol, aki kijelentette, egy személy nem kaphat két indemnizációt, így írásba adta, hogy a titkárit vissza kell fizetni, két évre visszamenőleg. Erre összehívtam az iskola szakszervezeti gyűlését, bár erre nem volt jogom, megbeszéltük, majd aláíratam mindenkivel e sérelmemet. Beadvá a megyei szakszervezeti bizottsághoz, a kérelmemet orvosolták, de tovább nem végezhettem a titkári munkát.

Meg kell említeni, hogy a hetvenes évek elejétől a tötteleki gyermekek is hozzánk jártak, szintén a reggeli autóbusszal érkeztek, mint a tanerők.

Mint földrajztanár, először én alkalmaztam az iskolában a diavetítést. Sőt magam készítettem diapozitíveket. Továbbra is szerveztem a kirándulásokat.

1972. július 10–16. között a következő útvonalon: Siter – Szalonta – Arad – Temesvár – Lugos – Karánsebes – Herkulesfürdő – Orsova – Turnu Severin – Kazán-szoros – Târgu-Jiu – Petrozsény – Simeria (Piski) – Gyulafehérvár – Déva – Vajdahunyad – Belényes – Siter.

1973. július 30. és augusztus 6. között a következő útvonalon: Siter – Kolozsvár – Torda – Gyulafehérvár – Szeben – Olt völgye – Bukarest – Constanța – Mangalia – Constanța – Tulcea – Duna-delta – Brăila – Ploiești – Sinaia – Brassó – Segesvár – Marosvásárhely – Torda – Kolozsvár – Siter.

1975 augusztusában a következő útvonalon: Siter – Nagyvárad – Szatmárnémeti – Nagybánya – Dés – Vatra Dornei – észak-moldovai kolostorok – Suceava – Piatra Neamți – Békás-szoros – Gyilkos-tó – Gyergyószentmiklós – Szováta – Marosvásárhely – Torda – Kolozsvár – Siter.

1976. augusztus 1–8. között: Siter – Nagyvárad – Belényes – Déva – Vajdahunyad – Szeben – Olt völgye – Pitești – Bukarest – Constanța – Tulcea – Duna-delta – Brăila – Ploiești – Prahova völgye – Brassó – Segesvár – Marosvásárhely – Torda – Kolozsvár – Siter.

1977. november 22-én Adyfalvára szerveztünk kirándulást.

1978-ban új óvodát építettek az utca túlsó oldalán, a dombon, szemben a kollektív gazdaság épületével. Storer József igazgató ügyesen mozgatta az építőket. Korszerű berendezést szerzett az óvodának. Ennek a háta mögött volt az iskolakert. Mint megtudtam, a 20-as, 30-as években e telken állott egy régi iskolaépület, egy teremmel, egy osztállyal és tanítólakással. Ez volt akkor a kisiskola. A nagyiskola, szintén egy teremmel, amelyben három osztály működött és egy tanítólakással, a templom felé emelkedő út mentén állott. Ez mutatja, hogy két tanító tevékenykedett. Az 50-es években épült a mai iskola. A nagyiskolát előbb óvodaként, majd tornateremként használtuk, de később annyira leromlott, hogy le kellett bontani.

1980-ban újra kineveztek igazgatónak. Igyekeztem korszerűsíteni az iskolát. Olyan korszerű fizika- és kémia laboratóriumi felszerelést szereztem a tanfelügyelőség raktárából, amelyen csak a líceumoknak volt. Komoly földrajzi kabinetet sikerült létrehozni, amihez egy osztály egész hátsó falát beborító szekrényt csináltattam, amelyben elfértek a földgömbök, egy ásvány- és kőzetgyűjtemény, a szakkönyvtár, s kialakítva egy térképtartó a szekrény hátsó felében, rekeszekre osztva, amelynek a szekrény oldalán volt az ajtaja.

1983. december 30-án reggel kimenet Siterbe, az autóbusszon azzal fogadtak, hogy az éjjel felgyújtották az iskolát. Ettől rosszul lettem. Kint szörnyű látvány fogadott: leégett a tanári szoba, beszakítva a hátsó fal, a mellette levő osztály hátsó fala, valamint a tetőzet egy része. Később megérkezett a tűzoltótsízt, aki elmagyarázta, hogyan gyújtották meg a tüzet a tanáriban, s hogy az udvaron lévő maradványokon még érzett a petróleum szaga. Előző nap ajándékokat vásároltunk a tanulóknak, s nagy fáskosarakban otthagytuk a tanáriban levő hosszú asztalon, hogy a december 30-i ünnepélyen kiosztjuk. Ezt dézsmálták meg, s a maradékot az asztal alá tették és felgyújtották. A tettes sohasem került elő. Mindenáron a tanári karra akarták kenni, de nem sikerült.

Ilyen előzmények után került sor az első fokozatom elérésére kiküldött speciális inspekcióra, 1984 tavaszán. Gyorsan kellett intézkedni, hogy rendbe tegyem az iskolát, de sikerült.

Kirándulásokat, országos körutakat továbbra is szerveztem a nyári szünidőkben, hasonló útvonalakkal, mint az előzőek. Az volt a célom, hogy egy diák, mire elvégzi a nyolc osztályt, lehetőleg ismerje meg az országot. Erre felhasználtuk az iskolakertből, a gyógynövénygyűjtésből és a selyemhernyó-nevelésből bejött öszegeket. Büszkék voltunk a gyógynövénygyűjtésünkre. 24 fajtát gyűjtöttünk, s ezáltal a tanulók is megismerték a gyógynövényeket és azok hasznát. Versenyszerűen gyűjtötték, kora tavasztól késő ősziig. Csak válogatott tiszta anyagot vettem át. Az iskola épületének hatalmas padlásán kitűnően lehetett szárítani. A száraz

növény pehelysúlyú, de ennek ellenére nagy mennyiségben adtunk át a gyógynövény-értékesítő vállalatnak (Plafar). Amikor meghallották, hogy Siterből hozták, azonnal az exportra szánt terembe vitték, válogatás nélkül. Ilyen szempontból mi voltunk az elsők a megyében. Komoly pénzt is kaptunk belőle. 1979-ben például 244,85 kg száraz gyógynövény után 1782,25 lejt kaptunk. Jól gazdálkodtunk az iskolakertben is. Terményeink egy jó részét a váradi piacon tudtuk értékesíteni. De segítséget kaptunk a tanügytől is. Mi voltunk az egyedüli vidéki kisiskola, amely pénzt kapott kirándulások szervezésére. Erre csak a líceumok kaptak és a városi nagy iskolák. A megyei tanügyi gyűléseken példának is hozták fel, hogy egy ilyen távoli kicsi falu diákjai megismerhetik az országot.

Sajnos 1982-től kezdve, de lehet, hogy már hamarabb a tanuló létszáma annyira lecsökkent, hogy össze kellett vonni az V. osztályt a VII-vel, a VI. osztályt a VIII-kal. Nyilván így csökkent a tanerők száma is, s egy tanárnak több tantárgyat kellett tanítania, hogy megmaradjon a katedrája. Az óvodában is – talán még hamarabb – csökkent a létszám, a három csoportból kettő, majd egy lett. Az I–IV. osztály is össze lett vonva: az I-ső a III-kal, a II. osztály a IV-vel. Veszélybe került a felső tagozat léte.

1988 szeptemberétől bekerültem Nagyváradra. Az igazgató Dávid Zoltán lett.

Az 1989–90-es tanév elején megszüntették az V–VIII. osztályt. A tanulók egy része Siter völgyébe járt iskolába, a többiek Csátárba. Három hónap után, januárban visszaállt a rend.

2009 szeptemberétől végleg megszűnt az V–VIII. osztály. A diákok iskolabusszal ingáznak a csatári iskolába.

Az iskola

A tanulók létszáma:

Az óvoda létszáma: az 1980–81-es tanévben 27

1981–82 kiscsoport 14 (3 éves), középcsoport 6 (4 éves), nagycsoport 10 (5–6 évesek) – 30

1983–84 már csak két csoport működik, tanítónők: Szabó Erika, Papp Tünde

1984–85 4 hároméves, 4 ötéves, 5 négyéves

1985–86 kiscsoport 4, középcsoportos 4, nagycsoportos 6

Iskolai év	I.	II.	III.	IV.	I–IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	V–VIII.	össz.
1973–74	9	10	8	11	38	24	13	10	18	65	103
1974–75	15	9	10	8	42	16	21	13	10	60	102
1975–76	16	15	9	10	50	14	14	20	13	61	111
1976–77	18	16	15	9	58	15	16	14	20	65	123
1980–81	11	10	11	8	40	18	14	16	12	60	100
1981–82	10	11	10	11	42	14	18	13	16	61	103
1982–83	8	9	9	11	37	14	14	16	15	59	96
1983–84	6	8	9	9	32	12	14	14	15	55	87
1984–85	11	6	8	9	34	11	12	14	13	50	84
1985–86	4	11	7	9	31	12	10	12	14	48	79

Látható, hogy a létszám fokozatosan csökkent. Az V. osztályban azért jelennek meg többen, mert növeli a tóttleki gyermekek száma.

Tanerők

Óvónők, tanítók:

Zagyva Rózsika, a 30-as években

Sipos Pál

Versényi Erzsébet, a 40-es években

Szabó Dániel

Szűcs Piroska

Albert Fechete Erzsébet, 1950–1969, igazgató

Szabó Gizella
Szarka Mária
Szántai Mária
Tulván Erzsébet
Papp Ilona
Kiss Gábor, 1960–1974
Kiss Ibolya, 1960–1977
Kelemen Ibolya
Szakáll Ilona, később helyettes tanár
Pelle Cservák Ernesztina, 1968–1977
Toia Lenke
Ökrös Szabó Erika, 1976– , 1991–2009 között ügyvezető igazgató
Buzi Ibolya
Szabó Szilvia, 1980 – ?
Papp Tünde 1982 – ?
Morgován Erzsébet
Fechete Katalin, 1980–1982
Karácsony Éva
Bakk Legoza Orsolya

Tanárok:

Sámi Anna, matematika, fizika, 1957–1983.
Dukrét Géza, földrajz, biológia, 1965–1988, igazgató 1969–1971 és 1980–1988 között.
Oszlács István, történelem, 1965–1970.
Kuzmányi Erzsébet, magyar, 1965–1969.
Danka Ibolya, helyettes tanár, 1966–1969.
Nagy Ilona, magyar, 1968–1973.
Nagy András, helyettes tanár, 1969–1970.
Doina, román, 1969–1970.
Éliás Éva, román, 1970–1971.
Storer József, matematika, 1971–1980, igazgató.
Dévald Vajna Zsuzsanna, német, 1971–1973.
Hegedűs Julianna, román, 1972–1989. Az 1988–89-es tanévben igazgató.

Simon Miklós Margit, magyar, 1973–1982, 1983–1987.
Ferencz Orbán Emőke, német, 1973–1978, 1981–1982.
Dombegyházi Judit, biológia, 1973–1976.
Zsurzs Erzsébet, testnevelés, 1977–1978.
Gondosch Mária, történelem, 1979–1989.
Voina Floare, német, 1980–1981.
Tomori Péter, fizika, 1981–1982.
Sebesi Éva, ének, rajz? 1981–1982.
Iffjú Attila, fizika, 1981–1982.
Kósa Annamária, német, 1981–1982.
Ágoston Erzsébet, testnevelés, 1981–1982.
Gligor Cristina, 1981–1982.
Pelle Ottó, magyar 1982–1983.
Varga László, testnevelés, 1982–1991.
Dávid Zoltán, matematika, 1983–1986 és 1987–1991, 1989–1991 között igazgató.
Kovács Katalin, matematika, 1986–1987.
Tenkei Aurélia, román, magyar, az 1987–89.
Bayer Elemér, biológia, 1987–1989.
1989-től 2009-ig csak helyettes tanerők tanítottak, többnyire érettségivel.

Végzős diákok:

1966. VII. osztály

Kerecsi Mária, Szabó Gyula, Váraljai Ida, Víg Barna, Magyarai Emma, Magyarai Béla, Bodnár Klára, Nagy Sándor, Szabó Gizella, Lőkös Ferenc, Berecki Emma, ülnek: Borz Géza, Kovács József, Gligán János

1969

Székely Imre, Karácsony Imre, Kócs Sándor, Molnár István, Papp Gyula, Kuruc József, Király Lajos, Karácsony Gyula, Molnár Ida, Györfi Sándor, Székely Margit, Döbre Piroska, Szőke Ida, Barna Ida, Papp Gyöngyi, Szabó Ilona, Szabó Irén, Bonác Erzsébet.
Tanerők: Oszlács István, Pelle Ernesztina ?
Sámi Anna, Nagy Ilona, Fechete Erzsébet

1970

Bondár Gyula, Karácsony Mihály, Szőke Lajos, Karácsony Vilmos, Sámi László, Piski Imre, Karácsony Irén, Zsigmond Erzsébet, Páll Piroska, Kovács Veronka, Varga Irén, Fakó Ilona, Karácsony Erzsébet, Kócs Piroska, Szőke Magda, Molnár Ida.
Osztályfőnök: Nagy Ilona.
Tanerők: Nagy András, Éliás Éva, Sámi Anna, Dukrét Géza

1973, VII. osztály

Berta Sándor, Kócs Béla, Brad Olga, Hevesi Gyula, Kolozsi Magda, Sámi Zoltán, Karácsony Éva, Kócs Gyula, Bokor Piroska, Nagy Gizella, Kovács Ferenc, Sebestyén Erzsébet, Balogh Zsigmond, Aranyi Sándor, Fakó Tibor, Toia János, Bálint Lajos, Morgován József.
Osztályfőnök: Vajna Zsuzsanna

1975

Kuruc Gyula, Debreceni
Ferenc, Piski József,
Barna Tibor,
Piski Lajos, Pazurik
Mária, Kócs Ágnes,
Karácsony Piroska,
Szabó Ilona, Kócs
Margit. Osztályfőnök:
Dombegyházi Judit.
Tanerők: Cservák
Ernesztina, Sámi Anna,
Hegedűs Julianna,
Ferencz Emőke,
Dukrét Géza

1976

Kovács Ferenc, Pontos
Pál, Erdőháti Imre, Erdős
János, Szabó János, Sajtó
Augusztin, Sebestyén Sándor,
Kabán Gyula, Pazurik Béla,
Lőkös Julianna, Bálint
Etelka, Mikó Irén, Pontos
Gyula. Osztályfőnök:
Hegedűs Julianna. Tanerők:
Ferencz Emőke, Storer
József, Dukrét Géza, Sámi
Anna, Kiss Ibolya, Miklós
Margit, Dombegyházi Judit

1977

**Barna Tibor, Debreceni
Ferenc, Wurst József,
Bondár Sándor, Balla
Ferenc, Király János,
Bokor Tibor, Kállai Imre,
Pazurik István, Fazekas
Imre, Tóth Sándor, Petrus
Edit, Fazekas Sándor,
Kócs Irén, Györfi Piroska,
Cabán Erzsébet, Berecki
Kálmán, Mikó Éva, Palásti
Irén. Osztályfőnök: Miklós
Margit**

1978

**Maresch Ferenc, Páll
Lajos, Kerecsi Mihály,
Furmann Zoltán,
Rifnyák Tibor, Gálik
Gyula, Bálint Emma,
Kelemen Erzsébet, Hevesi
Erzsébet, Piski Rozália,
Bálint Erzsébet, Cucui
Ibolya, Székely Erzsébet.
Osztályfőnök: Orbán-
Ferencz Emőke. Tanerők:
Hegedűs Julianna, Zsurzs
Erzsébet, Storer József,
Sámi Anna**

1979

Kleska Gyula, Gurbai Gyula, Bondár Elek, Simkó Lajos, Szénási Károly, Kovács Anikó, Karácsony Erzsébet, Formittág Emma, Simkó Irén, Balázs Gizella, Chereji Julianna, Szénási Erzsébet, Újvárosi Piroska. Osztályfőnök: Sámi Anna. Tanerők: Ökrös Erika, Storer József, Hegedűs Julianna, Gondosch Mária

1981

Dudás János, Polacsek Anna, Varga Ilona, Furmann József, Formittág János, Pazurik László, Fazekas Piroska, Bálint Piroska, Riffnyák Mónika, Keserű Mária. Osztályfőnök: Miklós Margit. Tanerők: Sámi Anna, Voina Floare, Fechete Katalin, Gondosch Mária, Hegedűs Julianna, Dukrét Géza

1982

Kócs Tibor, Kiss István,
Gergely László, Óvári János,
Karácsony Irén, Varga Mária,
Szabó Sándor, Kócs Katalin,
Furmann Ferenc, Kállai Gyula,
Petrus Éva, Simkó Ilona,
Karácsony Ilona, Páll Irén,
Pontos Adél, Bálint Etelka.
Osztályfőnök: Gondosch
Mária.

Tanerők: Sámi Anna, Ferenc
Emőke, Hegedűs Julianna,
Kósa Annamária, Miklós
Margit, Ökrös Erika

1983

Aranyi József, Gurbai
Miklós, Farkas Sándor,
Bálint Elek, Magyar
Tibor, Székely István,
Polacsek Ilona, Karácsony
Erika, Szabó Erzsébet,
Kállai Éva, Lakatos
Angéla, Fakó Ilona,
Nyakacska Erzsébet.

Osztályfőnök: Sámi Anna.
Tanerők: Varga László,
Pelle Ottó, Gondosch
Mária, Hegedűs Julianna,
Szabó Erika,
Ágoston Erzsébet

1984

**Petrus Ferenc, Szabó
András, Kovács Sándor,
Hevesi András, Karácsony
András, Fakó Zoltán,
Piski Judit, Somogyi
Hajnal, Pál Éva.
Tanárok: Miklós Margit,
Dávid Zoltán, Varga
László, Gondosch Mária,
Hegedűs Julianna**

1986

**Hevesi Lajos, Erdei
Mihály, Dézsi Tibor,
Kelemen Gábor, Pazurik
András, Danka Judit,
Bruncsák István, Farkas
Ibolya, Kovács Heléna,
Szabó Erzsébet, Bálint
Enikő ?, Tamás Enikő.
Osztályfőnök: Dávid
Zoltán. Közöttük a szülők
állnak**

1987

Szabó Miklós, Dudás Csaba, Erdei Sándor, Kiss Zsiga, Kerecsi Mihály, Mikó Tünde, Király Ilona, Székely Tibor, Gurbai Ilona, Holhós Edit, Már Tünde, Kovács Ilona.
Osztályfőnök: Hegedűs Julianna. Tanárok: Miklós Margit, Kovács Katalin, Varga László, Bayer Elemér, Tenkei Aurélia

1988

1966: Kuzmányi
Erzsébet, Fechete
Erzsébet, Dukrét
Géza, Sámi Anna,
Danka Ibolya

1969: Sámi Anna, Dukrét Aranka, ? Doina, Pelle Ernesztina,
Nagy Ilona

1973: Dukrét Géza, Sámi Mihály, Kiss Ibolya, Kiss Gábor, Storer József, Vajna Zsuzsanna, Cservák Ernesztina, Nagy Ilona, Sámi Anna, Hegedűs Julianna

1974: Módszertani nap a siteri iskolában. Hegyközszatár, Siter és Sitervölgy tanári kara

1974: Kiss Gábor tanító születésnapján: Ferenc Emőke, Kiss Ibolya, Kiss Gábor, Dombegyházi Judit, Storer Jozsef, Miklós Margit, Sámi Anna, Sámi Mihály

1986: Varga László, Szabó Erika, Papp Tünde, Dukrét Géza, Miklós Margit, Dávid Zoltán

1978. október 9. A Meziádi barlang bejárata előtt

1982. Rév – a vasút mellett

1983. Rév – a menedékház előtt

1984. Rév – várakozás a vonatra

SZŐLŐMŰVELÉS – BORÁSZAT

A Berettyó völgyét szegélyező hegyeket tölgyerdők borították. A középkori adatok szerint a rézaljai tölgyesek a Berettyó völgyén át összeköttetésben állottak a Cserhát erdőivel (a mai Érmelléki dombok). A rengeteg Szalárdtól kezdve egészen Váradig felszorult a hegyekre, de ott is állandóan pusztult a nagyméretű szőlőművelés miatt. Az oklevelekből világosan kitűnik, hogy a Bihar mögötti hegyen levő erdők fokozatosan szorultak feljebb a szőlőt ültető jobbágyok buzgalma elől.⁴⁷

A 15–16. századi levéltári adatok Siter, Kovácsit, Száldobágyot szőlőtermesztéssel kapcsolatban említik. Egy 1489-es oklevél Siter erdejéről és szőlőtermesztéséről tesz említést.

Az 1692-es összeírás szerint a szőlőket a török hódoltság utolsó szakaszában is sokkal inkább karban tartották, mint a szántóföldet. Több községben a szőlőművelés volt a lakosság fő foglalkozása. Telkeik elpusztultak, vetésük nincsen, de szőlőművelésük helyenként elég számottevő. A szőlőterületek nagyságát az összeírás a megműveléshez szükséges napszámok alapján határozza meg. Így Siter 66 kapásnapszámnyi szőlővel rendelkezett.⁴⁸

Bár pontatlan, de mégis rengeteg adattal szolgál Bél Mátyás Bihar Vármegye leírásában, amely 1726-ban készült. Siter neve nem fordul elő benne, de mivel ízben és minőségében hasonlít a csatáriéhoz, ezért ezt követjük: *„Bor a vidék egy járásában terem, magas fekvésű helyen, a Vörös Réz-hegység lejtőin, amely Erdély határait érintve egészen Szatmár megyéig. Mivel az ég és a föld különböznek, ez a termést megváltoztatja. Vannak, akik a termékenység rendjét úgy állítják fel, hogy első helyre az asszonyvásári szőlőket helyezik, utánuk a diószegieket teszik, majd a székelyhídiakat, utánuk a margitaiakat, azután a vajdaiakat, továbbá a szentimreieket, majd*

⁴⁷ Az itteni szőlőtermelés nagy múltjára az okleveles adatokból, méreteire pedig a 16. századi dézsmajegyzékekből nyerünk felvilágosítást.

⁴⁸ Mezősi, i.m. 220.

a csatáriakat, a bihariakat, utánuk a püspökieket, továbbá a váradiakat, végtére a vásárhelyieket, legutolsóként pedig az újlakiakat. Mások három osztályt állítanak fel. Az első osztályba sorolják az erős borokat, ezek a többiekénél tüzesebbek, ilyenek véleményük szerint a csatári, püspöki, bihari, váradi, vásárhelyi szőlőkben teremnek; a másodikba a kissé kellemesebb ízű, különlegesebb borokat helyezik, ezt a dicsőséget a vajdai, szentimrei, diószegi boroknak adják; harmadik osztályúnak mondják a székelyhídi, asszonyvásári, margitai és újlaki borokat, amelyeket mérsékelt erejűeknek, de kellemes ízűeknek tartanak. Osztályozása tudniillik: A) osztály: diószegi, vajdai, asszonyvásári, vásárhelyi, szentimrei, püspöki, újlaki. B) osztály: csatári, bihari, margitai, székelyhídi, váradi. C) osztály: szalacsi, ottományi, telegdi, micskei, ezek sorát a sarkadi zárja.”

A bor a középkor századaitól a magyar ember kedvelt itala volt, a mindennapok, de a nagy vigasságok sem múlhattak el nélküle. Oláh Miklós már a 16. században arról tudósította a külföldieket, hogy: *„Bor olyan bőségben van, hogy Magyarországnak majdnem valamennyi tája nemes, édes, savanyú, e két utóbbi közé eső, könnyű és közepes erejű borokat terem, de sokkal több fehéret, mint vöröset. A sört, a bor minősége miatt, csak az ország igen kevés részén ismerik.”*⁴⁹

Habár a törökök számára a szőlő leve tiltott volt, ennek ellenére adóban mindenkor következetesen és szigorúan behajtották a bort. A török kereskedők sem mondtak le árusításukról. Ha az adott helyszínen nem dúltak harcok, ott virágzott a szőlőkultúra. A háborúk alatt a különböző természetéseket elhanyagolták, vagy meg is szüntették, de a szőlőkultúra tovább virágzott. Pecseki Ibrahim pécsi születésű török történetíró hithű muzulmán létére, maga vallotta, Magyarország minden borát végigkóstolta.

A 17–18. századi magyar nagybirtok uradalomépítésében meghatározó szerepet játszottak a szőlőföldek, hiszen birtoklásuk minden esetben biztos jövedelemforrást és gyarapodást

⁴⁹ Szakály Ferenc: A Közép-Duna menti bortermelés fénykora. In Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe. Budapest, 1999., 115.

eredményezett. A bor az uradalmi kocsmákon többnyire mindenütt biztosan eladható volt, ezért a szőlő termőterülete fokozatosan növekedett. Az uradalmak a bordézsmá érdekében engedélyezték az irtásföldeken a jobbágyi néesség szőlőtelepítéseit, s szorgalmazták a földesúri allodiumok szőlőterületeinek gyarapodását is, hogy bevételeik között a boreladás, vagy pálinka forgalmazását biztosító kocsmá haszna igen jelentős mértékben növekedhessen.⁵⁰

A bor mindenkor készpénznek számított, a gazdaság kiadási költségeit fedezhették vele, ugyanis a kocsmárosok már az első fejtés után megjelentek a pincékben, s megvették a bort. Szentencia: a jó bor aranyat ér. Ennek az aranyak a porciózására, hogy egy csöppje se vesszen kárba, mindenkor pontos mérőeszközt alkalmaztak.

Különösen sajátos a birtoképítésben-gyarapításban az élenjáró erdélyi Csákyak 18. századi viszonya a szőlőföldekhez és a bor forgalmazásához. A Csákyak a Partium területén nagy birtokokkal rendelkeztek, ahol a szőlőtermesztéssel a jobbágyi néesség és a birtokos család egyaránt kísérletezett.⁵¹ A szőlőművelés nemcsak a viszonylag szabadabb birtoklás miatt volt vonzó a jobbágynéesség számára, hanem – legalább olyan mértékben – a boreladásból származó jövedelemszerzési lehetőség és az önellátás miatt is.

Az adorzáni birtokon a 17. század háborús időszakában is folyamatos volt a termelés. A bihari birtok, s különösen a szőlők gyakran szerepeltek a családi levelezésekben is. Tardy Ferenc megbízott, s Gálos Mihály margittai udvarbíró időről időre megemlékezett róluk. 1718-ban mindketten tudósítottak a szörnyű jégkárról. Tardy szerint: *„Az siteri hegyet az jégeső érte még ezelőtt, de... maradna még is benne.”*⁵² Gálos Mihály részletezte is a történeteket:

⁵⁰ Papp Klára: Biharország jobbágy népe.

⁵¹ Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. Erdélyi Tudományos Füzetek. 273. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011. 279–281.

⁵² HBML IV. A. 4/b. 1. kötet 118–125.

„A siteri hegyen lévőket verte ugyan egy kis jég, de szenvedhető...
Haller György úr majorsági szőleit és az többeket is úgy elverte a jég,
hogy talán soha úgy el nem verte...”

1720-ban megtörtént a bihari birtokok megosztása a két Csáky fivér, Zsigmond és Imre között. A fiatalabb testvért, Imrét az erdélyi közvélemény nem tekintette gondos gazdának. Levelezése mégis azt mutatta, hogy a szőlőművelés és a borból származó jövedelmek őt is nagyon érdekelték. 1724-ben írta siteri gondviselőjének, Kónya Péternek, hogy elismeri a szőlőművelés terén elért eredményeit: „*Leveledet vettem, melybe írod, hogy a szőlő munkán rajta vagy, igen jól vagyon.*” A lakosokkal szemben azonban határozottságra utasította udvarbíráját: „*Ami pedig azon nyakas kutya, tolvaj siteriek borának dolgát illeti, nemhogy megfizetném, akár vármegye s akárki praecendálja,*” inkább súlyosan meg kell büntetni őket. 1728-ban azt írta Kónyának, hogy Olasziba és Böszörménybe adjon kocsmára bort, mert a vármegye Szent György-napig engedi a „boros helyeken” a kocsmálást.⁵³

A szőlőtermelésben a bihari uradalomnak a 18. század folyamán végig fontos szerepe volt. A bihari magánbirtok falvai közül 1723-ban az Érmellék–Rézalja területére jutott a legnagyobb szőlőterület. Ezt az uradalmat a kolozsi főispán két fia együtt igazgatta, csak a termést osztották meg egymás között. Így történhetett, hogy Csáky Zsigmond és Imre siteri udvarbírája, Tardi László, Szurdokra vitetett borokat, s ezért a somlyói vámon 25 rénes forintot fizetett. 1732-ben a siteri uradalomban pl. 41 hordó majorsági és 80 hordó dézsmaboruk lett, amiből mindössze 35 hordónyt adtak kocsmára. Ennek restanciában lévő árát 428 magyar forint és 76 dénárra számították. A majorsági borból 8, a dézsmaborból 11 hordónyt adtak Csáky

⁵³ Bárá Jósika család hitbizományi levéltára No 655. Csáky Imre 1724. április 5-én írott levele Szurdokról Siterbe, Kónya Péternek. Az utóbbi levél kelte 1728. január 28. Váradolasziról és Berekböszörményről van szó, ahová Siterből könnyűszerrel lehetett bort szállítani.

Zsigmond asztalára, Csáky Imrének pedig 28 hordóval küldtek Erdélybe.⁵⁴

(1 icce = 0,85 liter, 1 gönci hordó = 8 cseber = 400 budai icce. 1 magyar forint = 100 ezüst dénár, 1 váltóforint = 60 krajcár = 20 garas, 1 krajcár = 2 dénár)

A Bihar vármegyei adóösszeírások adatai alapján a Csáky-birtokhoz tartozó települések nagyobb részében a 18. század elejétől folyt szőlőművelés, s 1743-tól minden helységben számba vették a szőlőföldeket. Siter, Szalárd, de leginkább Margitta mezőváros területén volt a legtöbb jobbágyi kézben lévő szőlőföld.⁵⁵

Szőlőföldek kapásban a bihari Csáky-birtokon

Település	1723	1731	1743	1763
Margitta mv.	982	946	352	426
Nagyotótfalu	20,5	12	74	69
Siter	41	96	105	116
Siter völgye	–	0,5	22	28
Szalárd	206	234	260	305

A majorsági szőlő termelékenységére jellemző, hogy 1742-ben a Csákyak siteri szőlőjéből 300 cseber bor lett,⁵⁶ ugyanakkor a siteri és borziki úrbéresektől 187 cseber dézsmabort szedtek be. 1746-ban a siteri allodiális szőlőből nyert bor már 521 cseber, ami a dézsmaborokhoz képest az összes urassági bor 68,8 százaléka.

⁵⁴ Jósika hitb. Lt. No. 678. A bor iccét 4 dénárral számolták. A váradi kapucinusoknak két hordóval, a debreceni pátereknek szintén két hordóval, a batori pátereknek egy hordóval küldtek, s Szalárdra is elment két hordóval az asztalra. Szalárd a provisor, Ferdényi Gábor központja volt, aki saláriumára is kapott négy hordó bort.
⁵⁵ HBML IV. A. 4/b 10–15. (1723), 34–39. k. (1743), 63–66. k. (1753), 72–80. k. (1763).

⁵⁶ Bél Mátyás szerint (1726) a cseber 50 meszellyel azonos. 1 meszely = fél icce = 0,425 liter. Bél Mátyás: Bihar Vármegye leírása. A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalu, 1978.

A majorsági szőlők termésének növekedéséhez minden bizonynyal jól hozzájárulhatott az is, hogy az 1759. évi vármegyei urbárium által megengedett robotnövekedés megváltási összegét a zálogbirtokos Kornis gróf a szőlőkben a bérmunka megfizetésére fordíthatta. Ugyanakkor ezek egy részét irtásokra fordították. Így az adorjáni birtokon a szőlőterület számottevő gyarapodása figyelhető meg.⁵⁷

1784-ben egy újabb becsű alkalmával már kb. 5 500 rénes forintra értékelték az összes irtást. A Csákyak bihari birtokain a majorsági szőlők mellett az úrbéres népesség is jelentős szőlőterülettel rendelkezett. A szőlők egy részét azonban nem a helybeliek, hanem idegen szőlőbirtokosok, az ún. extraneusok kezén találjuk. *Az úrbéres szőlők* megoszlása 1763-ban (összehasonlításként csak három települést mutatok be):

Település	Szőlőföldek száma		Szőlőföldek kapásban	
	Helybeli	extraneus	helybeli	extraneus
Margitta	36	–	118 ½	–
Siter	59	2	254	17
Sitervölgy	21	–	49	–

A szőlőfölddel rendelkező települések Szent Mihály-naptól Szent György-napig tarthattak saját kocsmát, amely jelentékeny bevételhez juttatta a helységeket. A kocsmá ott is fontos szerepet kapott, ahol inkább a környék borát árulták, mint pl. Szalárdon „mely országútjában vagon”, ahol karácsonyig a nevezetes közeli – siteri, csatári, vajdai, szentimrei – borokat mérték

1767 májusától, Kornis Mihály zálogbirtokosságának kezdetétől a szőlőtelepítésre alkalmas irtások létesítése tovább folytatódott. Siterben 160 ember művének mondták az irtásokat, mintegy

⁵⁷ Papp Klára: Jobbágyi szolgáltatások az úrbérrendezés idején. In Bihar vármegye az úrbérrendezés idején. Debrecen, 2005., 226.

tíz helyszínen, s 2934 forintra becsülték azokat. Az urasági földek száma nem állapítható meg. Siterben Ilyés István számtartó a kismarjaiaknak adta el az erdőt, ahol az irtás történt. S ahol 55 napszamos dolgozott. A siteriek maguknak a Szent Mihály nevű hegyen irtottak, s azt telepítették be palántákkal.⁵⁸

Az 1770-es úrbérrendezés alkalmával, a kérdőpontokra adott válaszokban, a haszonvételeknél találjuk: *Határunkban nagyon jó bortermő szőlőhegy, amelyben majd többnyire mindnyájunknak nagyon szőlőhegyünk, amelynek művelésével szoktunk leginkább kenyérünket keresni.* A továbbiakban megtudjuk, hogy engedélyezett a „korcsmáltatás Szent Mihály napjától Szent György napjáig”.

Bihar vármegyének a 18. század egészében komoly nagyságrendű, elsősorban az érmelléki és a váradi járásban (rézaljai dombokon) koncentrált szőlőterületei voltak. Jó bortermő szőlőhegyek található Siter és Sitervölgye határában is. Több azoknak a helységeknek a száma is, ahol kerti szőlőt művelnek. A szőlőtermesztés nem feltétlenül a település határában folyt, hanem a kisebb-nagyobb távolságra lévő, jó minőségű bortermő szőlőhegyeken. Szalárdnak nem nagyon volt szőlője. Ellenben a szegények a környékbeli szőlőkbe, így Siterbe is jártak kapálni, „s szüretük alkalmával szekereikkel bérért Debrecenbe és máshová hordják a borosgazdák borát”.

1795-ben a Csáky család hatalmas pincét építtetett az itt álló kastély mellett. A homlokzatán lévő kőtáblán a következő állott: „Bacho, Laetitia. Batri. Cellam. Hanc. Vinariam Dicat. Illustris. Familiae. CC. Csáky Curante, Comite, Emanuele Csáky Communium. Dominorum Directore Anno, Domini MDCCXCV.”⁵⁹ Ma a romos bejárat után még elég nagy pincerészt találunk, amelyet a kollektív gazdaság használt. A pince távolabbi része beomlott.

A 19. század közepétől Siteret a fejlett szőlőtermő falvak között emlegették. A faluban ma is kb. 200 pince található, mely bizonyítja,

⁵⁸ MOL P. 71. Fasc. 4. No. 50.

⁵⁹ K. Nagy Sándor: Bihar-Ország. Nagyvárad, 1884., 43.

hogy a szőlőtermesztés mennyire jelentős volt a későbbi időszakban is.

A hagyományos szőlőművelésnek a 19. század végi filoxérapusztítás óriási károkat okozott, s rögtön utána még keveset ültettek a helyébe. A századfordulón lendül fel újra, mikor elterjednek az Amerikából hozott „direkt termők”, főleg a Noah (vagy ahogy nálunk mondják, a nova), Izabella, Otelló. A fellendülést nagymértékben elősegítette a nyolcvanas évek végén Nagy Gábor által Kágyán alapított „Az érmelléki első szőlőoltvány telep.”⁶⁰

Majdnem minden családnak van egy pincéje. Van, akinek a háza alatt, másoknak az udvarán. Akinek szőlője és sok bora volt, a pincéje a falun belül, vagy a szélén levő dombokba volt beásva. Ezeket ma már kevesen használják, a legtöbb tönkrement. Borház, máshol pajtának nevezik, nem nagyon volt a falunak. A pajta itt egy kis deszkabódét jelentett, amelyet a szőlők, vagy gyümölcsösök végében helyeztek el, őrizni a termést. De a falunak mindig volt kerülője, aki nemcsak a falura, hanem a környezetére is felügyelt. Régen a lopást nem ismerték, a falu erkölcsse ezt nem engedte. Ezért a házak ajtaját nem zárták be.

Legtöbb háznál a pincék az udvaron állnak. A pincézés úgy indul el, hogy valaki meghívja a barátokat, a szomszédokat. A pincében körbe ülnek padokon vagy székeken. Egy egydecis poharat megtöltenek, s odaadják a legszélén ülőnek. Ez a pohár körbejár kézről kézre, mindig színültig újratöltve a gazda által, függetlenül attól, hogy mennyit ittak belőle. A borívás mellett folyik a pletyka és a viccelődés. Majd „kóstoljuk meg szomszéd az enyémet is” bemondással mennek egyik pincéből a másikba. Ezután már könnyen megy a nótázás is. Ha vendég kerül, akkor már több poharat használnak.

Fontos megemlíteni a falu *háziiparát*. Mivel fejlett szőlő- és gyümölcsstermesztő település volt, messzi földön híres volt hordókészítő, kerékgyártó, épületasztalos, kovács háziiparuk.

⁶⁰ Borbély Gábor: Az érmelléki első szőlőoltvány telep. Bihari Napló, 1991. február 23.

Siter híres volt kádáraitól. A siteri pintérek – ahogy itt mondták – ellátták a környéket hordóval, lihuval, kármentővel, szőlős-, szilväs- és káposztás kádakkal. Szállítottak Csatár község, Szalárd, Tótfalu, Kővág, Kisalmás, Bihar, Szentjános, Bors falvaiba és a nagyváradi piacra. A legtöbb munka augusztustól decemberig tartott. Kezdődött a szilväs-kádak javításával, amibe a cefrét tették pálinkának, szeptemberben a hordók készítése és javítása, majd novemberben a káposztás-kádak javítása és készítése.

Jelentősebb pintérek voltak: a 19. század végén Csaján György, majd Vilhelm Vilmos. Holczer Ferenc az 1920-as években jött Székelyhídról, Dudás József az 1950-es évek végén Hegyközszentimréről. A leghíresebbek a helybeli Karácsony család tagjai voltak.

Karácsony Károly 1889-ben született Siterben. 1905-ben állt be inasnak Vilhelm Vilmos mesterhez, aki 1906-ban anyagilag tönkrement. Ekkor Károly, Mahler földbirtokoshoz állt be, a siteri tanyán, pénzt keresni. Így tudott továbbmenni inasnak Hegyközújlakra, Samák Sándor mesterhez, ahol kitanulta a mesterséget. 1912-ben szabadult fel, s visszament Siterbe, ahol műhelyt nyitott.

Karácsony András 1917-ben született. Az 1970-es években mesélte el az életrajzát: Az apjától tanulta meg a mesterséget. Apja műhelyében nőtt fel. 10–11 éves korban fogott szerszámot a kezébe. Az apja direkt tanította a fogásokra. 17 éves korában önállóan tudott dolgozni – minden javítást vagy új edényt készített. Az apja nagyon szigorú volt – kikapott, ha elrontott valamit, vagy ha ő rontotta el, akkor is – sok nyaklevest, tarkóst kapott. 17 éves korában elment Tótfalura hordókat javítani, szüretkor. Egy másik, szentjobbi pintér hívta segíteni – egy házhoz hordták a hordókat. Egy érdekes történetet mesélt el: 19 éves volt, amikor a szeretőjének készített egy háromliteres tojás-ovális hordót, három fenéssel: másfél literes volt egyik-egyik része, a harmadik fenék a közepén levő válaszfal volt. A csapon két lyuk volt, ahogy fordították, más-más folyt belőle. Ezt azért csinálta, mert az emberek azt mondták, hogy sem mesterember, sem parasztember. Az apja

morgott – „gazember, megérdemeltem volna, hogy megkérdezzen valamit, felül akar múlni”. De aztán a nagy adott egy liter pálinkát, meg pénzt, hogy vegyen rumot, majd megtöltötte. Ezután hívta a szeretőjét, meg az apját, s két kis poharat kért – egyikbe pálinkát, másikba rumot eresztett – azt hitték, hogy hipnotizál.

1944-ben, miután hazajött a háborúból, műhelyt nyitott. Az apja adta át a szerszámokat. Készített minden fajta hordót, ovális edényeket – lihut, kármentőt – három literestől tíz hektós hordóig, szőlőskádakat 15 hektósig. 1945-től – 34 esztendőn át – évenként kb. 20 db új hordót, 10 db szőlős- vagy káposztáskádát készített el. Munkáit a következő településekre vitték: Szentjánosra, Borsra, Csatár község összes falvaiba, Váradra, Szalárdra, Tótfaluba, Kővágra, Kisalmásra, Biharba. A javítanivaló hordókat szekerre rakták, s elhozták hozzá. Hívták dolgozni a paprikagyárba, de nem ment. Egész idős koráig dolgozott, míg a betegség meg nem akadályozta.

Fia, Vilmos az iskola után tanulta meg a mesterséget. Ő is tudott már háromfenekű ovális hordót készíteni. Mesterlevelet nem kapott, mert az apja nem akarta felszabadítani, hogy nehogy elhagyja. Jó mester lett volna belőle, de élete másképp alakult.

A famegmunkáláshoz csodálatos népművészet is tartozott. Szépen díszített ülőrokkákat, kerekrokkákat, csörgőorsókat, mángorlókat készítettek. Ezek Karácsony Lajos, Karácsony János, Király Dániel, Kelemen János és Mikó Antal kerékgyártómester és az inasok munkái. Díszítőmotívumaik egyedülállóak voltak. Az 1970-es években még élt ez a háziipar. Mivel a falu elszigeteltségben élt, egész az 1950-es évekig olyan közösségi hagyományok éltek, mint a kalákában végzett paszulyfejtés, napraforgóverés, kenderdörzsölés és a fonóka. Ezekhez gazdag népszokások kapcsolódtak. Sajnos ez mind a múlté.

A LAKÓHÁZ ÉS UDVARA

Az 1598. évi házösszeírás forrásértékű dokumentumait Dávid Zoltán történeti statisztikus és demográfus, a Központi Statisztikai Hivatal szaklevéltárának első igazgatója dolgozta fel és tette közzé.⁶¹ Dávid Zoltán tanulmányából megtudhatjuk a következőket: Az új adózási rendszer sarkkövévé megtett ház tulajdonképpen nagyon közel állt a korábbi telek, füst vagy porta fogalmához. Valamennyi a földesúri joghatóság alatt álló úrbéres parasztnépesség alapsejtjét jelöli, ha úgy tetszik társadalmi, vagy akár termelési egységét. Ennek magja a család, mégpedig a házas férfi feleségével és gyermekeivel, ritkábban az özvegy vagy nőtlen családfő. A vérségi familiában gyakran éltek a családfővel közös háztartásban különböző családtörödékek. Ide tartoztak a felmenők: a családfőnek vagy feleségnek megmaradt özvegy szülei, apja vagy anyja, nőtlen vagy hajadon testvéreik és más rokonaik, akikkel vérségi kapcsolat fűzte őket egybe. De kerültek a háztartásba idegenek is: telkes gazdák nőtlen cselédei, az iparosok inasai vagy szolgálói, munkájuk fejében eltartást kapó árvák és özvegyek. Bonyolultabb közösségek is kialakultak, midőn két vagy több család élt egy házban közös kenyéren. Leggyakoribb közülük a szülők és házas gyermekeik együttlakása volt. Máskor házas testvérek alkottak zárt közösséget, ritkábban volt két idegen család egy fedél alatt. Utóbbi esetben többnyire a jobb módú jobbágyoknál munkát találó házatlan zsellérekről van szó, akiknek egy része családos ember volt. Ezt azonban befolyásolta a ház mérete is.

A ház általában három részre oszlott. Az utcára néző egy, vagy kétablakos szoba, a fűtésre szolgáló kemencével volt a lakószoba, szerény bútorzattal, amelyet leginkább télen használtak. Középen a konyha, ahol a család egy része is aludt, a legtöbbet ebben tartózkodtak. A harmadik a kamra, melyben a terményeket és a szerszámokat tartották. Mivel ez egyforma nagyságú volt a lakószobával, a későbbi századokban ez átalakult az ún. tisztaszobává,

⁶¹ Dávid Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás.

ahova csak a vendégeket helyezték el. A kamra kikerült a tornácra, ahol beépítették. Az egész telekkel rendelkező jobbágyok többnyire cselédeket is foglalkoztattak vagy házas gyerekeikkel éltek egy fedél alatt, hogy a földet tudják művelni és a robotterheknek is eleget tehessenek. Ezekben, a lakóházakban az udvar felől építettek még egy-egy kis szobát, ahol a házas gyerekek vagy a családos zsellérek meghúzódhattak – konyha nélkül, hiszen egy kenyéren éltek.

A lakószoba mérete a nagyobb házaknál sem haladta meg a 4x3 métert, de inkább a 3x3 méteres, összesen tehát tíz négyzetméter alapterületű szoba volt a leggyakoribb. Ebben egy, legfeljebb két ágy állt, amely a szülőké volt, míg a gyerekek a lócán, a kemence padkáján, vagy éppen a földre szórt szalmán aludtak. Szükség esetén házas vagy felnőtt gyerekeik, illetve a szolgálólányok a konyhában kaptak egyszerű fekhelyet. A gazda felnőtt fia vagy a béres általában az istállóban aludt. Egyébként ezek a szokások fennmaradtak egész a 20. század közepéig is. De arra a kérdésre, hogy hányan fértek el egy-egy házban, mekkora volt a befogadóképességük, megnyugtató választ nem kapunk. Az egykori parasztház befogadóképességét nem a lakószoba alapterülete szabta meg, hanem a család nagysága, az életben levő gyermekek száma. A 16. században, de később is, a családok nem korlátozták a születéseket, és egy termékenységi korszakát teljes egészében házaságban töltő nő átlagosan nyolc gyermeket szült, akiknek fele érte meg a 16 éves kort. De ott is sok gyermek született, ahol az anya idő előtt meghalt (gyakran éppen gyermekszülésben), mert a gazdaságot és családot önmagában ellátni képtelen özvegy férfi többnyire hamar újránházasodott s a gyerekek születtek tovább egymás után. De mint már fentebb említettem, az ötös szorzót fogadták el a családok átlagos nagyságára. Dávid Zoltán saját számításai alapján a családok átlagos nagyságát hat főben határozta meg.

A 19–20. századra a házak keveset változtak, de a családok nagysága lecsökkent. Cselédek, zsellérek, inasok eltűntek. Egy házban legtöbb három generáció lakott, de a felnőtt gyermek, családalapítás után más házba költözött.

Egy 1974-ben készült felmérés szerint:

- 1850 előtt épült, akkor még álló házak száma 20 volt,
- 1850–1900 között 35 ház épült,
- 1900–1920 között 54 ház épült,
- 1920–1940 között 69 ház épült,
- 1940–1945 között 10 ház épült,
- 1945–1950 között 12 ház épült,
- 1950–1960 között 56 ház épült,
- 1960–1970 között 44 ház épült,
- 1970–1974 között 19 ház épült.

A legrégebbi házak közül, amelyek az 1800-as évek elején épültek, már alig van egy-kettő. Természetesen 1974 után még több új ház épült. 1960-ban kezdték bevezetni a villanyt, 1974-ben még csak 186 házban volt bevezetve. 1960 és 1968 között egy dízel-motor biztosította az áramot, este hét és tizenegy között, és az utcai világítást is.

A felmérés alapján 1974-ben Siternek 975 lakosa volt, 488 férfi, 487 nő. 75-en ingáztak Nagyváradra. A lakosság a következő javakkal rendelkezett:

- 61 db. mosógép
- 123 db. rádió
- 32 db. hűtőszekrény
- 8 db. aragáztűzhely
- 75 db. televízió

A falu szalagtelkes beépítésű. A házak a tiszántúli, alföldi házak típusához tartoznak.

Az utcai bejárat legtöbbször egy fedeles kiskapu, mellette kétszárnyú nagykapu, a szekerek és állatok számára. A kiskaputól vezető járda, két oldalán kis virágskerttel, sok helyen kerítéssel van elzárva az udvar többi részétől, hogy az aprójószág ne tudjon bemenni.

A lakóház háromosztatú, téglalap alaprajzú, nyeregtetős ház, oldalhomlokzattal az utca felé, egy, vagy két ablakkal. A házak egy része nádtetős volt, de mivel a nád helyben nem található, így a Berettyó-mentérről kellett szállítani. Több volt a szalmatetős

ház, amely helyben termett meg, s amelyet minden évben, aratás után kijavították. A két végén kontyolt nyeregvető nád-, vagy szalmaszegését és a tetőszéleken levő végeket kötőfákkal, lécekkel szorították le. A szalmatetőn több kötőfát alkalmaztak. A házak fala vályogból készült, mely az agyagos föld, víz és pelyva vagy szalma keveréke, amely olcsó és jól szigetel. Nádborítású, fedett sátoorkéményt építettek. Később téglából építkeztek, egyenes nyeregvetővel, konty nélkül. A 19–20. század fordulójáig a házak nem voltak lepadlásolva. Később megnőtt a gazdaságok tároló igénye. Itt tartják a kicsépeelt napraforgót, babot, borsót, diót, a vetőmagnak félretett gabonát, füstölt húst, szalonnát, itt raktározzák a régi, használatból kiszorult tárgyakat.

A ház és az utca között kis virágoskert található. A ház udvari főhomlokzatán előbb nyitott, majd mellvédes – ámbitus –, faoszlopos, de van ahol kőoszlopos, fedett tornác húzódik végig. Középen egy, faléces – veréce – bejárata van. A tornác utca felé néző részének vége egy fallal van zárva, rajta apró ablak. Ezen a részen van a pincelejáró. A tornác másik oldalának nagyobb része el van falazva és itt található a kamra. A kamrában tartották a dagasztóteknőt, a szakajtókosarat, és a szerszámokat. Itt van a padlásfeljáró is. A tornácon van elhelyezve a lapos tetejű, ácsolt bükkfa hombár.

A házba belépve, középen a pitvar állt. A konyha szó eleinte csak a nyitottkémény alatti részt jelölte és így nevezték a nyílt tűzhelyet is (szabadkonyha), amelynek nyílása alkalmas volt húsok, kolbászok füstölésére. A füstelvezetés és tüzelőberendezés hagyományos formáinak eltűnésével, a konyha már az egész helyiségre kiterjedt. A kemence általában a konyha bal oldalán állott. Régebben csak a kemence szája volt a konyhában és innen fűtötték, a teste a lakószobában állott. A gyermekek ennek a padkáján ültek. Több fajta volt: boglya-, búbos vagy púpos-, négyszögletes kemence. Később a kemence kiszorult a konyhába. Máshol külön kamrában állott és itt volt a padlásfeljáró is. Minden háznál volt kemence, ahol a kenyeret sütötték. Mellette állt a főzőkemence, vagy rakott spór. A kemencék ma is megvannak. A hátsó és a jobb oldali falon a főzéshez szükséges eszközök voltak felagatva: lábasok, sótartó, szita, fedő-

tartó, tányérok. Egyes helyeken vízpad kantának. Később megjelent a telázi, rajta bögrék, tányérok, kancsó stb.

A konyhából jobbra és balra nyíltak a szobák: az utcafront felé a kis-, vagy lakószoba, a másik felé a nagyház, vagy tisztaszoba. Télen a lakószobában éltek, nyáron inkább a konyhában, de leginkább a nyárikonyhában. A lakószoba két oldalfala mentén egy-egy ágy állott, középen az asztal és a székek. A kemence, majd a spór mellett egy munkaasztal állott, ahol a gazdasszony készítette az ételt. Ha sokan voltak, az egyik ágy végében állították a vackot. A vacok eleinte a földön álló pokrócokból állott, később lábakon, de vég és hát nélkül. A ruhákat eleinte a mestergerendáról lenyúlt két rúd közé helyezték keresztúdra dobták rá. Később megjelent a láda. Ebben helyezték el a mindennapi és a munkaruhákat. Majd jött a kaszli, három kihúzható fiókkal. Szekrény, vagy sifon nem nagyon volt. A szemben lévő falon álló két ablak közé helyezték a tükröt. A 20. századtól a tükör fölé, vagy mellette néhány családi fényképet állítottak.

A tisztaszoba rendesebben volt bebútorozva. Ha valaki férjhez ment, mindig kicserélték azt új bútorral. Volt benne két ágy, két szekrény vagy sifon, kredenc, rajta polcok csészékkel és poharakkal. Díszesebb láda a lány staférungjával.

A nyárikonyha egyes helyeken a ház folytatásában épült, de legtöbb helyen az udvar másik részében, szemben a lakóházzal. Legtöbbször a nyárikonyhához épült az élelmiszerkamra is.

Ma már módosabb az emberek nagy része. Így újabb szobát építettek az épület folytatásában, vagy a ház L alakúvá vált, az utcai frontra épített új szobával. Ennek udvari részénél zárt tornác, vagy gang épült, s ide került a főbejárat.

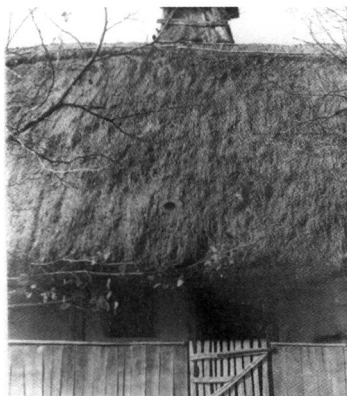
Az udvaron állnak a gazdasági épületek. A kukoricagóré vagy az utcai kerítés mentén található, vagy a nyárikonyha után. Ennek folytatásában vannak az aprójószág ólai, valamint a disznóól. A csűr és a szín vagy a lakóház folytatásában, vagy az udvar hátsó részén, annak lezárásaként áll. Van, ahol van külön fáskamra vagy fásszín. Természetesen minden gazdaság egyéni, a gazdasági épületek elhelyezkedése nagyon változatos. Minden udvarnak saját kútja van. A legtöbb kerekeskút.

A 18. század végén épült nádtetős, tapasztott paticsház utcai homlokzata. Félcsapott oromzat, vízvető, amelyen valamikor cserép állott, a fehér falon két kicsi ablak, alul a fal feketével felhúzva. Nádborítású, fedett sátorkémény

19. századi nádfedeles, Sebestyén Lajos háza, 130. szám

Termékraktár

Tyúkól

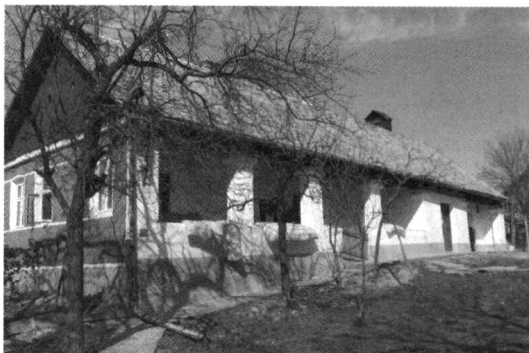
Vesszőből font tyúkol

Nádfedeles kút

19. század végi nyitott tornácú ház. Siter, 16. szám

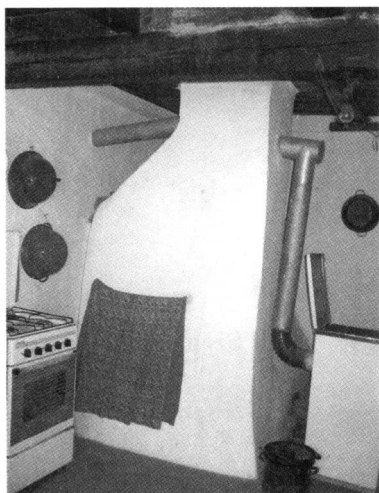
**1850-ben épült
parasztbarokk,
Debreceni Vilma
háza**

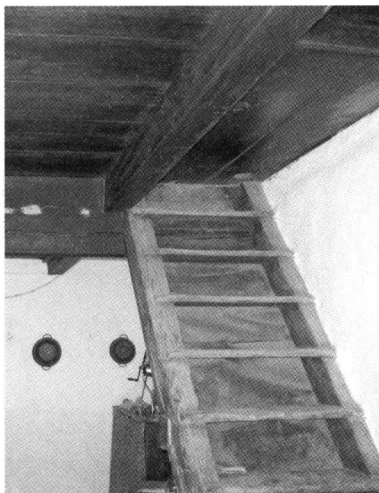
**Utcai
homlokzat**

**A hátsó része
a nyári konyha,
felette szabadkémény**

**Kemenca a nyári konyhában,
felette szabadkémény**

Padlásfeljáró

**Gazdasági épület. Jobbról balra műhely, szekérszín,
istálló, szénafelrakó a padlásra**

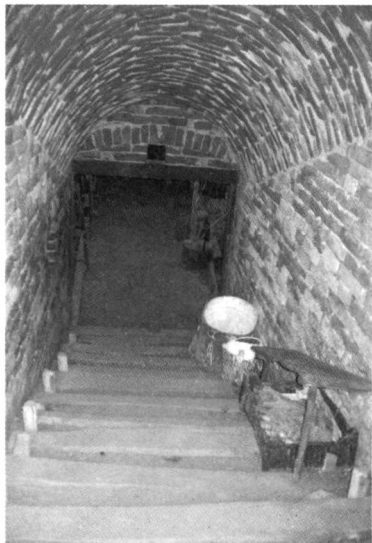
Szénacsűr

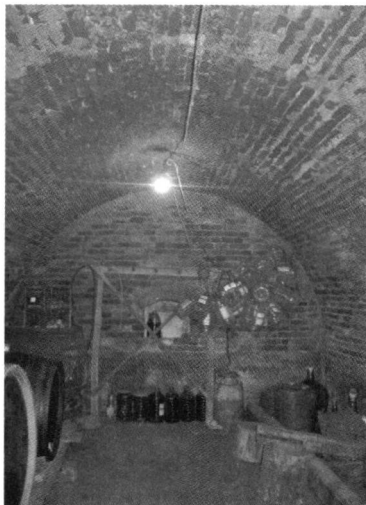
Pincebejárat

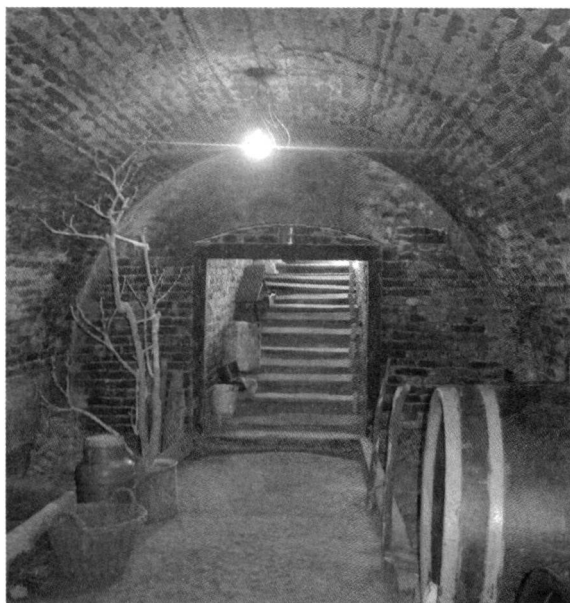
**A pincebejárat
felső gerendáján:
1925. május 7.**

Pincegátor, fagrádicsokkal

Pince – a hátsó vakablakban tartották a gyertyát

Pince-ászokon hordók

**Az apró ablakok
elárulják, hogy
a 19. század második
felében épült.
Eredetileg zsidóház
volt boltokkal,
111. szám**

**A tornácot is
beépítették.
Vitélyos Etelka
háza, 111. szám**

Gazdasági épület

**1870-ben épült
a nádfedeles,
Bondár Demeter
háza**

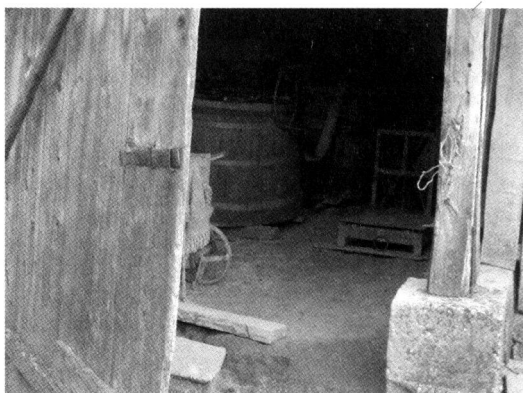
Bontás közben

Ma így néz ki

Gazdasági épületek

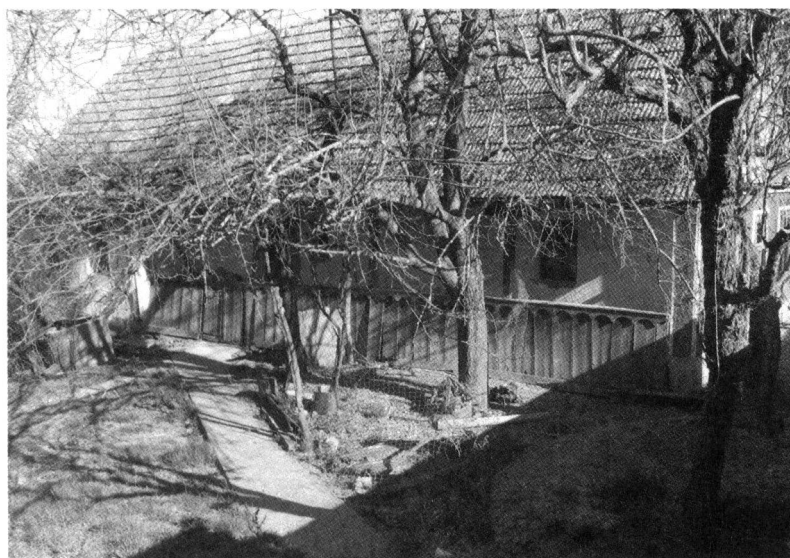
Mázsaszín

Disznóól

1876-ban épült ház, apró ablakkal. A bal oldali ablak a tornácra nyílik. Kovács Lajos tulajdona, 83.szám

Nyitott tornác, 83. szám

Vetett ágy, Kócs Ágnes háza

Konyha, Kócs Ágnes háza, Kis u. 196.

Napsugaras kiskapu 1.

Napsugaras kiskapu 2.

Egy régi kúria, itt voltak a tsz irodái

CSALÁDNEVEK

Leleszi országos levéltár: Protokoll. II. 41. I. Siter régi lakói
1489-ből:

Hajas János, Sárkány István, Barla Lukács, Mikó Máté, Demeter Máté, Csathó Péter, Bakó János, Demeter Lőrincz, Kósa Albert, Nagy Pál, Hanga Pál, Ábrahám Benedek, Madarász Péter.

Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. (1940):

1457: Chazar, Perendi. 1475: Bagamery, Buda, Kerezthwry, Mezaros, Rwego, Sandor, Sorbay, Was. 1489: Abran, Bacho, Bako, Barla, Chatho, Demeter, Hanga, Kosa, Madaraz, Miko, Sarkan. 1496: Madaras. 1599: Bako, Benedek, Butka, Bitang, Czokos, Karatson, Kantor, Koczy, Mad, Mayor, Miko, Nagy, Pap, Panyt, Zell.

Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692):

Karacson, Horuat, Panik, Kocs, Cseki, Puski, Szel, Konga, Margari, Solyom, Madaras.

1770-ben a következő jobbágyok és zsellérek éltek Siterben:

1. Albert Mihály	11. Fakó György
2. Albert Péter	12. Fakó István
3. Bagios András	13. Öz. Fazekas Istvánné
4. Bagossi János	14. Fazekas István
5. Balint Mihály	15. Fazekas Mihály
6. Balogh István	16. Fazekas Péter
7. Ifj. Balogh István	17. Kalános János
8. Balogh János	18. Kamuti István
9. Bott János	19. Karácsony György
10. Cs. Szabó István	20. Karácsony Pál

21. Kerekes Mihály	45. Piski Gergely
22. Kócs András	46. Sebestyén István
23. Ifj. Kócs István	47. Simon György
24. Konya Péter	48. Simon Mihály
25. Kovács István	49. Ifj. Simon Mihály
26. Kovács Mihály	50. Öz. Siteri Jánosné
27. Lakatos István	51. Sitéri Mihály
28. Lamenyi Ferencz	52. Soos Tamás
29. Lamenyi István	53. Szabó Ferencz
30. Magyarai Mihály	54. Szabó Mihály
31. Magyarai Pál	55. Szabó Pál
32. Maró Gábor	56. Ifj. Szabó István
33. Mikó Mátyás	57. Székely András
34. Öz. Molnár Istvánné	58. Szél István
35. Molnár János	59. Szél László
36. Molnár Mihály	60. Szél Mihály
37. Ö. Nagy István	61. Szél Pál
38. Nagy István	62. Ö. Szilágyi Mihály
40. Nemes Gergely	63. Szilágyi Pál
41. Ovári Joseff	64. Szilágyi Pál Mihály
42. Petri Ferencz	65. Ifj. Szilágyi Mihály
43. Pipó Mihály	66. Szombati Bálint
44. Piski Ferenc	67. Varga István

Családnevek, felmérve 1970–1974 között

A mellettük lévő szám a családok számát jelzik. Kb. 322 család élt, de már a felmérés időszakában is történtek változások.

Albirt	7	Berta	2	Brád	3
Aranyi	3	Bodnár	1	Caban	1
Bálint	10	Bokor	1	Ciuci	1
Balogh	1	Bonác	1	Csikós	1
Barna	2	Bondár	3	Csömpe	1
Berecki	4	Bot	1	Csurdás	1

Csurkás	1	Kócs	16	Petrus	1
Danka	2	Kolozsi	1	Piski	5
Debreceni	1	Koránt	1	Pontos	2
Dézsi	2	Kovács	20	Putnoki	1
Döbre	1	Kovacsik	1	Sajtos	1
Dudás	1	Kovácsik	1	Sárközi	1
Erdei	5	Köteles	1	Schmidt	1
Erdőháti	2	Kukuly	3	Sebestyén	11
Erdős	2	Kuruc	2	Simon	1
Fakó	6	Lakatos	2	Sorbán	1
Farkas	3	Lőkös	1	Sperluk	1
Fazekas	10	Magyari	4	Stiffler	1
Fehér	2	Már	1	Szabó	19
Gáll	1	Mátyus	1	Szakáll	1
Garai	1	Megyeri	1	Szász	1
Gligán	2	Meggyesi	1	Székely	7
Görgös	1	Mikó	6	Szilágyi	3
Gurbai	3	Molnár	7	Szőke	1
Györfi	8	Morgován	1	Szücs	1
Hevesi	1	Nádudvari	1	Tar	3
Holhos	1	Nagy	6	Tekes	1
Illés	1	Nemes	2	Toda	1
Illyés	1	Örvendi	1	Turzó	3
Kállai	3	Pál	1	Váraljai	1
Karácsony	19	Páll	2	Varga	6
Katona	1	Palásti	2	Végh	1
Kállai	5	Pándi	1	Veres	1
Kelemen	3	Pápa	3	Vigh	2
Kerezsi	2	Papp	4	Vitályos	2
Király	4	Pazurik	1	Zsigmond	1
Kiss	3	Petes	2	Zsiga	1

Elköltözött vagy kihalt családok

Bagics	Horváth	Leményi	Oláh
Barcza	Józsa	Lukácsi	Plicza
Békési	Juhász	Mahler	Sajó
Bodis	Kátai	Major	Soos
Creț	Kereces	Marton	Szell
Csák	Kerekes	Mazsu	Szitkó
Darvas	Kolozsvári	Mester	Török
Göcz	Lázár	Nagyvárad	

SITER FÖLDRAJZI NEVEI

Utcák

Felszeg, a legmagasabban fekvő utca, a falu déli szélén, egyedüli aszfaltos úttal, amely összeköti a szomszédos településeket. Nyugati vége a Várad felé vezető út, keleti vége a Siter völgy felé vezető út. Tulajdonképpen ez lenne a főutca, ezen található az orvosi rendelő, az iskola, az óvoda, a templomfeljáró, a központi tér az üzlettel és a kocsmával, a kultúrház. Ebből indul ki a többi utca észak irányba, a dombon lefelé. Déli irányban van a falu legmagasabb pontja, ahol egymagában áll a református templom.

Köz utca, melyből kettő is van, a Felszeg utcából nyílnak észak felé, a köztük levő szigeten áll az iskola. Északi vége elfodul nyugat felé és beletorkollik a Páskomba.

Rikkancs, a Felszegről elég meredeken megy lefelé, a kezdetétől lehetett valamikor a kisbírónak lekiabálni, rikkantani.

Kancsa, a Rikkancsból nyílik a falu elejére.

Páskom, a Rikkancs folytatása. A latin származású pascum, pascom jelentése legelő.

Valószínű, hogy hajdan legelő lehetett erre. Ennek folytatásában van a tanya, a volt tsz.

Nagy utca, szintén a Felszegről indul tovább, észak felé kanyarodva. Állítólag a legrégebb településrész.

Taba, a Nagy utcából nyílik nyugat felé, szemben a Ciherral.

Dankó-híd, híd a Taba (Felszeg?) utcában. Családnevet őriz.

Dankó-kút, a híd mellett

Bábasikátor, a Köz utcából nyílik. Itt lakott a falu bábája.

Kisutca, a Köz utca folytatása észak irányba. Ez a leghosszabb utca, mivel ennek folytatásában épültek az új házak. Így ez a legfiatalabb utca is. A vége felé, bal oldalt található a temető.

A falu területén eredő és rajta átfolyó, időszakos patakok:

Güzsü-patak, a legnagyobb, omlásos, akácfaakkal és bodzával

benőtt árok mélyén. **Vápazug-patak, Nagy-patak, Csató-patak, Lác-patak, Erős-patak.**

Déli irányba:

Templom-kert, a templomtól déli irányba lehúzó meredek szőlődomb.

Dél-hegy, délre néző, meredek domboldal, szőlőművelésre kiváló. **Szál-Halom, Szálhalom**, a Dél-hegy folytatása, szőlő, gyümölcsös.

Tardi, szőlő, a Dél-hegy keleti folytatása, a Főnyes mellett, tart a Dél-hegyig és a Saskútrétig.

Főnyes, Fényes meredek domb lefelé a tagba. Neve a falubeliek szerint a fővényesből keletkezett.

Tag, leereszkedve a Főnyesen mint egy gödörbe jutunk. Itt van a pálinkafőzde.

Hevesi-tag, a Tag része bal felé. A Hevesi család neve után.

Kócs-tag, a Tag része jobb felé. Szántó és kaszáló. A Kócs családnév után

Kelemen-tag, a Kócs-tagtól felfelé az Irtásnak. Részben szántó, részben gesztenyés. Nevét a Kelemen család után kapta.

Főnyes-kút, forrása a Főnyesen, szemben a Hevesi-taggal. Innen hordják a vizet a pálinkafőzdéhez.

Kós tava, a Tagtól felfelé, az Irtás irányában.

Kós tava kút, a Kós taván lévő forráskút.

Tagi-erdő.

Felső-hegy, délre néző, szőlővel, gyümölcsfákkal beültetett domboldal.

Saskút-rét, egy hosszanti völgy, kaszáló. Itt folyik át a **Saskút-rét-patak.**

Csepegő, a Saskút-rétnél van egy hajlásban, ahol egy forrás található – az emberek ide hársfakérget tettek, s azon csepegett le a víz. Most egy kis kút van a helyén.

Csepegő-oldal, Csepegő-zug.

Bikakút, állatok itatására szolgál.

Muzsda, szőlős, gyümölcsös.

Bikakút-erdő, a kúttól emelkedő erdős domboldal.

Irtás, az erdőt kiirtották, hosszan elnyúlik Siterrel szemben, Tóttelektől Sitervölgyig, ma egy része szántóföld, szakadékos részen újra kisarjadt.

Berkenye-csúcs, az Irtás része, nevét a berkenyefától kapta.

Kölestarló, erdő a Berkenye-csúcs alatt.

Sika-rét, sikaréti-patak.

Erős-oldal, az Irtásban, Sitervölgy felé.

Kishát, az Erős-oldal hátánál.

Kishát alja.

Bükkös, neve a bükkfától ered.

Erős-patak.

Varga-tag, a Varga családról elnevezett szántó, kaszáló.

Veresharaszt, szemben Verőfényel.

Verőfény, Siteről három kilométerre, délkelet irányban. Tanya, kiirtott erdő helyén, két házsorral, közöttük szakadékos erdős rész, a **Verőfény-patakkal**.

Keleti irányba:

Árnyékrét, a Nagy utca folytatása. Részben kaszáló, részben erdős hely. Keskeny mély szakadékvölgy, amelybe a Nap nemigen süt be.

Agyagos út, az Árnyékrét útja.

Ciher út, a Nagy utcából nyílik kelet felé, amely nincs beépítve. Bokros terület, amelyet kiirtottak, ma kerthelyiség, sok gyümölcsfával.

Béres, Bérestemető, a Ciher mellett, a községerdő irányában. Dombos terep, régen oda temették az uradalomban elhunyt béreseket.

Piskirét.

Kertvége, a községi legelőnek a kertek alá felnyúló része (itt volt egy tó is).

Sziget, a Felső-hegy észak-északkeletre néző oldala. Szőlő, gesztenyés, részben szántó.

Sziget alja, a Sziget alatti szőlő és gesztenyés.

Szabó-domb, valamikor ott egy Szabó család lakott.

Lác, szántó föld, valamikor legelő lehetett.

Lácgaz, bokros legelő a Lác szomszédságában.

Csató, Csató-tető, legelő, szederbokrokkal benőtt, szakadékos dombtető.

Kisrét.

Feketető-lapos/lapis, legelő, közepén az **Ezredéves fa**, amely egy hatalmas tölgyfa. A mondás úgy tartja, hogy a millennium évét itt ünnepelték.

Gesztenyés, szelídgesztenyés terület, a falu nagy gesztenyése.

Községi-erdő, Községerdeje, a falu erdeje volt, ahol az emberek fát osztottak.

Kishegy, a dombtetőn volt egy pár szőlőskert, s mivel a szőlős hegynek nevezték, így lett belőle Kishegy.

Rekettyés.

Bárdos, Bárdos-tető, a Bárdos teteje, részben erdő, részben friss vágás.

Pápa-lénia, vágott út a Bárdos-tetőn levő erdőben. Nevét egy Pápa nevű erdésztől kapta, akit ott lőttek agyon egy vadászat alkalmával.

Hát út, dűlőút a Bárdos nevű domboldalon.

Hátútrét, kaszáló.

Szamócás.

Törökhalál, Sitervölgy felé menet, az erdő sarkánál. A szájhagyomány szerint, a török megszállás alatt itt öltek meg egy török katonát.

Tojó-kút, kút a községi legelőn.

Tojó-kút oldal.

Rózsás, a Törökhalál után lévő legelő tele van vadrózsával.

Észak irányba:

Béres, egy kanyar a Pusztarét előtt, a Feketető-lapis felé.

Pusztarét, szántó, részben kaszáló.

Pusztarét-Páskom, legelő.

Legyes, kaszáló.

Méhes, szántóföld.

Új-kút, Páskom után, a legelőn található.

Kútútja vagy **Büdöskút útja**, a Kisutcából indul és a Büdös-kúthoz vezet.

Büdös-kút, valamikor belelöktek egy macskát, amely ott megdöglött.

Domarét, kaszáló, a Bábasikátortól megy lefelé a Bodon-kútig.

Nagy-rét, a Nagy-patak völgyében lévő kaszáló.

Nagy-rét oldal, a Nagy-rét fölött elterülő szántóföld.

Lázugaz, a nagyutcai kertek végén.

Lapis, legelő.

Feketető-lapis, Szalárd felé, az erdő sarkán.

Tólapisi kút.

Disznó-kút.

Dakú tanyája, egy cigányról nevezték el, aki ott tanyázott. Ma legelő.

Bodon-kút, alakjáról kapta a nevét, a községi legelőn.

Disznó delelő a Güzsü-patak és a Nagy-patak találkozásánál, az így létrejött **Akácfas-patak** mellett.

Belső-Haraszt, szántóföld.

Kenyeres-dűlő, vagy **Kenyeres-mező** a Haraszt-mezőn.

Rakottya-tó, vizenyős, mocsaras hely, a Haraszt nevű szántóföld területén.

Külső-Haraszt, szántóföld.

Dögtemető, Szalárd felé, a Haraszt-mező szélén.

Haraszt-puszta, uradalmi major. Gyakoribb neve a Siteri tanya.

Kenderes, régen a falu ott áztatta a kendert. Ma szántóföld.

Alsó-Kenderes, Kenderes alatti lapos rész, ahol kenderföldek voltak.

Felső-Kenderes, a Kenderes nevű szántóföld egy része.

Diómező, egy diófáról kapta a nevét, amely a közepén volt. Legelő a falu alatt, a Kisutca végében.

Szürü.

Mező, a falu aljától a Berettyó völgye felé nyúló sík terület. Nagy-részt szántó.

Keresztút, a Kismezőre megy a Bodon-kúttól.

Dűlőút, a Kismezőn.

Kismező, szántóföld. A tanyán túl, Szalárd felé.

Keresztút, a Kismező közepe táján, a Kisutca felé.

Középső mező, vagy **Újfogas**, a Kismező és Bende-rét között.

Bende-rét, széles völgyben fekvő kaszáló. Valószínűleg a régi tulajdonosától kapta a nevét.

Ábrahám-mező, szántóföld a Benderét mellett.

Tótrét, a Bende-rét folytatása. Neve családnevet őriz.

Kenyeres-dűlő, a falu aljától a Berettyó völgye felé elterülő sík szántóföld egyik része. Neve valószínűleg családnevet őriz.

Bangéta, Bangéta tanya, a kányabangita (*Viburnum lantana*) növénynevünk helyi változata. Valamikor itt egy tanya állott. Helyén az öregek emlékezte szerint valaha híres betyárcsárda volt. A Szalárd felől vezető út derekán van. Most szántóföld.

Foglár, Szalárd irányában.

Tatár-domb, szántó. A néphit szerint eredetileg itt volt a falu, amelyet a tatárok elpusztítottak. A lakosság ekkor költözött fel a templom mellé. A néphitnek valóságos alapja van. Valóban létezett a középkorban egy Latabár nevű falu.

Cikló, a Községerdőn túl Tótfalu irányában. Valamikor uradalmi föld volt, ahol házak is álltak. Arról lett nevezetes, hogy felcikkelték, felparcellázták a földeket.

Nyugati irányba:

Kancsa útja, ma itt halad a Várad felé menő aszfaltos út.

Kancsa-hegy, itt szőlő és szántó található.

Kancsa háta, a domb túlsó, meredek, bokros, legelőnek használt oldala, az országút mellett.

Cserő-rét, kaszáló.

Cserőrét (-kapu) hosszában folyó patakocska.

Csertető (Cser-hát), szántóföld.

Bikarét, legelő.

Bikakút, a községi legelőn az állatok itatására szolgál.

Bikakút oldal. A kúttól emelkedő erdős domboldal neve.

Telek-hegy, szőlő a falu alatt.

Telek-alja, a Telek-hegy alatt elterülő kaszáló.

Vágás-kút.

Szeles, a Dél-hegy északra néző oldala.

Szeles alja, szántó a Szeles alatt.

Pályinka-rét, kaszáló, a Páskommal határos, valamikor itt volt a pálinkafőzőház.

Márton-kút, a garázstól Várad felé. Oda jártak ivóvízért. Márton nevű emberről kapta a nevét, mivel a kút az ő földjén volt.

Telek-hegy, a garázstól jobbra, a patak felé.

Telek-alja.

Gesztenyés, szelídgesztenyefákkal körülvett tanya. A garázstól vezető út mentén a tanya felé.

Új-kút.

Csorda-hálás-tető.

Vágás-kút, itt erdő volt, amely ki lett vágva.

Vápazug, legelő a Csertető mellett.

Gyertyános, Siter és Töttelek határán, a legelő része, tele van gyertyánfa bokorral.

Bitófa, Siter és Töttelek határán, az országút mellett állt egy bitófa. A grófok oda akasztották fel az engedetlen jobbágyokat.

NÉPVISELET

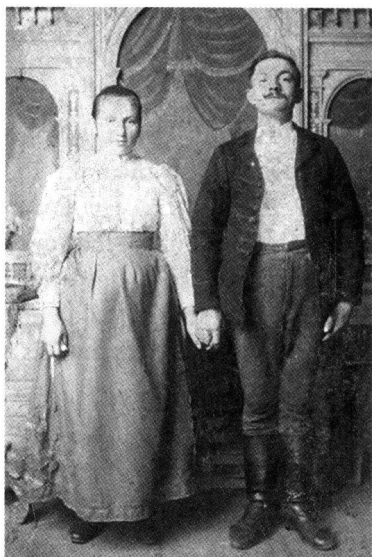
Férfi viselet

Borjuszájú ing, nyakravaló (fekete pántlika), bőgatya, később furulyagatya, kék színű kötény, lájbri (lájbi), később mellény. Télen bőrből készült köce (mellény), guba, cifraszűr, nagy gallérral. Pörge kalap, később egyenes szélű kalap. Puha bőrcsizma, vagy kemény bőrcsizma (hegedűs csizma). A 20. század elején meghonosul a bricsesz nadrág, ing, nyakkendővel, sötét lajbi, zakó, kötény, csizma, kalap, sapka, (szalma, posztó), kucsma (szörme).

Női viselet

Rékli (ujjnélküli ing), ingváll (ujjnélküli), ing (blúzzsabású), aratóing (pendelying-vállaknál gombolt). Pendely, 3–5 hajtással, később mind rövidebb lesz, átalakul alsó szoknyává. Rokolya (szoknya), pendelyre vették fel. Kék színű kötény, vászonból, ünnepeken kasmírból, vagy színes selyemből. Ujjas, fekete szövetből. Az Érmelléken színes selyemből készült, hosszú ünnepi ruha, sok csipkével és pántlikával, kötény nélkül. Télen ujjnélküli barnabőr bekecs, szélén fekete szőrmevel díszítve. Keszkenő, fehér kendervászonból, később elterjedt a bársony vagy selyem keszkenő. Párta, főkötő, kendő, szalma vagy posztókalap. Hideg időben fekete vagy barna hárászkendő. Fekete csizma, nyáron magas sarkú bársonypapucs.

A 20. században megváltozik, a városi viselet hatására.

**Esküvői kép, Nagy András
és Berta Lidia – 1918**

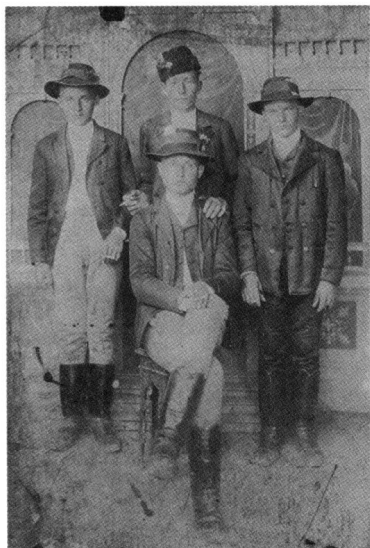
**A Berta lányok
az 1910-es években**

**Kócs János és húga, Eszter,
az 1910-es években**

**Bálint Lajos
első világháborús képe**

Ezeket a gyermekeket behívták katonának

Kiss Károly, Kiss Károlyné és Kiss Károlyné anyja

Piski Veronka és Karácsony Ferenc. 1940-es évek

Nádudvari Emma és Kelemen János. 1940-es évek

Kócs Vilma, 1940

Id. Kócs J.

Színjátzó csoport 1945-ben

RAGADVÁNYNEVEK

1965-ben kaptam kinevezést a siteri iskolába. Mindjárt az elején felfigyeltem arra, hogy a faluban majdnem mindenkinek van ragadványneve, jobban mondva csúfneve. Idegen lévén, előttem nem nagyon emlegették e neveket, de pár év eltelte után már gyakrabban hallottam ezeket, s főleg az illető háta mögött használták, nehogy megsértődjön. Nem is sikerült volna összegyűjtenem, ha a diákjaim nem segítenek. E nevek gyakorisága rávilágít e nép képzelőerejére, csípős nyelvére, de mélységes igazságszeretetére is. Hisz nemcsak a megfigyelt feltűnő viselkedés, testi vagy lelki tulajdonság, vagy egyes furcsa cselekedet nyújtotta a névadás okát, hanem nagyon gyakran a közösség által elítélt cselekedet. Éppen ezért gyakori az olyan egyén, akinek két, három, sőt négy csúfneve is van.

Más vidékektől eltérően e csúfnevek nem szállnak a család többi tagjára, csak abban az esetben, ha a ragadványnév forrása az utca, vagy terület ahol él, esetleg családneve.

A nevek zömére sikerült magyarázatot kapni. Hogy kikre vonatkoznak, nem említem meg, mivel e nevek ma is használatosak, s az emberek nagyon sértődékenyek. Annak idején, amikor gyűjtöttem őket – 1974 és 1981 között –, volt, aki feljelentett becsület sértés miatt, volt, aki egy évig nem állt szóba velem. Nehezen tudtam megmagyarázni, hogy csupán néprajzi gyűjtésről van szó.

A ragadványnevek két nagy csoportra oszthatók: amelyek gyermekkorban ragadtak rá, s mások, amelyek felnőtt korban. Legtöbb esetben igyekeztem úgy leírni a magyarázatot, ahogy mondták.

Gyermekkorban ragadt rá:

1. Csödör – azt mondta, hogy „megrúgott a csödör”.
2. Sulyó Sanyi – Sajó nevű kutyájának mondta, hogy „Sulyó”, Sanyi a saját neve.
3. Boxosfejű kukurmó – a vadgalambnak erre úgy mondják, hogy kukurmó. Egy alkalommal, amikor lődözték a galambokat,

- s hogy ne lőjék le kedvencét, azt kiabálta: „Ne lőjétek le a boxosfejű kukurmót, mert én boxoltam be a fejét.”
4. Papazsíros – kiskorában a zsíros kenyeret így kérte az édesanyjától: „Édesanyám kérek papazsírost.”
 5. Duplafalu pitypanggolyó – a pingponglabdára mondta, hogy duplafalu.
 6. Kutyás – régen sok kiskutyája volt, összevásárolta őket.
 7. Ciki – ez volt a mondása.
 8. Kolompír János, Krumplibaba, Pilimpír – gyermekkorában krumpliból készített babát, János a neve.
 9. Lúbika – gyermekkorában megkérdezte az apjától: „Apu, ez lúbika?”
 10. Pesztás kutya – mert a kutyájuk neve Peckás volt, s nem tudta kimondani.
 11. Bodár – Bogár nevű kutyáját selypítve ejtette ki.
 12. Tösteláb – kecskeláb – nem tudta kimondani.
 13. Naná Sanyi – kiskorában mindig kiabálta a nagyanyjának, hogy „Naná”, Sanyi a neve.
 14. Cinkos – gyermekkorában, amikor jöttek a barátok az édesanyja mondta mindig „jönnek már a cinkosok”.
 15. Csuri – a kistestvére nevezte így, mert nem tudta kimondani, hogy Gyuri.
 16. Tökgyalu – nagyapja mondta az unokájának, hogyha kérdezik ki nyírta le a haját, mondja azt, hogy „Dézsi papó a tökgyalival”. Papó tájszólással nagyapa.
 17. Háború – kiskorában a ceruzának mondta, hogy háború.
 18. Nyúltojás – kicsi korában mindig azt mondta a tyúktojásnak, mikor éhes volt: „Nekem kell nyúltojás”.
 19. Csuri – gyermekkorában így ejtette ki a Gyuri-t
 20. Gubincs – ilyen nevű macskájuk volt.
 21. Sziszukám szic – elvitte a macska a kolbászt, s szaladt utána, kiabálva cicukám cicc – sokan hallották, akik a kertészetből mentek haza.
 22. Kisbika – mert szépen játszottak csordást meg bikát, s ő volt a kisbika.

23. Szupiták – az anyja mondta, hogy „hapták–szupiták”, amikor kellett valamit csinálni.
24. Jegenye – körtét akart keresni jegenyefán.
25. Bugyborék – a testvére fejét belenyomta a vízbe, s dadogva mondta „még bugy-bugy-bugyborékol”.

Felnőtt korában ragadt rá:

a. Valamilyen cselekedete vagy mondása alapján

1. Csirkés – mert mindig csirkét árult.
2. Nyúlász – mert régen hurkot vetett a nyulaknak.
3. Hentes úr – egy embernél úgy vágta le a disznót, hogy amikor meg akarták perzselni, a disznó elszaladt.
4. Parittyás – egy alkalommal leborult a szekérral, s ahelyett, hogy felrakta volna a búzát, elkezdett parittyázni.
5. Tehénkocsis – a tehén szarvára kötötte a kötelet.
6. Ostoros – mert hársból szokta fenni az ostort.
7. Bokormászó – mindig szedte a szedret, meg a csipkebogyót bornak.
8. Pocos Erzsi – mert fogta a pocot, Erzsi volt a neve.
9. Kertész – mert kertészkedik, s mindenkinek ajánlja, hogy hogyan kell csinálni.
10. Kocsisofőr – elromlott az autója, s ló húzta haza, ő meg kormányozott.
11. Bocok Jóska – alá akarta póckolni az asztalt, Jóska a neve.
12. Ajistenisteni – Agyjon Istent akart mondani.
13. Bütök Pista – fájt a keze, s mondta, hogy fáj a bütök rajta, Pista a neve.
14. Bajnok – mert verekedett a tanyában.
15. Öcske te ne konkoly – mert a fiának volt egy ostora, s mindig kongatott vele – s így szólt rá.
16. Kánya – mindent összeszed, amit lát, gyógynövényt, kórót és mindent meglát.
17. Mamuka – egy öregasszonyt nevezett így.
18. Cuci – a kutyájának ez volt a neve, vele együtt evett.

19. Kankutya – így káromkodott.
20. Dzsudi – mert szeret fára mászni. Dzsudi majomnév.
21. Bolhaporos – régen a faluban ő tudott szerezni bolhaporot (DDT), s nem árulta el, hogy honnan szerezte.
22. Szomszíd – mindig mondja, hogy megy a szomszédba.

b. Viselkedés, jellembeli tulajdonságok alapján

1. Kóbor Éva – mert a kertészcsoporttal állandóan kóborol, sosem lehet megtalálni.
2. Szurok Éva – mert ragad mindenkihez – nem negatív értelemben, mert a kertészet javaira ügyelt, s követte azokat, akik ódamentek, hogy ne lopjanak el semmit. Azok nevezték el, akiknek ez nem tetszett.
3. Golyószemű – mert mindent meglát, azt is, amit nem kéne.
4. Az öreg toppantós – amikor mérges, toppant a lábával.
5. Kutyaember – ő mondta egy alkalommal: mikor ő berugik, olyan „kutyaember”.
6. Cirkuszos – mindig fejen áll, amikor berüg.
7. Irma Sanyi – mert a felesége parancsol neki.
8. Fundi – azért mert kíváncsi.
9. Bögőmasina – mert minden apróságért sír.
10. Piroska bácsi – mert a felesége parancsol neki.
11. Pénzes ember – mert sok pénze van.
12. Törpezsivány – mert kicsi és rosszlelkű.
13. Elnök úr – nem tud számolni sem írni, s elnök akart lenni a tanyában.
14. Brigádos – ugyanazért.
15. Huhu – katoná korában levelet írt haza, amelyben kérte, hogy jöjjenek érte, mert vonat alá veti magát, s a vonat úgy megy át rajta, hogy „huhú”.
16. Nekem kell – mert mindig kért valamit.
17. A Páskom esze – mindent jobban tud, mint más. Páskom az utca neve, ahol lakott.
18. Okos mackó – mindentudó.

19. Szultán – peckesen kihúzza magát, nagy vörös bajusza van, s mindig dicsekszik.
20. Tarzán – erősnek képzei magát, szeret kötélén himbálózni.

c. Valamilyen negatív cselekedet miatt

1. Tisztes – régebben azt hazudta, hogy ő katonatiszt volt.
2. Rucatolvaj – mert lopta a rucákat.
3. Vénhazug – Folyószájú – mert mindenkit elárult.
4. Zsandár – mert meg akarta szúrni a milicistát.
5. Férges alma – Szalárdra vitte az almát, s férges volt.
6. Vasziz – németül akart beszélni, de nem tudott.
7. Batu tábornok – azt hazudta, hogy mikor katona volt, tábornoki rangja volt.
8. Kisbika – részegen ütlegette a lányokat.
9. Szeszgyár – mindig részeg, mindenből készíti a bort, kotyvaszt.
10. Zsivány – mindenre szer, minden rosszaságban benne van.
11. Árokbíró – amikor berúg, beesik a patakba.
12. Szivacs – mert sokat iszik, úgy megy belé az ital, mint a szivacsba.
13. Tengeritolvaj – egyszer elfogták, hogy lopta a tengerit.

d. Valamilyen szokása alapján

1. Anyukám – mert mindig úgy mondta, hogy „anyukámhoz megyünk”.
2. Kalóz Zsuzsi – mert félszemét sokszor beköti egy kendővel, mivel egyszer bogár ment a szemébe, s azóta érzékeny. Zsuzsi a neve.
3. Poszmotri – a háború alatt fogságban volt Oroszországban, s amikor hazajött mindig azt mondta, hogy „kak gyela poszmotri nicevo”.
4. Madzag úr – madzagos játékokkal játszott, madzagra gombot fűzött.
5. Elhiszem – valamikor elnök volt a kollektívában, s az volt a szavajárása, hogy „elhiszem, de igát nem adok”. Eleinte az egész mondat hozzátartozott a csúfnévhez, de a későbbiek folyamán leegyszerűsödött, s maradt az Elhiszem.
6. Íjjeli bátor – mert egész éjjel járkált.

7. Vándorlakó – mert mindig költözik, s holmiját viszi összevissza.
8. Kom zuhous – mikor mérges, az asztalra csap és ezt mondja.
9. Csacsaragagabi – mert mindig ezt énekelte.
10. Ekuk – mert a felesége Etus, s nem tudja kimondani.
11. Alvajáró – mindig alszik, amikor leül.
12. Polgár – ez a szavajárása.
13. Firhang – mert mindig dalolni akar, de gyenge a hangja.
14. Cszozlopotyli – mert csoszogva jár, húzza a lábát.
15. Bábic – így szokta nevezni a gyermekeket.
16. Sárghahomokos – mikor ivott, mindig azt énekelte, hogy „Sár-ga homokos a házunk eleje”.
17. Ruzsa Sándor – tehenész (cowboy) – mert olyan a kalapja, s úgy is díszíti.
18. Holnap elmúlik a világ – mert minden karácsonyra és húsvét-ra azt mondja, hogy „holnap elmúlik a világ”.
19. Az öreg hordóskáposzta – mert mindig azt készíti.
20. Babacsörgő – mindig recsegve beszél, mint a csörgő.
21. Naccsága – mert enyeleg, mint a nagyságák Váradon.
22. Ínnyes – mindig azt mondja, hogy „ejnye-ejnye”.
23. Köpködős – mindig köhécsel és köpköd.
24. Chaplin – mert úgy jár.
25. Pingvin – mert sohasem fázik, télen is rövidujjú ruhát visel.
26. Ozsonnyás tata – bárhol volt, mindig hazament uzsonnáért, vagy vinni kellett neki.
27. Medve – dörögő hangon beszélt.
28. Fecske – úgy beszél, mint amikor a fecske csicsereg.
29. Páncéltalpú – nyáron mezítláb járt, a szandált is a kezében hordta – nem szúrta semmi a lábát.

e. Külső aspektus alapján

1. Betonfejű – kopasz, egyszer be volt törve a feje, s egy horpadás látszik a helyén.
2. Pohos – mert nagy a hasa.
3. Pörgebajusz – mert ki van pödörve a bajsza.

4. Vénpisze – mert a feleségének pisze orra van.
5. Puki, Pukkanacs – mert kövér.
6. Nyújtó Sándor – úgy megy, mintha nyújtanák, Sándor a neve.
7. Füles – mert nagy a füle.
8. Tépett lúd – mert nagyon sovány.
9. Tillinkó – sovány és lebegve jár.
10. Szörgomba – mert sűrű, göndör haja van.
11. Kékítős – hasonlított ahhoz az emberhez, aki régen árulta a kékítőt a faluban.

f. Foglalkozása után

1. Pintér Bandi – hordókészítő mester volt, Bandi a neve.
2. Dudás Bandi – trombitál, a zenekar tagja, Bandi a neve.
3. Boros Péter – évekig ő árulta a kollektíva borát, Péter a neve.
4. Lóköttö, Lókupec – lovakkal kereskedett.
5. Suszter – cipész volt a foglalkozása.
6. Bádogos – bádogosmester volt.
7. Írtó Sanyi, Hajírtó – borbély volt a mestersége, Sanyi a neve.
8. Kotró – kéményseprő mester volt, a fia is örökölte a nevet.
9. Mozis Bandi – mozigépész volt, Bandi a neve.
10. Verebész – erdész volt a mestersége.
11. Fakukac – mert fával dolgozott – fúrja, faragja.
12. Kecskés – mert sok kecskéje volt.
13. Hentes – ha megdöglik valamilyen állat, őt hívják, hogy nyúzza meg.
14. Útkaparó – útkarbantartó.

g. A neve miatt

Ezt néha az egész család örökli, de nem minden esetben.

1. Róka – mert Farkas a nevük.
2. Tagi róka – mert a Tagban laknak.
3. Kariné – a férje Károly volt.
4. Terasz Naná – mert a neve Teréz, a naná nagymamát jelent.

5. Lajcsika – Lajos a neve és kicsi növésű.
6. Lupu – Farkas a neve.
7. Császár – Király a neve.
8. Köce – mert Kabán a neve.
9. Pirka – a Piroskából ered.
10. Kopek – Kovács a neve.
11. Gavallér – a felesége neve Valéria (Vallér – Gavallér).
12. Szutyás – Szász a neve (Szász – száz – szutyás).

h. Lakhelye miatt ragadt rá, melyet a neve elé tesznek

1. Tagi – mert a Tagban laknak.
2. Ciheri – a Ciherben laknak.
3. Ködi róka – mert Hodosról való. A hodosiakat rókáknak csúfolják.

i. Egyéb ragadványnevek, amelyek eredetét nem sikerült kideríteni

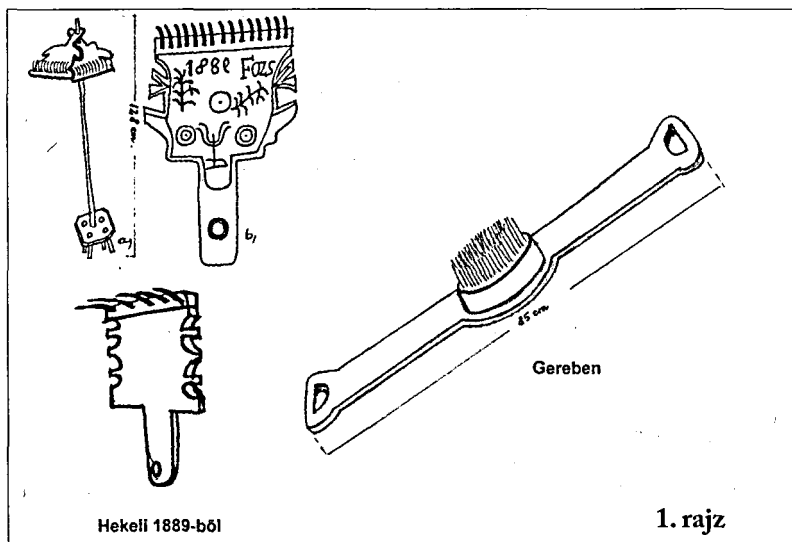
Zászlós, Szaki, Pipó Dani, Fekete cseresznye, Vili malaca, Bugerás, Marci Erzsi, Góbé, Ika, Potyó, Tyúk Pista, Bugu, Göndör Vilma, Kuszi Bandi, Haripir, Smuc, Pityi Sándor, Zokfejű, Lucu, Hőgye, Penicilines üveg, Höbri, Bikmakk, Tinó, Csedrepes, Kukó, Bódis, Cibere.

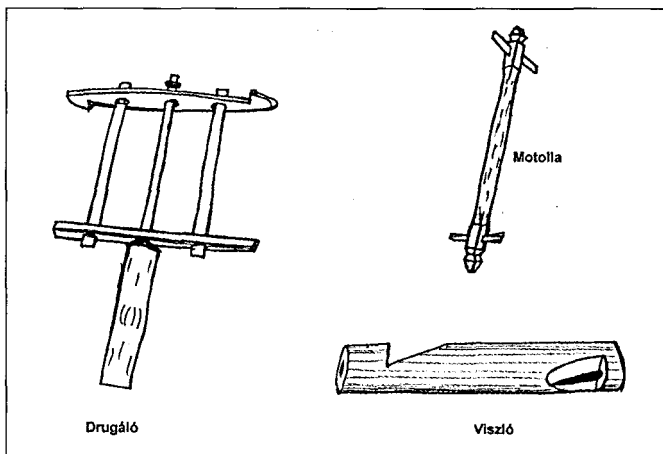
Megemlíteném még azokat a csúfneveket is, melyekkel a szomszédos közösségeket csúfolják:

- siteriek – gesztenyések, nyuszpolyások,
- tóttelekiek – krumplisok,
- csatáriak – bicskások,
- újlakiak – bolhások,
- pályiak – rigók (Rigó a ló neve – a fara mellé tojt a tyúk – „Megtojt a Rigó” – szaladt egy gyermek),
- hodosiak – rókák,
- Kisalmás – a világ közepe.

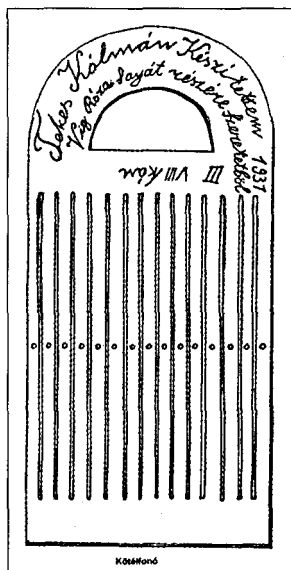
AZ ÜLŐROKKA, VAGY GYALOGROKKA ÉS A VELE KAPCSOLATOS SZOKÁSOK

A falu egyik jellemzője a földrajzi és etnikai elszigeteltség. A hegyközi falucsoport permén van, s a rossz útviszonyok miatt is csak az ötvenes évek végétől van autóbuszjárata Nagyvárad felé. Mivel telepes katolikus és román görög-katolikus falvak között fekszik, ezzel is magyarázható hagyományörző volta. Fennmaradt sok régies használati eszköz, bár ezek közül sok ma már csak padlásokon található. Ezek közé tartoznak a kendermunkával kapcsolatos eszközök, mint például a *kendertörő*, a kézi *gereben*, a szegrózsás talpas *gereben*, a gyalogszékbe helyezett rúd csúcsába húzott két kézigerebenes *hekili*, az *ülőrokka*, vagy *gyalogrokka* (talpas guzsaly), *kerekesrokka*, különböző cérna- és kötélfonó *orsók*, a *fajfa* (melyre kézzel tekerték a fonalat), a fonalterelő *drugáló*, a *motolla*, a fonalvezető *viszló*, a *csüllő*, a *gombolyító*, és a *szövőszék*, a hozzá tartozó *vászonfeszítővel* és *vetélővel*. Végül meg kell említeni a *kötélfonót*, a *mángorlót* és a *sulykolót* is. A felsorolt eszközök közül az *ülőrokkák*, az *orsók* (csörgő orsók), a *mángorlók* és néha a *sulykolók* is díszesebb kivitelezést kaptak.

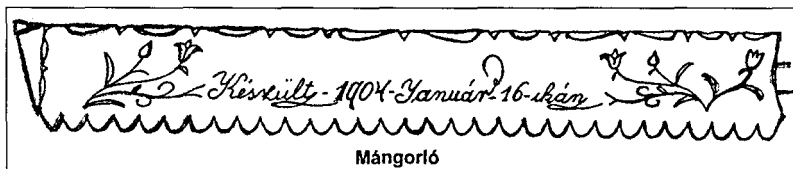

2. rajz

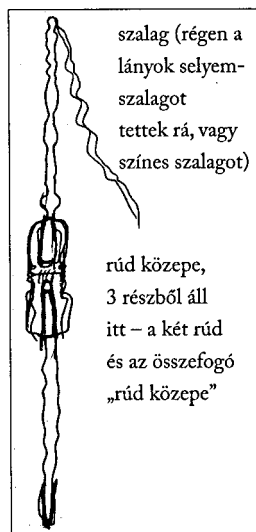
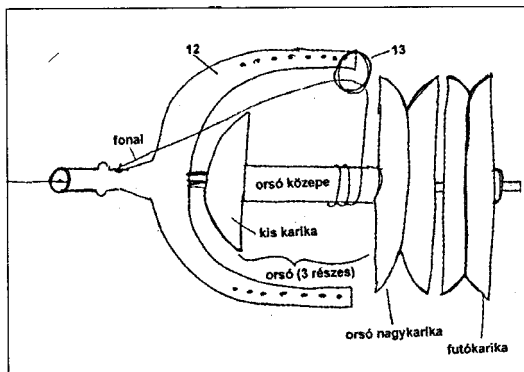
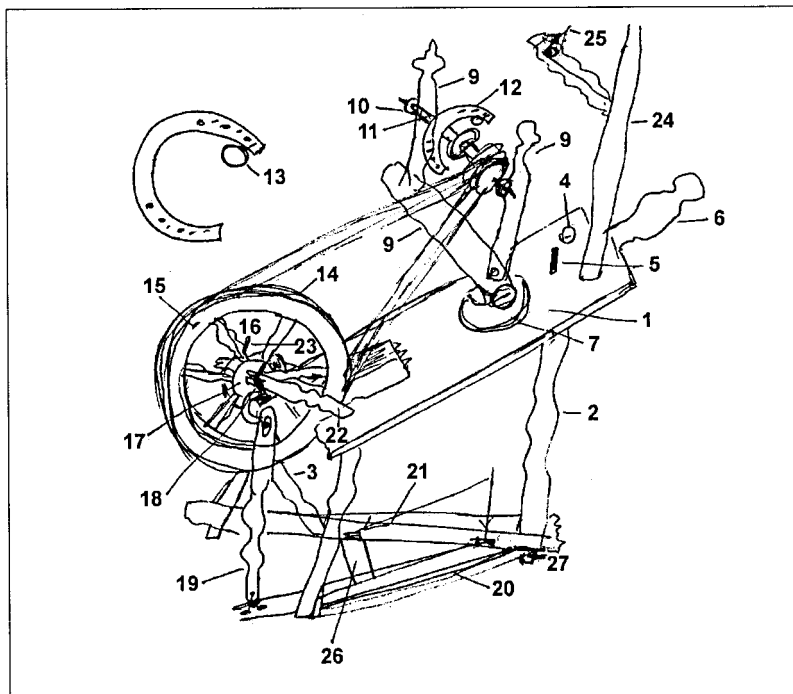

3. rajz

Mángorló

4. rajz

A kerekes rokka rajzának magyarázata: 1. has (rokkahas) 2. láb 3. láb összekötő 4. a rúd lyukja farok-szeg 6. farok (a zsinetet feszíti) 7. hastőke (a tőkéhez tartozik alul a csavarház, ebbe hatol a farok csavarja) 8. kar 9. vitorlaágas 10. vitorlatartó 11. vitorlavas 12. vitorla 13. vitorlakulcs 14. rokkakerék 15. keréktalp 16. küllő 17. kerékagy 18. tengely 19. hajtó (ezzel forgatják – hajtják a kereket) 20. hajtó talp 21. talpalló 22. kerékágas 23. tengely befogó szeg 24. rúdpipa 25. rokkarúd 26. talpalló közepe 27. talpat fenntartó szeg.

A választóvizes díszítés-technikájú talpas guzsalyt a környéken csak Siterben készítették, s ma is csak itt található még fenn nagyobb mennyiségben, a hozzáfűződő szokások pedig már itt is csak az idősebbek emlékezetében élnek. Több mint 40 darabot tanulmányoztam, melyből 25 db a saját gyűjteményemben található.

A Siterben készített guzsalyok mind egytalpasak, s használatuk módja után *ülőrokkának*, vagy ritkábban – a kerekes rokkától való megkülönböztetésként – *gyalogrokkának* nevezik. Kós Károly a guzsalyokról a következőket írja:⁶² *„Bár mint tudvalevő a fonás – a növényi rostok vagy a gyapjúszálak összesodrása – fő eszköze az orsó. Európa egyetlen népénél sem hiányzik a guzsaly sem, a fejlettebb fonási mód e nélkülözhetetlen eszköze, amelyre a fonandó szőszet vagy gyapjúcsomót kötik, hogy azután balkézzel innen húzogatva adagolják a jobb kézben pörgetett orsóhoz az összesodrandó anyagot.”* A Kós által kidolgozott tipológia szerint a síteri guzsalyok az I. (rövid) és a II. (hosszú) guzsalytípus bemutatását követően tárgyalt III. típusúhoz tartoznak, mint „középhosszú guzsalyok hosszú talppal, a ráüléssel való rögzítésre”, és pedig e típus első, „természetes növéssű bot szárral” jelölt változatához. A kezdeti formák csoportjához tartoznak, a fa természetes növéssének kihasználásán alapulnak, valamint a késheggyel való díszítés és választóvizes kezelés jellemzi őket.

⁶² Kós Károly: Erdélyi guzsalyok – Eszköz, munka, néphagyomány. Bukarest, 1979. 108–130. old. Vonatkozó rész: 110–111, 123–129.

Az ülőrokka készítése

A siteri ülőrokka, vagy gyalogrokka két részből áll: a rúdból és a talpból.

A *rúd* az erdeinkben, cserjéseinkben gyakori közönséges kecskerágó (*Evonymus europaeus*) cserje fájából készült. A kecskerágónak sűrűbb helyen szép egyenes ágai nőnek. A kétéves cserje egyenes ágaiból ősszel vagy télen kb. 160 cm hosszú botot vágnak le. A levágott rudat betették a kemencébe, s jó tűz mellett kb. két percig *megfűtötték*, hogy még forrón a szürkés kérgét kézzel könnyen lehánthassák és a rudat kézzel kiegyenesíthessék. Mikor hűlt egy kicsit, már lehetett is a szép fehér rudat *műbe fogni, munkát kezdeni rajta*, a jó éles és hegyes bicskával. A rudat szemre, *tájékozólagon*, öt részre osztják fel, ezeken a helyeken lesznek a gyűrűk. A rúdon található díszítések ugyanis a *gyűrűk* (egymás mellett 3–3), továbbá a gyűrűs részek közt kb. 20 cm-es részeken a csigavonalban szaladó 3–3 *pántlika*, valamint a pántlikák közötti feliratok és virágok, szintén spirálisan elhelyezve.

A díszítést alól kezdték, a talp ráhelyezésére meghagyott kb. 8 cm üres rész után. Bicskaheggyel, egymástól kb. 1 cm-re sorban bemetszték a szintén kb. 1 cm széles gyűrűk széleit. A gyűrűk maguk díszítetlenek maradnak, de a köztük levő részeken következett a bicskaheggyel történő bevésés, vagy metszés különböző egyszerű mintákkal. A leggyakoribbak a mértanias minták (párhuzamos-, fogazott-, vagy hullámvonalak, négyszögek, háromszögek, pontok és ezek számtalan kombinációja), és a bicskaheggyel kipattintott apró háromszögű ékek (babok), melyek láncszerűen sorakoznak egymás után és egymással szemben, s így két sor közt zezzug vonal jön létre. Ezután készül el a többi 3–3 gyűrű a kijelölt helyen. Következik az első két gyűrűcsoport közötti részen az első pántlika bemetszése csigavonalban, felfelé haladva. A bicska élet kicsit ferdén ráhelyezték a botra, majd erősen tolták felfelé, miközben a másik kézzel a botot lassan forgatták. A három párhuzamos csigavonal nem fordul el nagyon, hogy könnyebben lehessen közöttük elhelyezni a virágmintákat.

A virágmintát először ceruzával megrajzolták, majd bicskahegygyel *kibúzták*.

Ezután következett a díszítő motívumok bekarcolt körvonalai közti részének színezése, a patikában vásárolt választóvízzel. Egy libatoll pihéit letépték annyira, hogy csak a hegyén hagytak egy kb. 1 cm szélesnyit. Egy pohárfenékre rácseppentették a választóvizet, majd ezzel a tollal bekenték a gyűrűket, a pántlikákat és végül a virágokat. Ezután meggyújtottak egy olajméceszt vagy petróleumlámpát, s a rudat a láng fölé tartva, ez *besütötte* barnás-pirosas színűre a választóvizet a rúdba.

Következett a színezés második szakasza. Egy rongyot átítattak napraforgóolajjal, még rászórtak kindrucot (venyigefekétét), s ezzel végigdörzsölték a rudat. A fekete por a rovátkákba jutott, amely így szép feketén rajzolódott ki, a választóvízes rész pedig szép sötét színt nyert. Miután megszáradt, újra átdörzsölték az egész rudat tiszta olajjal.

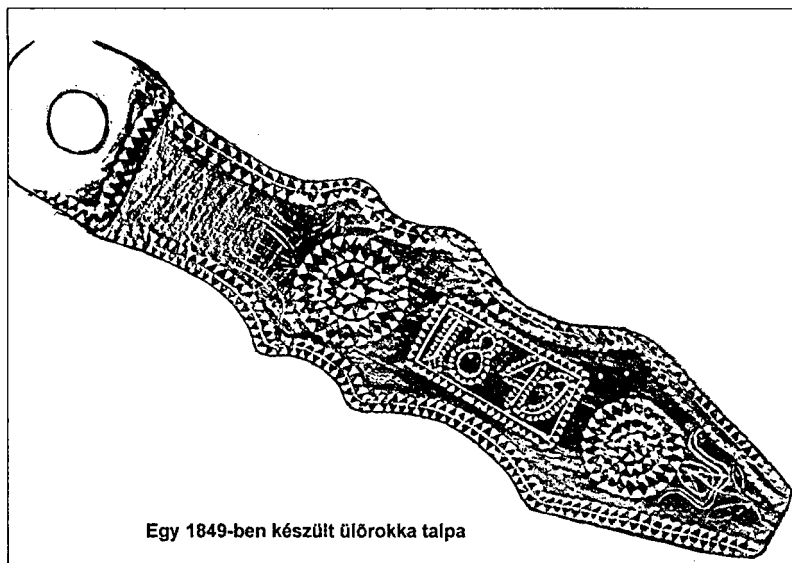
Az ülőrokká talpát sárgás eper-, vagy vörös szilva-, esetleg cseresznyefából készítették. A kb. 7 cm széles és 40 cm hosszú lapot egyik végén, ahová majd a rudat illesztik, 4 cm vastagságúra hagyták, míg a többi részét 1 cm vastagságúra vékonyították. A talp végső, díszes körvonalát ceruzával rajzolták ki, majd fűrésszel kinagyolták, bicskával simára takarították, és végül üvegpapírral lecsiszolták. A talp körvonala mentén bicskahegygyel árkot vésték, s ebbe a keretbe helyezték el a virágdíszet.

A hasonló ülőrokkák az utolsó nemzedéknél már megrendelésre készültek: a vőlegény a menyasszonynak, a legény a szeretőjének, vagy az anya a lányának készítettett ilyen díszes rokkát. A megrendelés alapján bicskahegygyel feliratot – dátumot és a megajándékozott nevét – rótták a rúdra az alsó hármas gyűrű fölé. Ezeket századunk első harmadában Karácsony János, majd fia, Karácsony Lajos asztalosok, rajtuk kívül még Király Dániel, Kelemen János és Mikó Antal kerékgyártók készítették.

A talp formája és díszítése, valamint a rúd díszítése – bár a díszítőeszköz a bicska maradt – változott az idők folyamán. E válto-

zás az 1840 és 1940 közötti száz év folyamán világosan követhető, s négy periódus különböztethető meg:

1. Az 1870-es évek előtt készült ülőrokkák kivitelezése egyszerűbb, de pontos. A bicskaheggyel kipiccentett háromszögek (babok) soraiból alakított minták csak mértani alakzatok, melyek a rúdon függőleges sorokat, néha csigavonalat, máskor pedig négyszöget, csillagalakot, kört vagy rozetta formát képeznek. Egyedüli virágmotívum ekkor még csak a tulipán és nagyon ritkán a fenyőág. A rúddíszítés egyes részeit mélyen bevágott gyűrűk választják el egymástól. Az egyik ilyen régi rokka talpán, két rozetta között, az 1849-es évszám olvasható. Mind az évszám, mind a rozetták körvonalait az apró habok egybefüggő sorai képezik. A koncentrikus körökből álló rozetták feltehetően itt is a Nap jelképei (5. rajz). A guzsalyrudak a bicskával faragott juhászbotokhoz hasonlítanak. Készítőikről tudjuk, hogy régen minden valamirevaló legény maga készítette a választottjának ajándékozandó hasonló ülőrokkát.

5. rajz

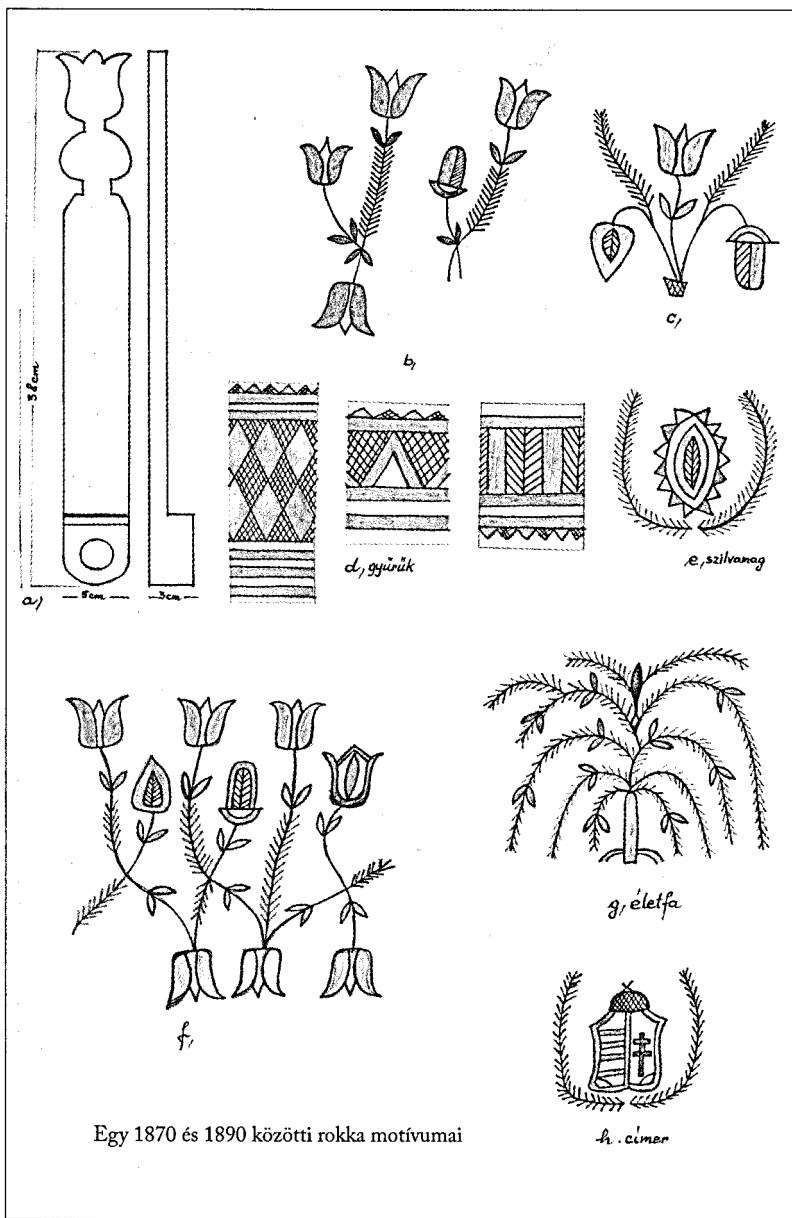
2. 1870 és 1890 között megjelennek a karcolt növényi díszű választóvízes színezésű rokkák. A díszítés ekkor nagyon finom vonalú: rovátkolt fenyőágak, apró levelek, tulipánok és makkok fonódnak össze körkörösen, állandóan ismétlődve (6. b, c, f. rajz). A gyűrűk sűrűn következnek közöttük nagyon aprólékos mértanias díszítőelemek vannak rovátkolva (6. d. rajz). A tulipán formában végződő talp még díszítetlen, sima (6. a. rajz). A rokka rúdján mintha életfa állna (6. g. rajz), a csúcán pedig a közismert szilvماغ motívum (6.e. rajz), melynek itt is szexuális jelentése lehetett. A későbbiek folyamán a szilvماغ, mint önálló motívum eltűnik, csak egyes virágok, főleg tulipánok alkotóelemeiként jelenik meg. Ugyanígy a makkok eredeti jelentéstartalma is elvész, csak egyszerű díszítőelemként szerepelnek.

3. A pántlikás, állatmotívumos guzsalyok 1890 után jelennek meg. Ezek díszítési módjára jellemző a választékos, végtelenül aprólékos, cirkalmas, finomvonalú rovátkolás. A rúdon, a kenderkócot lekötő szalag dekoratív jelzéseiént, megjelennek a pántlikák, sűrűn, négyes sorokban, közöttük a nagyon gazdag, finom ívű virágdíszekkel. A négyes gyűrűk négy részre (regiszterre) osztják fel a rudat, de az egyes gyűrűk között nincsen díszítés. A rúdon állatfigurákat is találunk, mint például egy 1893-ban készült darabon kutyát és madarat, egy 1895-ben készült talpon pedig gyöngyvirágos, tulipános ágakon egymással szemben galambok, a szerelmes párt jelképezve, közöttük a szerető nevének kezdőbetűi és az évszám (7. rajz).

4. A 20. század elejétől kezdve a díszes talpas rokkát a már említett mesterek készítették, néha azonban előfordult, hogy egy-egy ügyes kezű legény maga is elkészítette kedvesének az ajándékrokkát. A mesterek által készített rokkák díszítése követi a korábbi hagyományt. A rúd díszítése eleinte apró mintájú és kevésbé zsúfolt (8. rajz). Virágmotívumai a tulipán, margaréta, viola, makk. 1920 után a vonalvezetés egyszerűbb, nagyvonalú, világos, az említett virágok mellett pedig megta-

láljuk a szegfűt és a nagyon stilizált formában megjelenő havasi gyopárt is. A hármás gyűrűk öt részre osztják a rudat. Az egyes gyűrűk között változatos mértánias motívumok vannak. Az alsó gyűrűk fölött megjelenik az évszám és a megajándékozott neve.

A talp kivágása egyre cifrább, egyre változatosabb, két végén elkeskenyedik, de közepén jól kiszélesedik, biztosítva annak funkcióját, a ráüléssel való rögzítést. Legtöbbször tulipánnal kezdődik, mely domborszerűen kiugrik, s a peremét követő vonal ezt még jobban kihangsúlyozza. A többi részét egyszerű vonalvezetéssel virágmotívumok díszítik: margaréta, viola, búzavirág, tulipán, mindenik egy-egy makkos ággal. A 13. rajz bemutatja egy ülőrokka összes díszítőmotívumait. A virágok szárai azért hatnak szokatlanul, mert a gömbölyű rúd palástjáról vannak kivetítve egy síkra.

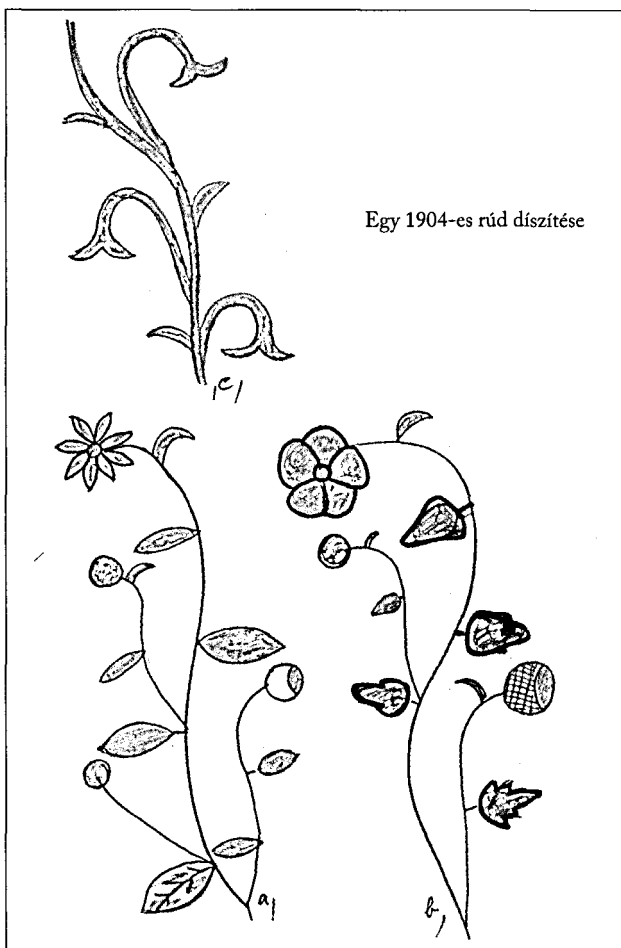

6. rajz

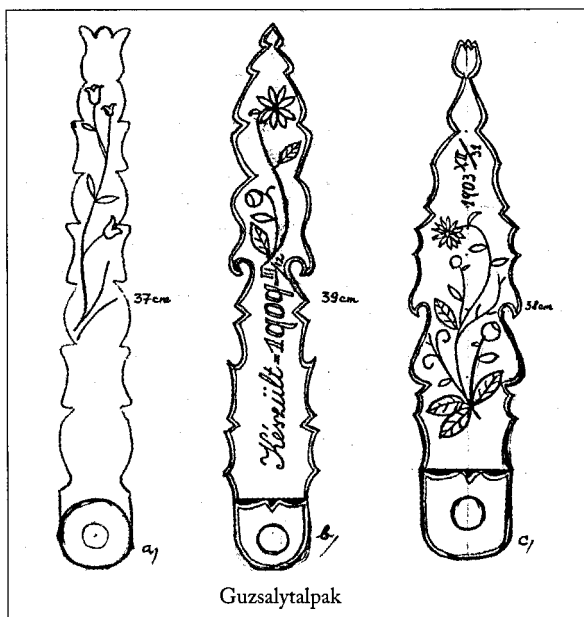
1895-ben készült ülőrokka talpa

7. rajz

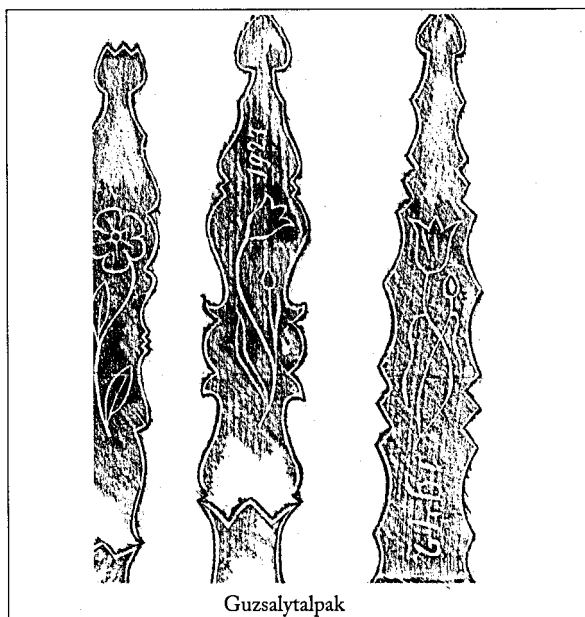

Egy 1904-es rúd díszítése

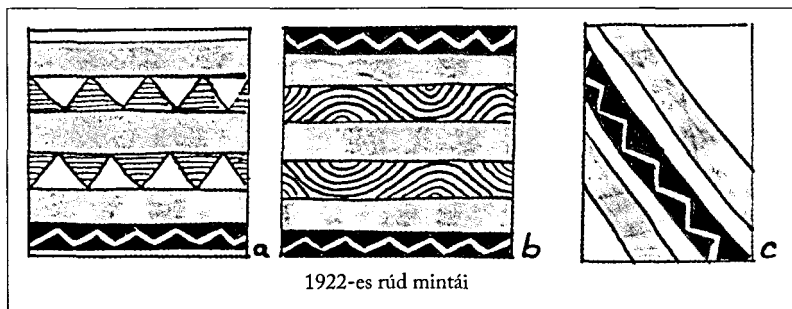
8. rajz

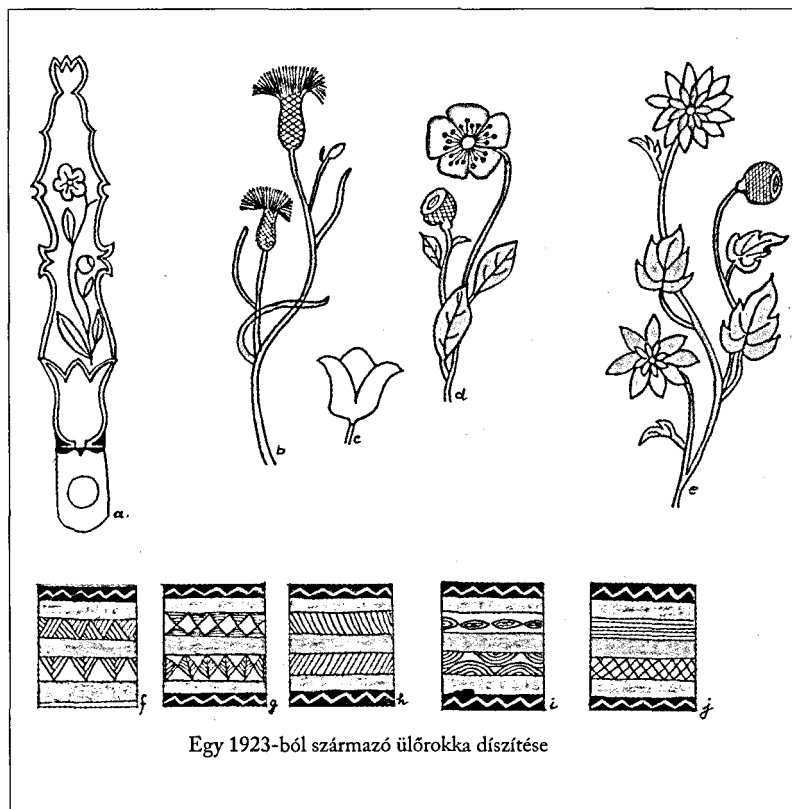
9. rajz

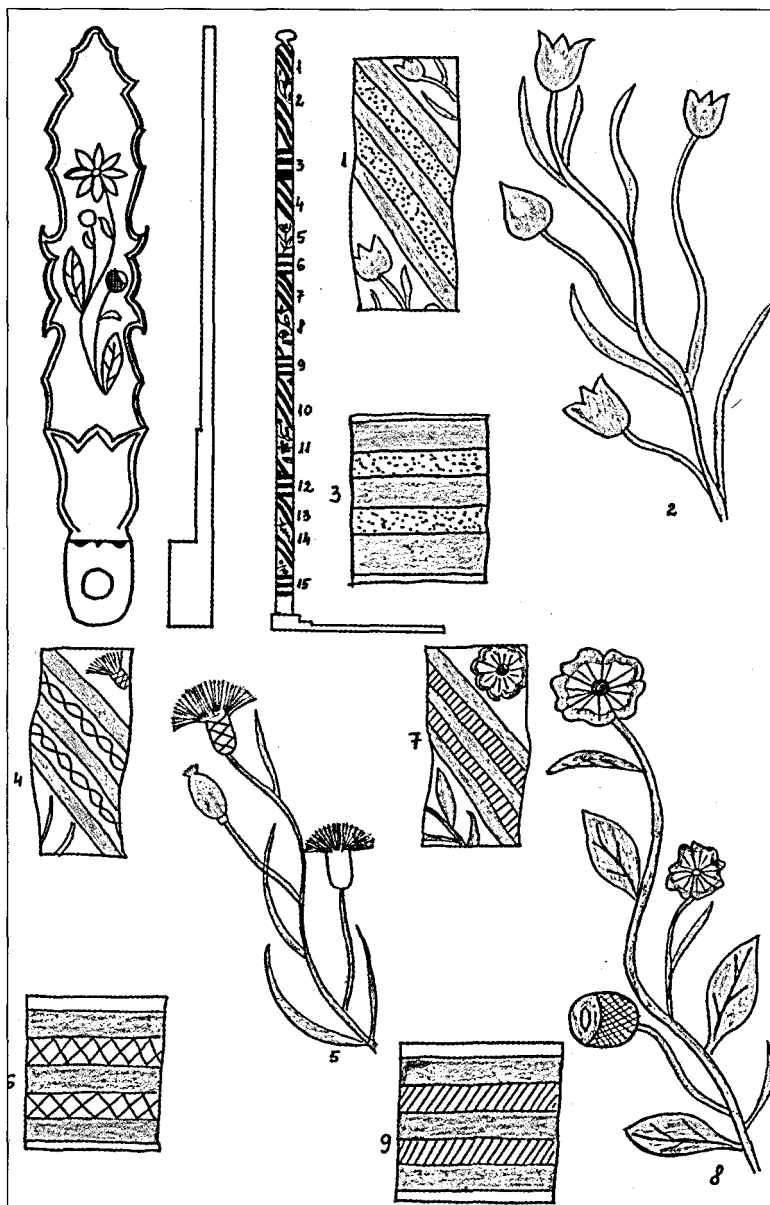
10. rajz

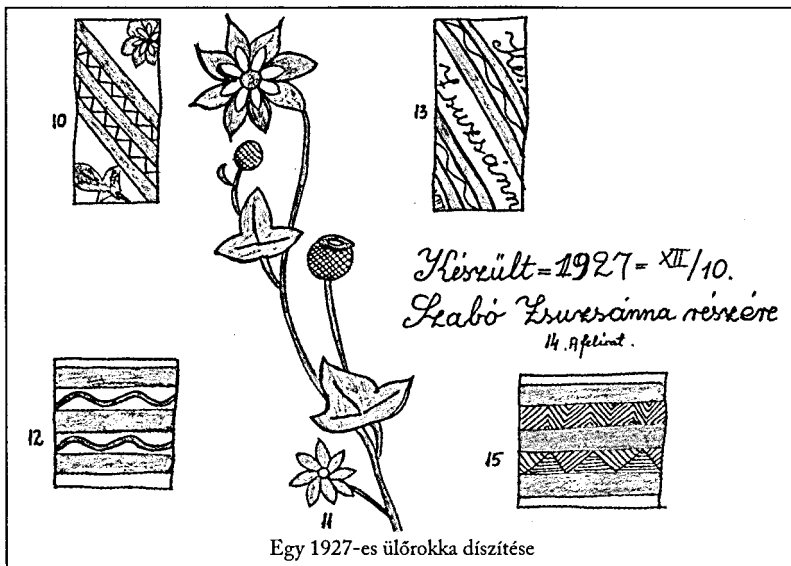
11. rajz

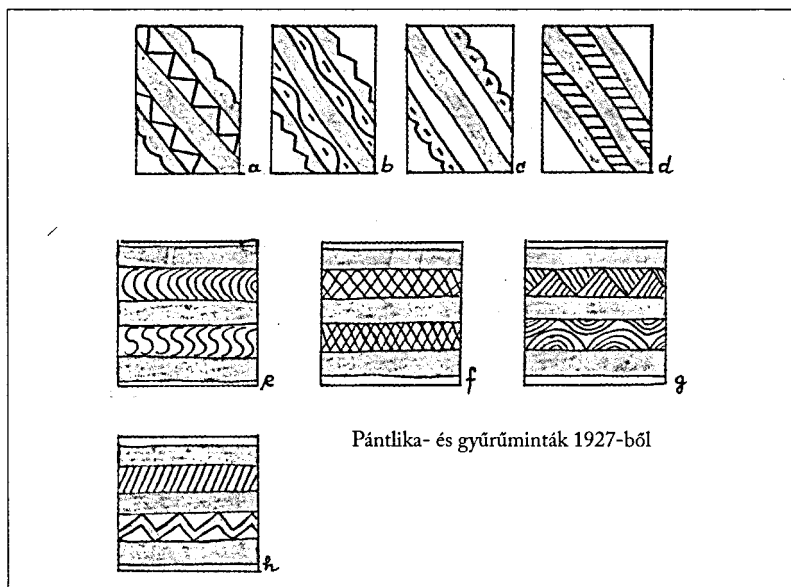
12. rajz

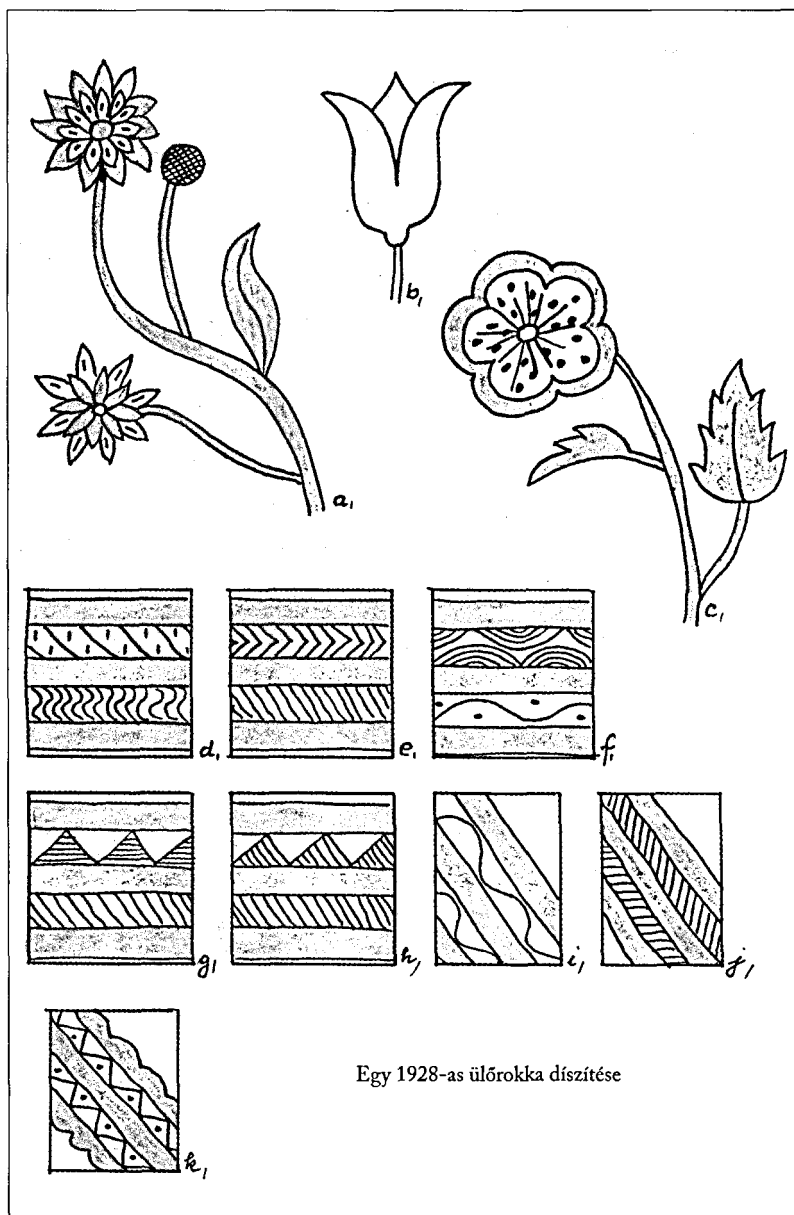
13. rajz

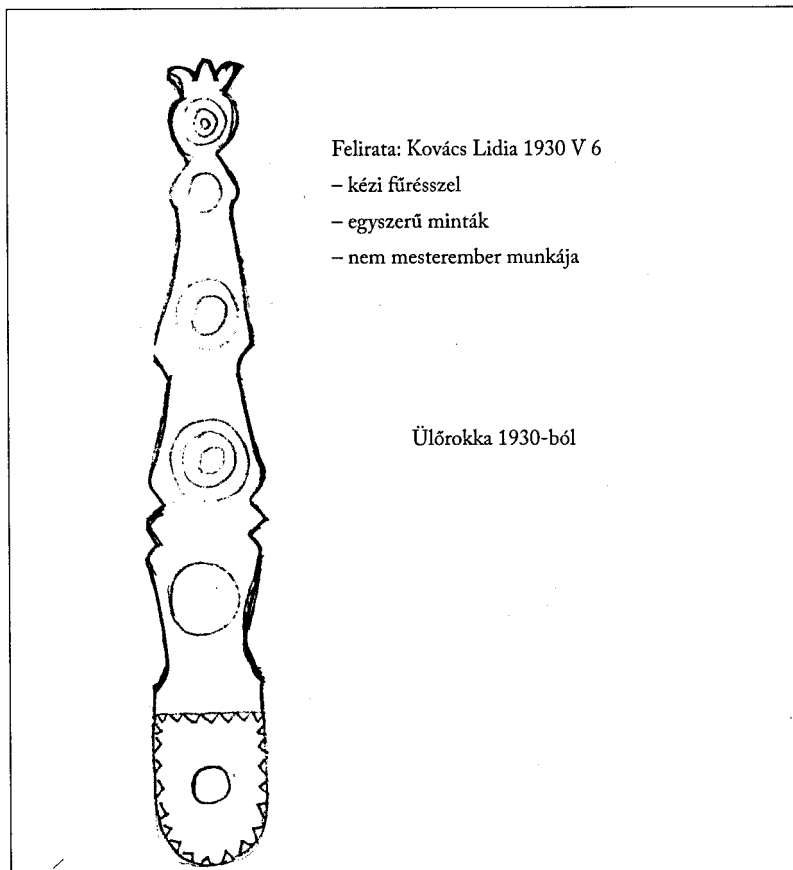
A 13. rajz folytatása

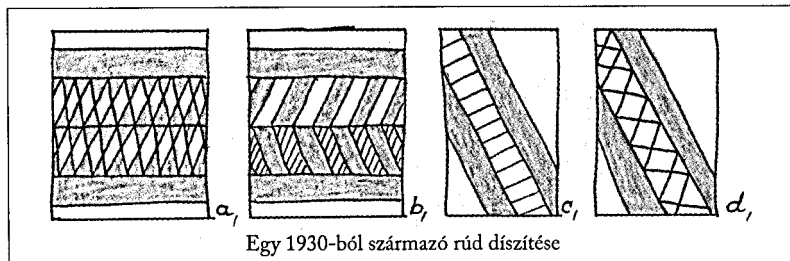
14. rajz

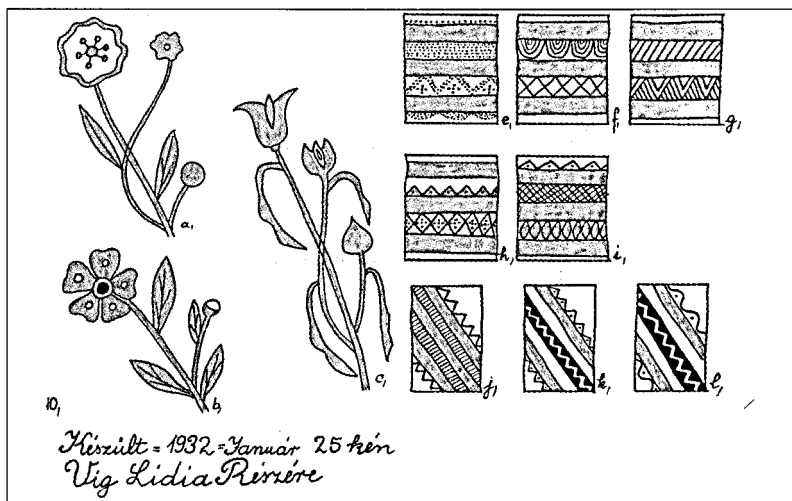
15. rajz

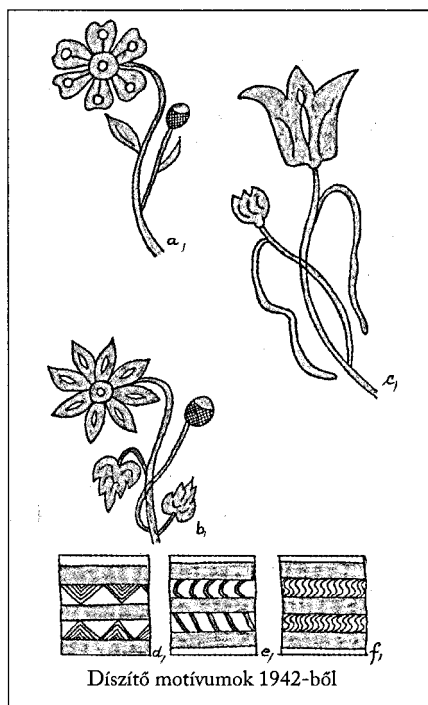
16. rajz

17. rajz

18. rajz

19. rajz

Az ülőrokka ajándékozása

A cifra ülőrokkát vagy gyalogrokkát régen mindig a legény ajándékozta a szeretőjének, újévkor, a lány születésnapján, de leggyakrabban névnapján. A *fonókában* vagy a lányos háznál adta át. A lány cserébe csókot és (régebben három, később egy) cakkos szélű, hímezett zsebkendőt adott. A zsebkendőre rózsaszínű és piros tulipánokat, rózsákat hímeztek. Ha a háznál történt az átadás, a csókot a szülők előtt kellett adni. A legény ilyenkor egy díszes *csörgőorsót* is vitt ajándékba.

Az a lány, akinek még nem volt udvarlója, a rokkát anyjától, nagyanyjától örökölte vagy fiútestvérétől, szomszédjától kapta ajándékba névnapra vagy születésnapra. Mint már fentebb említettem, a rúd alsó részén, az első hármassal gyűrű fölött, bevésték az évszámot és a megajándékozott nevét, mint például: „készült = 1909 = Márczius 12”, vele párhuzamosan „Fazekas Eszter = részére”. Ennek a rúdján az is rajta van, hogy „emlékül készítette Karácson János”. De a többi ismert guzsalyon nem található meg a készítő neve, viszont egy 1912-ből származó rúdon „Fiatalságomnak emlékéül” olvasható. De talán e rúd díszítő elemei is, mint a már fentebb említett szilvamac, az életfa, a tölgymakk, a tulipán, de ez utóbbi kettőnek egymás mellett létezése és ágakkal való összefonódása is a szerelmi összetartozásnak és a párosodás szándékának jelképes kifejezése lehetett.⁶³

A 20. században a rokkát már egyre gyakrabban mestereknél rendelték, s többnyire nem is a legény, hanem a lányos anyák vagy maguk a lányok. Így vesztette el fokozatosan szerelmi ajándék – szerelmi kapcsolat kifejező funkcióját.

Az ajándékba kapott ülőrokkát a lány díszítette fel. A rúd felső végén levő gyűrű alakú mélyedésnél egy másfél méter hosszú élénk színű (piros, rózsaszín, fehér, égszínkék) pántlikát kötöttek *bokorra*, amelynek hosszú lecsüngő végével kötözték a rúddhoz a kenderszöszet.

⁶³ K. Csilléry Klára: A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. Ethnographia, 1976. 103–132. Vonatkozó rész: 119–120.

A guzsalyos leányfonó – a fonóka

A cifra ülőrokkához való szövésnek a megtermett kenderből való elkészítése női munka lévén – már ezekben is részt vettek a lányok, s volt művelet, ami éppen rájuk tartozott. Így például az egymást követő kendermunkák közül – nyüvés, kévébe kötés, töve és hegye levágása, áztatás, kimosás, szárítás, hazaszállítás, otthoni szárítás, törés, dörzsölés, kiverés (porolás), gerebelés –, kifejezetten a lányokra tartozó munka a dörzsölés.

A csak megtört kender még nagyon éles és durva volt, ezért a gerebelés előtt még meg kellett dörzsölni. A *dörzsölés* októberben kezdődött. A kalákás dörzsölés csak lányos házaknál történt. Minden este más-más háznál – a lány meghívására – összegyűltek a szomszédságból a lányok. A fölsepert udvaron két kecskelábra állított lajtorjába kapaszkodva dörzsölték előre-hátra mozgatott és váltott mezítlábbal, kb. 10 percnyit, míg a kender megpuhult. Az ide gyűlő legények zenészt hoztak magukkal – többnyire az egyik legény citerázott –, körbeállták a lányokat, összefogóztak, s együtt énekeltek a dal ütemére dolgozó lányokkal. A dörzsölés eltartott kora délutántól késő estig, a kender mennyiségétől függően. A munka végezetével a lányok bementek a házba, körbe ültek a fal mentén. Eközben a házi lány téstával, borral kínálta a kint maradt fiúkat, akik egyenként bementek és táncba hívták a lányokat, ki az udvarra, ahol a zenész volt. A tánc eltartott éjjelig, majd párosával, karonfogva hazamentek.

Az így megdörzsölt kendert másnap kiverve a portól, s meggerebelve csomókba kötözték és felrakták a padlásra. Később e csomókat megtépdelve (húzgálás által), a megfelelő mennyiségű *tépest* felkötötték a guzsalyra, beletűzték az orsót és úgy mentek a lányok a fonókába.

A fonóka novemberben, az őszi betakarítás befejeztével kezdődött. Nem volt egy meghatározott kezdő napja. Ha hosszú, meleg ős volt, novemberben még kiültek a lányok a kapu elé paszulyfejtésre, napraforgóverésre, s itt gyűltek köréjük a legények, együtt vicceltek, énekeltek. Tehát a fonóka a hideg beköszöntésével kezdődött, amikor már kint nem lehetett dolgozni, s február

végén, március elején fejeződött be, amikor megkezdődtek a tavaszi munkálatok. Ez idő alatt minden nap volt fonóka, kivéve szombaton, vasárnap és ünnepnapokon, ugyanis szombat a takarítás és tisztálkodás napja volt, vasárnap pedig táncoló volt, amit sorban házról házra tartottak.

Külön fonókája volt a Nagy utcának, közösen a Tabával és a Felszeg egy részével, a Rikkancsnak, közösen a Közutcával, a Felszeg másik részével és a Kancsával, külön a Kisutcának, s miután benépesült, a Páskomnak. Egy utcán belül *sorba mentek*, minden este más-más lányos házra került a sor. Mivel egy utcában kevés lány volt, ezért fogtak össze a fentebb említett utcák, hogy legalább 8–10 lány legyen együtt, mert másképp hamar került volna ismét sor ugyanarra a házra. Előző este a soron következő lány bejelentette, ha esetleg valami közbe jön (például kenyérsütés, vagy disznóvágás lesz náluk), s szülei nem fogadhatják a fonókat. Ilyen esetben megegyeztek, hogy most kinél tartják. A legények elsősorban a saját utcájukban tartott fonóba mentek, de gyakran meglátogatták a többit is. Akinek szeretője volt, az csak oda járt, ahol a lány volt.

A lányok 14–15 éves kortól járhattak a fonókába. Szépen felöltözve mentek: élénk színű ruhában, aki tehetett minden este másban, fehér kikeményített kötővel, díszes fejkendővel, bokszcizmában. A legények is tiszta ruhát vettek magukra, huszárkötésű, sarkantyús csizmát húztak fel, mely táncolás közben pengett.

A fonóka este 7 óra körül kezdődött. A legények 8 óra után mentek oda, s kb. éjfélig tartott. A lányok fonás közben állandóan énekeltek. Amíg a legényeket várták, kb. egy óra hosszat, legényváró dalokat énekeltek, mint például:

*„Sudármagas, hej de magas a nyárfa teteje,
Halványsárga, halványsárga annak a levele.
Én is olyan, én is olyan halványsárga vagyok,
Volt szeretőm, egy piros-barna legény, de már elhagyott.”*

„Sárga kukorica szár
Másodjára kapálatlan maradtál...”
„Kilencet ütött már az óra
Gyertek lányok a fonóba!
Miért menjünk a fonóba?
Kendert fonni az orsóra.
Legények is jöhetnek,
Ők legalább az orsóra ügyelnek.”

„Este van már, késő este
Kilencet ütött már az óra
Az én kedves kis angyalom
Még nem jött el a fonóba.
Vagy haragszik, vagy beteg
Vagy talán nem is szeret,
Így hát kedves kis angyalom
Tiltva vagyok én tőled.”

Jó hangosan, messze hangzón énekelve ilyenekkel csalogatták oda a legényeket.

Általában 8 óráig összegyűltek a fonóba a legények is. Megtörtént, hogyha vagy egy legény egyik fonóból a másikba hírül vitte az ott látottakat, elsorolta az ott levők neveit. Ha aztán később megjelent valamelyik a felsorolt legények közül, kopogtatásra gúnyos énekkel válaszoltak a lányok:

„Esik a fergeteg, ázik a köpenyeg,
Eresszél be csárdás kis angyalom,
Mert megvesz a hideg.
Nem eresztelek be 9 óra után,
Eredj oda, ahol eddig voltál,
Hűtlen kutya, betyár.”

Az est folyamán a legények együtt énekeltek a lányokkal alkalmi nótákat, csárdásokat vagy hallgatókat, mint például:

„A fonóban szól a nóta
Édesanyám de rég óta hallgatom,
Eszembe jut árvaságom,
Elfelejtett boldogságom siratom.

Daloljatok csak még egyet
Bánatosat, keserveset, utolsót,
Édesanyám ne sirasson,
A fiának csináltasson koporsót.”

„Kiállok a kiskapumba,
Arra járnak a lányok a fonóba.
El-el nézem mindegyiket,
Mégsem látom az enyémet.
Nem bíz én Isten, hogy is látnám,
Hisz elhagyott hűtlen, árván engemet.”

„Este van, este van, elmúlt 9 óra,
Gyere babám kísérvj el a fonóba.
Nem kísérlek, régen elmúlt 9 óra.
Nem szabad a legénynek járni a fonóba.

Este van, este van, de nem minden lánynak,
Csakis annak, kihez minden este járnak.
Énhozzám is járnak, de nem minden este,
Szerdán és szombaton meg vasárnap este.”

„Virágos kenderem elázott a tóban,
Rég megmondtam rózsám, ne menj a fonóba.
Elejted orsódat, nem lesz ki feladja,
Bánatos szívedet ki megvigasztalja.”

„Este, este, sej este akar lenni,
Ez a kislány haza akar menni.
Haza akar menni, de nincs kísérője,
Mert elhagyta az a csalfa szeretője.”

*„Fonókában voltam az este,
Édesanyám azt is kileste.
Mindig csak azt hányja-veti szememre,
Hogy kivel beszélgettem az este.*

*Nem beszélgettem én senkivel,
Csak keresztanyám testvéröccsével.
Azzal sem beszélgettem sokáig,
Csak éjfél után három óráig.”*

A fonókában a lányok körben ültek székeken, lócákon. A szoba közepére kisszékeket raktak, s erre ültek a legények, ki-ki szembe azzal a lánnyal, aki a szeretője volt. A legények lesték, hogy mikor ejtik le a lányok az orsót, amit felkaptak, s csak csókkal lehetett kiváltani. Ha az orsó nem akart leesni, a legény észrevétlenül egy kb. fél méteres cérnát csapott hozzá, hogy az pörgetés közben az orsóra tekeredjen, amelyet így a lány kiejtett a kezéből. De volt, aki két orsót is vitt, hogy legyen tartalék arra az esetre, ha nem tetszik a legény, s nem akarja kiváltani csókkal. De ilyenkor a fiú bosszúból feltolta a szöszt a rúd tetejére, hogy ne tudjon fonní, vagy másként csúfolta meg: lehúzta az egész megfont fonalat az orsóról, s úgy adta vissza, vagy kiment az orsóval és az udvaron meg a kerten át a fonalat felmotollálta a bokrokra, vagy pedig az utcára ment, s az orsóról a fonalat egyik utcaajtótól a másikig motollálta fel, „végighúzta az egész utcán”, „csinált belőle telefont”.

A fonókás háznál nem kínálták borral a legényeket. De a fonóba menet egyik fiú ment a másikhoz, lementek a pincébe, s jól meghúzták a bort, majd ketten mentek a harmadikhoz, s megint le a pincébe, és így tovább. Miután így összegyűltek azután mentek a fonóba, mert bort nem vihettek magukkal, bár ha a háznál volt fiútestvér is, akkor az titokban ellátta a legényeket borral. De részegen nem illett lenni a fonókában. Ha a legény „észrevette magát”, hogy a kelletnél többet ivott, még titokban hazament, mert ha mégis maradt, kikacagták, kicsúfolták, „kimacskázták”, addig, amíg csak elment magától.

Fonás közben különböző játékok voltak divatban. A legkedveltebb játék a kútba esés volt: a lányok sorban kérdezték „kútba estem, ki húz ki?”, s a jelentkező legény csókot kapott tőle (annyit, ahány „méter mély” volt a kút). Szokás volt a fonóban „maskurát öltöztetni”. Vagy azért, hogy elküldjék a másik fonókába kémkedni (utána volt miről pletykálni), vagy, mert meghallották, hogy valahol disznótor van. Felöltöztek menyasszonynak, vőlegénynek, a fiú lánynak, a lány fiúnak, szakácsnak, juhásznak, cigánynak, púposnak. Bekenték magukat csirizzel, tollat ragasztottak rá, vagy csiriz helyett zsírral és korommal készítettek maszkot, így a felismerhetetlenségig elváltoztatták külsejüket. Vittek magukkal egy tarisznyát vagy egy kosarat, egy üveget és egy fakanalat, amellyel nagyot szóztak arra, aki túl közel jött hozzájuk, vagy aki megpróbálta levetkőztetni őket. Volt két-három kísérőjük a védelmükre, s így mentek a disznótoros házhoz. Hogy a maskarákat ne ismerjék fel hangjukról sem, egy levelet adtak át a házigazdának mókás mondókákkal, mint például:

*„Jó estét kívánok a házigazdának,
Megéreztek messziről szagát a hurkának.
Hosszú útról jöttünk, nagyon elfáradtunk,
Egy kis szállást kérni, ide mi bejöttünk.
Nosza háziasszony, fuss a kamarába,
Egy kis kóstolót tégy a szatyorunkba,
Töltsd az üvegünket piros borral tele,
Ez lesz az utunknak a jele.”*

*„Messze földről jöttünk,
Nagyon megéhezünk.
Azt hallottuk, disznót öltek,
Jó májashurkát sütöttek.
Mink fogtuk a fülét farkát,
Adjanak egy tepsi hurkát.”*

*„Ég a kunyhó, recseg a nád,
Szorítsd meg a házigazdát.
Míg a gazdát szorongatod,
A hurkát, kolbászt ellophatod.”*

Ezeket a leveleket rögtönzött csúfnevekkel írták alá: Nyuszpolya Ferkó, Böndő Sári. Nyakigláb Péter. Miközben a házigazda elolvasta a levelet, a maskurák topogtak, dűnnyögtek, hümmögtek hozzá, s közben a háziasszony körül sündörögtek, hogy minél hamarabb szolgálja ki őket. De a házigazda igyekezett megvárakoztatni az alaposan felöltöztetett maskurákat, s a meleg kemence mellé terelte őket, míg a rájuk kent festék olvadni nem kezdett az arcukról. Majd kaptak a szatyorba hurkát, hájas téstát, az üvegbe bort. Ezután a gazda úgy tett, mintha mérges lenne és seprűvel zavarta ki a maskurákat, akik az ajtóból még visszakiáltották: „Egészséges koporsót a halottnak”. Egy este, ha úgy adódott két-három helyre is elmentek, s mire visszatértek a fonókába, tele lett a kosár. A hurkát a fonókában megsütötték, majd a téstával és borral együtt közösen elfogyasztották.

A legények, hogy ne unatkozzanak a fonókában, kártyáztak, *bíróztak, szövést* játszottak. Bírózáskor egyikőjüknek rá kellett dőlnie egy székre vagy ágyra, s a többiek sorban a fenekére ütöttek (ki mekkorát bírt), s addig folytatták így, amíg csak kitalálta, hogy ki volt, akkor aztán annak kellett beállnia. A szövés játék a következőképpen történt: az egyik székhöz támasztott seprű nyelén áttette előbb a jobb, majd a bal lábát, s újra a jobbat. Közben egy másik fiú a széken várta ezt a lábváltogatást, miután egyszerre dobbantottak hármat. Ez így ismétlődött, s úgy hallatszott, mint mikor az asszonyok vásznat szőnek.

A legények sokszor megviccelték vagy megcsúfolták a házigazdát, főleg ha az zsigori volt, vagy rosszindulatú. Például, ha az udvaron szekeret találtak, szétszedték, bevitték a kamrába, s ott újra összerakták, hogy a gazda ne tudja kivinni. Sőt még olyasmire is emlékeznek az idősebbek, hogy volt, akinél a háztetőn rakták össze a szekeret. Azután pedig levették az utcaajtót és a másik

szomszéd, vagy távolabbi gazda utcaajtájával cserélték ki. Az öreg házaknál, ahol szabadkémény volt, az ott felakasztott kolbászból leakasztottak egy pár szálat és megették. Volt, hogy lementek a pincébe és kieresztették a gazda borát, vagy egy részét megitták. Sokat emlékeznek még egy olyan esetre, hogy az egyik háznál, ahol a gazda nagyon fősvény volt, egy hektó bor állt a sarokban (abban a szobában, ahol a fonóka volt). A fiúk bírózást játszottak, rá kellett feküdni a hordóra, miközben a magukkal vitt nádszállal kiszívták a gazda borát. Mivel a játékban legalább 15 legény vett részt, s a játék elég sokáig tartott, a bor alaposan megcsappant, amelyet a gazda csak harmadnap vett észre. Ahol a „gyengébb” (mamlasz, akivel ki lehetett tolni) házigazdának – esetleg szomszédjának – kecskéje volt, megfogták a farkát, tekergették, s amikor a legjobban mekegett belökték a fonókába a lányok közé, a tettesek pedig elszaladtak. Máskor dióhéjba szurkot öntöttek, s ráhúzták a macska lábára. Mivel sütötte a talpát, kinyjában összebörögatott mindent, még az ablaknak is nekiugrott.

Úgy 10 óráig megfontak egy orsó fonalat, s akkor bekiáltották, hogy „ízetlen a fonás”. Volt, aki egy csipet sót is szórt a szösre. Majd a rokkát az „ágy hátuljába vágta, hogy csak úgy füstölt”, mert „muszáj volt táncolni”, mivel a fiúk elővették a citerát. Más szóval, ha megunták a fonást, táncolni kezdtek. A fiúk között többen tudtak citerázni, s arra táncoltak éjfélig. Éjfél körül a lányokat hazakísérték az utcaajtóig. A lányok sohasem mentek egyedül haza. Ezután a fiúk még *pincézni* mentek, s elborozgattak egy ideig.

Az *asszonybandának* is volt fonókája, mert odahaza, magukban elaludtak volna a rokka mellett. Az asszonyok általában kerek rokkával fontak. Ők is különböző játékokkal szórakoztak, igyekeztek megviccelni másokat, amin jól mulattak. Így például egyes ott nem lévők névnapjára csutkababát vagy rongybabát készítettek a fonókában, majd a kapujára szegezték. Más alkalommal pedig egy férfit maskurának öltöztettek, s elküldték ijesztgetni a rosszindulatú öregeket vagy akire haragudtak.

1954-ben Siteren megalakult a termelőszövetkezet. A szövetkezeti gazdaságban megszűnt a kender termesztése, s a szövetkezeti

taggá vált falusi ember már a háztájiban sem termesztett kendert. Megkezdődött a fiatalság elvándorlása az iparba. Így fokozatosan megszűnt a kendert feldolgozó háziipar, s vele együtt a fonóka is. Már nem készítenek guzsalyt, s más kenderfeldolgozó eszközt, a fonókabeli szokások is csak az idősebbek emlékezetében élnek tovább.

Az adatgyűjtésben a legnagyobb segítséget a helybeli tanulók nyújtották.⁶⁴ Az adatokat 1980–81-ben gyűjtöttem, s a feldolgozása 1982-ben történt.

1990 és 1992 között adatokat gyűjtöttem a Hegyköz falvaiban. Azt tapasztaltam, hogy a fonókabeli szokások, játékok, mondókák, sőt még a visszaemlékezések is tökéletesen megegyeztek a siterivel, akár Hegyközcsatárban, Szalárdon, Hegyközszentimrén, Szentjombon vagy Micskén hallottam őket. Ez is mutatja, hogy a Hegyköz falvai néprajzilag szoros kapcsolatban állnak egymással, egy egységet alkotnak, az ún. Hegyköz néprajzi tájegységet.

⁶⁴ Adatközlők: (A név után a zárójelben az 1981-ben fölvetett életkor): Karácsony Lajos (70), Kócs Ágnes (68), Székely Eszter (73), Brád Gyula (64), Brád Vilma (58), Fazekas Mária (53), Fazekas István (68), Tekes Bözsi néni (72), Papp Etelka (79), Székely Lajos (54) Piski Róza (50), Kócs Piroska (77), Páll Lajos (42), Páll Irén (39), Pontos Mária (75), Karácsony Olga (49), Sebestyén Erzsébet (64), Karácsony Erzsébet (50), Erdőháti Mária (55), Óvári János (50), Ozimok Gyula (73), Formittág Ágnes (76), Szabó Eszter (69), Szabó Ágnes (73), Berta Eszter (68), Szabó Etelka (42).

A DISZNÓTOR

A disznótor előtti este megfőzték a rizset, amely a hurkához és a gömböchöz szükséges. Megpucolták az orjaleveshez való zöldséget, és ha sok vendég volt, vágtak egy-két aprómarhát is. A disznó már előző este nem kapott vacsorát. Reggel még sötétben érkeztek a disznófogók, ezek a rokonságból való férfiak és a jó szomszédok, három, négy is volt.

A háziasszony már megrakta a spórban a tüzet és kenyeret pirított a tetején és készült a cukros forralt bor és pálinka a zsíros kenyérhez. Ezzel kínálták a disznófogókat. A gazdasszony feladata volt a tál odatartása a vért felfogni. Ez igen nehéz feladat, hisz egész évben szeretettel felnevelte az állatot és így sokszor nem is vállalta minden nő.

Az udvaron előkészített szalmát villával a disznóra szórták és így perzselgették több rétegben. Közben mi a gyerekek is előkerültünk, mert a hideg téli kora reggelben ez igen nagy élmény volt és még volt pici tűz is, ahol mi álldogáltunk és onnan gyűjtogatták a villa hegyéről a szalmát, és vitték átall az állatra, hogy ne kelljen újra gyűjtani.

Egy nagy fadézsában már gőzölgött a meleg víz és a férfiak, ahogyan kaparókéssel tisztították a bőr felületét, a gyermekek csuporral öntögették a kezükre a vizet és így mostuk az állatot szép tisztára.

A háziasszony kihozta a bélnekvaló bélbontó teknőt és az asszonyok is megérkeztek közben segíteni. Az asszonyok kint mosták a beleket, felvágva kb. 1 méter hosszúságra, mi gyerekek a dézsából csuporral hordtuk a vizet a bélmosáshoz. Közben a gazdasszony bent készítette a hagymás vérrel készült pörköltet, hogy a reggeli is elkészüljön mire bekerül a disznó a házba.

Az asszonyok belet kapartak, mi a gyerekek segítettünk felfűjni, mert így ellenőrizték a tisztaságát és hogy nem lyukas-e. A vízhólyagot is felfűjtük és megszáritották, azzal kötözték a befőttest, vagy játszottunk vele.

A férfiak szortírozták a disznó részeit: szalonna nyesése, a sonkák kerekítése, a húsok aprózása, az orjacsontok felvágása tönkön

kisbaltával, zsírnak való, a belsőségek a hurkának, kolbásznak apró húsdarabok előkészítése.

A gazdasszony odakészítette az ebédnekvaló pörköltöt nagy lábasban, ehhez főttkrumplit is főztek (a zsírban való mártáskenyér is jó volt). A friss húshoz ebédkor még volt savanyú uborka is és persze étkezés előtt szilvapálinka és utána a pincéből vörös bor.

Kora délután készítették a hurkához, kolbászhoz, borsajthoz, gömböchöz a töltelékeket. Hurkatöltő, vagy húsdarálóval készült a kolbász és a hurka, volt tündős és májas, ezeket a belsőségeket előtte nagy fazékban megfőzték. A véreshurkát darált kapormaggal, vagy csomborttal fűszerezték. A vastagbélbe töltötték a gömböcöt és a gyomorba a borsajtot, amelybe bőr, szalonna és vesedarabkák és rizs került.

A benti spóron készülődött az orjaleves, a tyúkokkal vegyesen, kb. 10–15 személy is vacsorázott együtt. Egy személy közben befűtötte a kemencét, ott sült a friss hájból készült pogácsa és szilvalekváros papucs és a diós kifli. A hájat leदारálták, összedolgozták liszttel, élesztővel, tejjel, sóval. Ebből keltészta lett és kiszaggatták a pogácsákat és kinyújtották, behelyezték a tölteléknek valót. A hájastészta készítését egy nagyobbacska lányra már rá lehetett bízni.

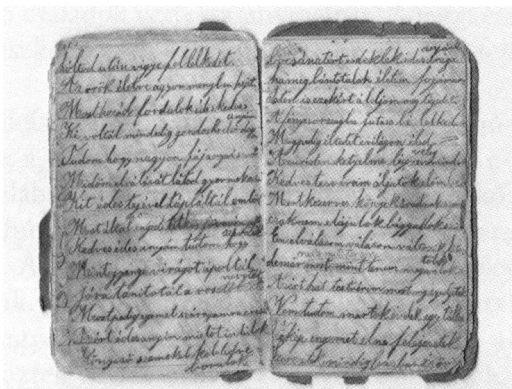
A hurkákat kifőzték és a pogácsa után tepsikben, a kemencében picikét megpirították. Ha volt idő, a zsírt is kisütötték üstben az udvaron, de volt, hogy másnap a spóron készült lassan, nagy lábasban az egész évre való zsír, amelyet a zsírosbodonban tároltak a hűvös kamarában.

Míg ezek a finomságok készültek, sok beszélgetés lezajlott a régi és a mostani dolgokról. A hangulatot emelte, hogy volt mikor már a vacsora előtt megérkeztek a maskurák. Ezek az utcabéliek voltak. Felnőttek is beöltöztek, rongyokba, a férfiak nőnek és fordítva, az arcukra rossz harisnyát húztak, és nem beszéltek. Fakanál volt náluk és szatyor, amiben kóstolót vittek el és még egy üres üveget is hoztak, hogy a gazda töltsen meg a borával. Sok-sok nevetéssel és viccelődéssel járt és találgatással, hogy kik is voltak. Ahol nagyon beiszogáltak a disznótoros meghívottak, oda féltek is menni a maskurák, hogy levetkőztetik őket.

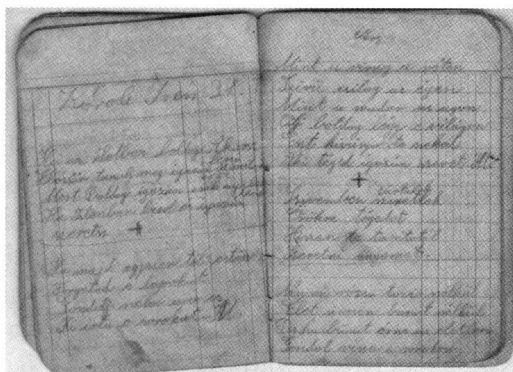
A vacsorára mindenki asztalhoz telepedett. Volt orjaleves laskával vagy eperlevelű tésztával, töltött káposzta, sült hús és kolbász, orja és aprómarha húsa borsos zsírban forgatva, s a frissen sült hájastészta. Szilvapálinka, bor, fröccs és a vidám jó beszélgetések és még nótázgatás is, éjfélig, egyóráig is eltartott.

Másnap a háziasszony kóstolókat küldött a szomszédoknak, akik nem voltak hivatalosak, tányéron hurkát, pogácsát, leterítve szép szőttessel.

Emlékezetből lejegyezte 2015-ben, helyi szójárásban, Kócs Ágnes, volt tanítványom.

Vőfélyverses füzet egy részlete, 1930-as évek

Emlékvéres füzet az 1930-as évekből

LAKODALOM

Mikor a lány és a legény megszerették egymást, akkor a legény szüleinek illetl háztűznézőbe menni a lányos házhoz. Ilyenkor a keresztkomáék is velük mentek, hogy megkérjék a lány kezét. Ha más faluban laktak, akkor szekérral mentek. A háztűznézőt leginkább vasárnap tartották. Itt ebéddel fogadták őket és szóba került a jegyváltás időpontja is és a lakodalom esetleges kitűzése. Már híre volt a faluban, ha a fiatalok együtt elmentek a városba, vagy a vásárra a jegyváltáshoz bevásárolni. Vásároltak ünnep-lőrúhát, jegykendőt, vagy a gyűrűket megrendelték. Régen csak a módosabb családok vettek aranygyűrűt. A jegykendő egy szép fejrevaló keszkenő volt, ezzel kötötte be a lány a fejét a lakodalom után.

A jegyváltás a lányos háznál zajlott, szűk rokonsági körben. Jelen voltak a fiatalok keresztzülei, akik később a násznagyok lettek. Általában a vacsora ünnepélyes keretei között történt a gyűrű felhúzása. Az egyik násznagy húzta a fiatalok ujjára a jegygyűrűt. A vendégek kisebb értékű ajándékokat is hoztak a fiataloknak. Volt hogy reggelig is elmulatozhattak. Ha megszakadt a jegyesség, „szétcibálták a bábruhát”, az ajándékkal is „megkülönböztek”. Más szóval a lányos ajándékok, mint a tál, csupor, szilke maradt a lánynak, a fiús ajándékok, mint egy ing, fenőkő, szerszámok a fiúnál.

A lakodalmat rá egy évre tűzték ki. Ezt késő ősre tervezték, amikor kiforrt az újbor és hűvösebb lett az idő, hogy az ételek ne romoljanak meg és ne legyen olyan sok dolog.

A lakodalomra készülő család már tavasszal több zöldséget vett a kertbe. Disznót hizlaltak erre az alkalomra, több aprómarhát neveltek azon a nyáron. A zenészeket is előre felfogadták. A szomszéd Szalárdról a cigánybandát, de később itt a faluban is működött egy kitűnő rézbanda (rezesbanda), amelyet a környező falvakba is elhívtak zenélni. A rézbanda az 1960-as évek elején alakult. Tagjai voltak: Szabó Károly, Aranyi Ferenc, Szabó Mátyás, Szabó András, Albirt Pál, Danka József, Wurst Lajos (Tóttelek).

A lakodalom előtt pár héttel a gazdasszony csigacsinálót hívott össze. Ez a fiús és lányos háznál is zajlott esténként. A vőfély hívogatója:

*Igen engedelmet kérek ezen bátor belépésemért,
Nem egyébért kerestem meg becsületes házoknak érdemes
személyét:*

*Hanem miszerint az én jó Kovácsné asszonyom általam
tiszteli, víg szívvel köszönti,
Egy kevés csigacsinálóval legyenek szívesek megsegíteni,
Melyre az Isten segítse magukat.*

A meghívott családok részéről fontos hozzájárulás volt egy tál liszt, 10–20 tojással, szép szalvétába kötve. A ház közepén, asztalokat körbeülve sodorták a csigatésztát, fából készült bordalap és orsó segítségével. Volt, aki gyúrta, más nyújtotta, megint más vágta a tésztát, a gyerekek tányéron hordták a sodrók elé. Kalácssal, fánkkaal, borral kínálgatták az asszonyokat, a férfikísérők borozgattak, dalolgattak.

A lakodalom előtt két héttel a lelkész kihirdette a templomban az esküvő időpontját és egy héttel előtti vasárnapon is, mind a két istentiszteleten.

Két héttel előtti vasárnapon a házasulandó pár behívogatott a lakodalomra. Szépen felöltözve házról házra jártak és újra felkérték a násznagyokat, a nyoszolyólányokat, nyoszolyóasszonyokat, konyhai kiségitőket, vőfélyeket, a peckásokat (akik a szakácsnők mellett emelgették az edényeket és főzték éjjel a töltött káposztát), s a borívó vendégeket.

Egy héttel előtti vasárnapon a vőfélyek behívogattak. Négyen voltak, kettő a menyasszony, kettő a vőlegény részéről. A nyoszolyólányok külön-külön öltöztették őket, mirtuszt és rozsmaringot tűztek a mellükre. Volt görbevégű vőfélybotjuk, amelyre pántlikát kötöttek: a menyasszonyos háznál fehérét rózsaszínnel, a vőlegényes háznál fehérét égszínkékkel. Így különböztették meg őket. Mielőtt útrakeltek, megköszönték a nyoszolyólányok fáradozásait, melyben biztatták őket, hogy rájuk is sor kerül.

Hívogatóvers a vőfély részéről:

*Ez érdemes házhoz bátorsággal jöttem,
Kovács uramnak és asszonyomnak küldöttje lettem.
Engedelmet kérek illő alázattal,
Hogy belépni mertem ily nagy bátorsággal.
Mert Kovács uram általam kéreti, ez érdemes házat
általam tisztelni,
Hogy az ő fiának (lányának) esküvő napjára,
A ránk következő szombaton tizenkét órára,
Jelenjenek meg hát e hívogató szóra.
Ez érdemes háznak minden egyes tagja,
Hogy meghallgassák a hit elmondását,
A Jóisten adja rájuk bő áldását.
Én is ott leszek és szolgálok mindennel,
Addig is engedelmet kérek illő tisztelettel.
Szívemből kívánom!*

Az utolsó héten a peckások kötelessége volt a nagy edények összegyűjtése szekérrel. Szénára rakták a fazekakat, tálakat, tányérokat, kanalakat, poharakat stb.

A lakodalmat két helyen tartották, a lányos és a legényes háznál. Ott bizony ki kellett pakolni mindent a házból. A konyha az udvaron felállított színben volt, odahordták össze a spórokat. Persze olyan is volt, hogy egy helyen tartották a lagzit. 1966-ban tartották az első lakodalmat a kultúrházban, Bálint Pista és Bereczki Piroska számára. Ez után már itt tartották.

Csütörtökön megsütötték a kalácsot és a tortának való piskótát a kemencében. Pénteken hajnalban levágták a disznót vagy a borjút és előkészítették. Azon a napon délután hozták a tyúkokat, levágták, üstökben kopasztották, pucolták. A töltött káposztát éjjel főzték a peckások, lassú tűznél, aztán a fazekakra dunhát (dunyhát) raktak és így szombat estig puhult és melegben volt a tálalásig. Szombat hajnalban elkezdték főzni a húslevest, hogy ebédre kész legyen.

Közben nagy volt az izgalom a menyasszonyos háznál is. Az öltöztető nyoszolyólányok készítették a menyasszonyt, a haját fésülték, fonták, bodorították. Általában ő varratott saját menyasszonyi ruhát. Az 1800-as években térden alul ért a fehér ruha, aztán hosszabb lett, a fátyol (slájer) földig érő volt. Mirtuszból volt a gyöngykoszorú a fején. Ez a szép viselet csak a tisztességesen férjhez ment leányt illette meg, aki megesett, vagyis viselő lett, annak nem illett ilyen öltözékben végigmenni a falun és az Úr asztala elé állni. És persze a lakodalom is elmaradt, vagy szűk családi körben történt.

A menyasszonyos háznál és a vőlegényes háznál is összegyűltek a vendégek és megebédeltek. A menyasszony ült a főhelyen, mellette az első nyoszolyólány és a násznagyok, akik a kereszt-szülei voltak. A vőfélyek felszolgáltak és minden éték előtt az oda illő verset mondták. Csigaleves volt az első, utána a pörkölt nagy csigával és utána aprólék tojással, majd kalács, bor, pálinka és szódavíz. Ez a későbbi években bővült sörrel, likőrrel, üdítővel.

Vőfélyvers aprólék felszolgálásakor:

*Tyúk, lúd, kacska és egyéb aprólékok
Összegyűltek itt a maradékok.
De nehogy azt higgyék, hogy rágósok,
Szívesen megennék, ha kapnák a tótok.
Szívemből kívánom!*

A vőlegényes háznál is így zajlott az ebéd. Az ebéd után következett a vőlegénybúcsúztató a szülőktől. Ezt egy gyakorlott vőfély vezette végig. Ez azért is fontos volt, mert volt már eset, amikor a legény költözött a leányékhoz.

Vőlegénybúcsúztató vőfélyvers:

*Dicséret, dicsőség adassék Istennek
Becsület, tisztesség e házban mindeneneknek
Kérem a vendégeket, legyenek csendesen
Míg egynéhány szókat elmondok rendesen.*

*Édesapám szíved kesereg most hiszen
Midőn öregséged örömét elviszem...*

Felsorakoztak a menyasszonyos házhoz, kikérni a menyasszonyt: elől ment a násznagy, utána a vőlegény az első nyoszolyólánnyal, aki a virágcsokrot vitte a menyasszonynak és utánuk a vőfik a többi nyoszolyólánnyal és a násznép és nem utolsósorban a zenészek. A zenészek az utcán fúvós hangszert használtak, hogy az egész faluban hallatszodjék. Közben énekeltek, mint például: „*Ha majd egyszer hűtlen babám összetalálkoznánk, úgy elmegyünk mi egymás mellett, hogy még nem is szólánk.*” Vagy: „*Ki állok a kapujába, s kibeszélgetem magamat véle utoljára.*” A menyasszonyos háznál bezárták a bejárati ajtót és a nagykaput, a menyasszonyt elbújtatták a hátsó szobába. A násznép igen meglepődött a szíves fogadtatáson, a vőfik bottal verték a kaput, hogy nyissák ki. A násznagy fizetett egy kis kapupénzt, így aztán bejöhetek az udvarra. A vőfi versben kérte, hogy adják ki a menyasszonyt, hisz ezért jöttek, fáradoztak:

*Békesség a háznak, jó napot kívánok,
Én e nászseregnek követeként állok.
Bátor vagyok ezen háznak urához szólni,
Egy kevés násznéppel szabad-e belépni?
Vőlegényünk kéri násznagyurunkat,
Hogy adnák ki a mi menyasszonyunkat.
Legalább egyszer, hogy átkarolhatná,
És szép piros orcáját megcsókolhatná.*

És ekkor kihoztak egy csúnya öregnek öltözött maskura menyasszonyt és kérdezték: Erről lenne szó? Nagy kacagás, viccelődés, a zenészek ráhúztak egy ropogóst, volt, hogy a vőlegény vőfélye fordult egyet az álmenyasszonnyal. Majd kihozták a násznép elé az igazi szép menyasszonyt:

*Itt a szép menyasszony, kinek párja nincsen,
Kit el nem cserélnénk semmi drága kincsen.
Nosza násznagy uram fogjon véle kezét...*

A vőlegény első nyoszolyólánya vers keretében átal nyújtotta a menyasszonyi csokrát.

*Életed legszebb napján mikor felvirradtunk,
Leánytársaidal mind tereád gondoltunk.
Ünnepélyes kísérettel eljöttünk ma érted.
Itt kell hagynod párodért e hű családi fészket,
Szüleidet, kik nagyon szeretnek.
Hűséggel, fáradsággal felneveltek.
Ne feledd el hűségüket, imádkozzál értük,
Hogy öröm és boldogság maradjon közöttük.
Kedves vőlegényed itt áll most mellettem,
Hogy a szent oltárhoz téged elvezessen.*

Azután a menyasszony első vőfélye elbúcsúztatta a család minden tagjától, rokonoktól, jó szomszédoktól, szép és megható versekkel. Meg is könnyezték, főleg az anyák és még a menyasszony is. Mondták is az idősebb asszonyok, hogy most dől el a sorsa, jóra-e vagy rosszra. Olyan is volt, hogy a menyasszony maga mondta el a búcsúztatót.

*Vajda hegedűdnék álljon meg zengése,
A sarkantyúnak is szűnjék meg pengése
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdése.
Legyünk csendességben, míg léssen végzése.
Majd kiesik a szívem a helyéről,
Könnyeim, mint patak úgy folynak szememből
Midőn hozzád nyújtom ezen búcsúzásom
Kedves édesapám tőled elválásom
Mielőtt atyai házadból kilépek
Tőled buzgó szívvel bocsánatot kérek.
Bocsánatot kérek, ha megbántottalak
Jóságodért sokszor megbántottalak.
Kedves édesapám felejtsd el ezeket,
Az Isten áldjon meg ezekért tégedet.*

*Sok bő áldásaiban részeltessen az Isten.
Holtad után vigye fel lelkedet,
Az örök életre adjon mennyben helyet.*

*Most tehozzád fordulok édes, kedves anyám,
Ki voltál mind eddig gondoskodó dajkám.
Tudom, hogy nagyon fáj anyai szívednek
Midőn elválását látod gyermekednek.
Kit édes tejével tápláltál emlődnek,
Most által engede titkos ösvénynek.
Kedves édesanyám tudom, hogy szerettél
Mint gyenge virágot ápoltál, neveltél.
Jóra tanítottál, a rossztól is óvtál
Most pedig engemet szárnyamra eresztesz.
Azért édesanyám, mielőtt indulok
Könnyező szemekkel kebledre borulok.
Bocsánatért esdeklem, édes drága anyám
Ha megbántottalak életem folyamán.
Isten ezekért is áldjon meg tégedet
A fényes mennyországba juttassa bé lelkedet.
Míg pedig életed e világon éled,
Az Isten kegyelme legyen mindig véled.*

A búcsúztató után megkínálták a násznépet borral, kaláccsal és elindult a násznép a templomba. A menet elején vonultak a násznagyok, mirtuszt kítűzve a mellükre, kezükben, fakulacsban a gazda borával vagy a sajáttal, és utánuk a menyasszony az első vőfélyvel, aztán a vőlegény az első nyoszolyólánnyal, és vőfélyek a koszorúslányokkal párban és a szülők, rokonok és az egész vendégsereg és hátul a zenészek húzták.

*Lakodalom van a mi utcánkban,
Ide hallik csengő muzsikája,
Hivatalos vagyok oda én is,
Nem mennék el, ha százszor üzennék is.*

Kerülő úton mentek a templomba, hogy mindenki lássa a menetet, és borral kínálgatták a menyasszony-nézőket a násznagyok és a vőfélyek. Még a kerítés mögül is kukucskáltak és kiszóltak, hogy sok szerencsét, boldogságot.

A templomba szép rendjével felmentek, a zenészek kint maradtak a kapu előtt. A szertartás után az új pár és a násznagyok bementek a parókiára az összeíráshoz, addig a násznép tánkra perdült az utcán.

Aztán újra szépen sorban elindultak a vőlegény házához, vagy ha egyben tartották a lakodalmat, akkor ahhoz a házhoz. A menet elején a násznagyok, de most már együtt karöltve az új pár. Régi szokás volt és nagy örömmre még most is él, hogy az úton a násznép elé keresztben szalmát szórnak és meggyújtják, így mivel késő ősszel hamarabb sötétedik, bevilágítják a násznépet, s illik a vőlegénynek és menyasszonynak átugrania a tűzcsíkon, úgy is, hogy a vőlegény az ölébe kapja a menyasszonyt.

A vőlegényes háznál a menyasszony beköszöntőt mondott, hogy fogadja be az új családja szeretettel. Ez a vőlegény szüleinek szólt főleg. És még volt olyan mókás jelenet is, hogy mikor a menyasszony átlépte a küszöböt, elébe dobtak egy seprűt, hogy lássák, felkapja-e és a helyére teszi, milyen házias. Persze volt olyan, hogy átal lépte, nem tudván, hogyan került oda a seprű.

Ha sokan voltak a vacsorához, az asztalok és lócák kecskelábakra helyezett hosszú deszkák voltak és ezeket leterítették abrosszal vagy papírívokkal. A vacsorához a fiatalok külön sorban ültek és a gyerekek is. A főhelyen a menyasszony és a vőlegény, mellettük jobbról és balról a násznagyok és násznagynék. A fejük fölött „Éljen az új pár” felirattal. A vőfélyek és nyoszolyólányok és fiatal párok is segítettek felszolgálni az étkeket. A felszolgálók elé varrottas kötény volt kötve.

A leves előtt a vőfélyek kisüsti szilvapálinkával kínálgatóztak, amely itt Siterben készült a Főnyes alatt levő kifőzdében.

A fő vőfély hozta az első tál csigalevest, s utána sorakoztak a többiek.

Vacsora előtti vers:

*Isten kegyelméből, íme megérkeztem,
Étkekkel terhelve mindkét kezem.
De mielőtt hozzányúlának
Buzgó szívvel hálát is adjanak az Úrnak.
De hogy én itt hosszan ne papoljak,
A forró táltól sebeket ne kapjak,
Vegyék el hát tőlem ezt a meleg tálat,
Amelyet az ujjaim már nemigen állnak.
De a hátam mögött is még húsz legény vagyok
Azoknak is a kezét süti igen nagyon...*

*A szakácsnők körül sokat forgolódtam,
Nem hijába, mert jó levest hoztam.
Kitűnő eledel, bátran kimondhatom,
De ámbár én meg nem kóstolhatom.
Megvan sava-borsa, aki ebből eszik,
Annak lesz jó sorsa.
Tessék hát szépen hozzálátni,
De ne engedje senki a szomszédját a tányérjába mászni.
Jó étvágyat!*

A második fogás a finom töltött káposzta volt, ez előtt is verset illett szavalni:

*Paradicsomkertből éppen most érkeztem
Mely gyönyörű kertnek gyümölcséből ettem.
Én ott sokáig kertészkedtem,
Szép fejes káposztát bőven termesztettem.
Nagy-Magyarországot jobbrészt bejártam,
Ily káposztaféléket keveset találtam.
Annyit mondhatok, ahol csak jártam,
Mindenki dicsérte, fülemmel hallottam.
E káposzta az étkek vezére
Nemes magyar hazánk címerese.*

*Még királyunknak is gondja vagyon erre.
Áldott a föld, ahol terem a gyökere
Mégis nem dicsérem, dicsérje meg magát,
Mert belévágtam fél oldal szalonnát.
Tizenkét disznónak elejét, hátulját,
Keresse meg benne ki a fülét, ki a farkát.
Jó étvágyat!*

Felkerült az asztalra kancsóiban a piros bor is, ehhez is szolgált vers:

*Nagyapám kántor volt,
Apám szőlőszedő
A csapból itta a bort mindkettő.
Én az Istentől csupán azt kívánom,
Füljek egy hordóba, ott leljem halálom.
Eltátom a számat, gyűl a jó bor belém,
És ha meghalok, lelkem repül az ég felé.
Szent Péter a kapuban szalutál,
Uram: azt a jó borivót fogadd be a mennybe,
Mert az életében a vizet még a csizmájában sem tűrte.*

A hús előtti vers:

*Ismét megjelentem uraim sokára,
De merem állítani, nem jártam hiába.
Mert olyan jó étket hoztam valójába,
Mert első ez mind az étkek sorába.
Egy szilaj bikával két napig verekedtem,
Nem sok hiányzott, hogy fogam ott nem feledtem...*

Aztán hozták a sült húst, amely borsos zsírban volt pirítva, de az aprómarha egészben volt feltálalva. Egy egész tyúk került 4–5 személyre és még fasírt is volt melléje rakva. Finom, kemencében sült kenyérral fogyasztották és savanyúsággal. A tyúk egészben való feltálalása a 80-as évekig volt szokásban.

Vacsora közben az idősebb férfi vendégek, akik régen vőfélyek is voltak, kiálltak és vicces, mókás versekkel köszöntötték az új párt. Turzó Imre bácsi sok verset tudott és szórakoztatta a vendégeket, még 1983-ban is. A lakodalomban találkoztak a távoli falvakba került rokonság, barátok, katonacimborák.

A vacsorát az utóbbi években aprósütemény tálalásával fejezték be. A vacsora végeztével behívták a szakácsnét és megköszönték a fáradozását. Volt rá eset, hogy egy tálban aprópénzt is gyűjtöttek számára.

Ezután a násznagy elmondta a záró asztali imát és a násznép felállva elénekelt az „Asztali áldást”: Adjunk hálát az Úrnak, mert érdemli... a református énekeskönyvből.

Míg a zenészek vacsoráztak, a férfiak, legények összeölelkeztek és nótáztak. A vendégek kimentek levegőzni és a vőfélyek segítségével szétbontották az asztalokat, felloccsoltak, összesepertek és kezdődött a tánc. A borozóhelyiségben a nótázás, vagy a táncteremben a tánc.

Éjfélkor megkezdődött a menyasszonytánc. Egy asztalra behozták a tortákat és mögötte ültek a násznagyok, egy nagy tállal előttük. A násznagnynék felszeletelték a tortát és minden ajándékadónak tortát osztogattak.

A vőfély verssel nyitotta meg a táncot:

*A menyasszonyi tánc ideje vagyok,
Hogy menyasszonyunk hajadon fővel még egyet táncoljon.
Azért a cipőjére mindenki vigyázzon,
Mert gondoljanak arra, hogy igen drága vagyok.
Én kezdem a táncot, a többi még ráér.
Addig szaladjon mindenki tízesért, százasért.*

Egy még régebbi vers:

*Íme menyasszonyunk a koszorút letette,
Fejét főkötővel felékesítette.
Engedje az Isten, hogy még e koszorú,*

*Fején léssen, bútól ne legyen szomorú.
Ékesség rózsája viruljon orcáján,
Ne jöjjön ki panasz, sóhajtás a száján.
Férfjével élhessen számos esztendőket,
Csendes békességben, vígan teendőket.
Sokáig lobogjon élete fáklyája,
Örömközt lebegjen élete párja.*

*Kinek hát zsebében egy garas vagyon,
Hozza most ide, akkor léssen első
Ezen táncot járni szabadságában áll.
Nosza muzsikusok most ne aludjatok.
Húzd rá!*

Ilyeneket húztak talp alá:

*Asszony, asszony az akarok lenni,
Nékem abból nem parancsol senki,
Sem anyám, sem apám
Ahhoz megyek kit szeretek igazán.*

A férfiak pénzt adtak ajándékba, az asszonyok tárgyakat, például tányért, tálat, ágyneműt. A későbbiekben a családok egy értéke-
sebb háztartási dolgot is adtak. A menyasszony szülei igyekeztek
egy szobabútort csináltatni a helyi asztalossal, és persze staféring
is tartozott hozzá: ágynemű, törölközők, szőttesek, pokróc, ágy-
raivaló, falvédők stb.

Régen a lányok már 14 éves koruktól készülődtek a férjhez
menésre. Kézimunkáltak, varrtak, szőttek, kötöttek, horgoltak a
párnavegekre csipkét, a ház belső díszítésére szolgáló dolgokat.
Készülődtek a saját életük elkezdéséhez, hisz tudták, hogy ez kell
a rendje legyen.

A menyasszonytánc végeztével a vőfély még biztatgatta a ven-
dégserget, hogyha még szeretne táncolni valaki, akkor szabad a
menyasszony. Ha sokan voltak, akkor a vőlegény is táncolt, ő az

asszonyokkal, lányokkal. A menyasszony elment a nyoszolyólánnyal és átöltözött menyecskeruhába, a haját felkontyolták, a fejét bekötötte.

A mulatozás hajnalig, sőt kivilágos virradatig tartott.

Az ifjú pár is elköszönt, leginkább a férje szüleihez mentek lakni. Másnapon, vagy előtte való nap már odavitték a staférungját, bútorait. Az anyóséknak egy szobát illett a fiataloknak adni.

Vasárnap délelőtt a templomba kellett és illett menni az ifjú párnak és a szülőknek. Utána nászebéd volt a fiúháznál, ahol együtt voltak a fiatalokkal a szülők és a násznagyok, megbeszélték a lakodalom lezajlását, megnézték az ajándékokat.

Így indultak az új életbe.

Az adatokat gyűjtötték: Kócs Ágnes, édesapja, Kócs Mihály versei, aki már elhunyt, valamint Karácsony Gyula, Karácsony Renáta. 2015.

FARSANGI SZOKÁSOK HEGYKÖZTÓTTELEKEN

Bár a farsangi időszak január 6-án, vízkeresztkor kezdődik a farsang kihirdetésével, s egészen hamvazószerdáig, a nagyböjt kezdetéig tart, a Hegyköz néhány falujában, mint Tötteleken is, valójában csak három napot tartott: farsangvasárnapon, farsanghétfőn és húshagyókedden. Sok faluban a hamvazószerdát követő napon, az egynapos böjt után a böjtöt felfüggesztették, hogy a farsangi maradékot elfogyaszthassák. Ennek a napnak *zabáló-, torkos-* vagy *tobzódóscsüörtők* a neve. Tötteleken *kövércsüörtőknek* nevezték. Itt utoljára az 1980-as évek elején tartottak farsangot, melynek fő szervezője, lelke a tanító néni volt. A farsang már szombaton délután megkezdődött. Az asszonyok sütöttek-főztek farsangi ételleket három napra: húslevest, töltöttkáposztát, kocsonyát és farsangi fánkot. Ezek egy ház asztaláról sem hiányoztak. Szombat délután elindult a hírhordó szekér. A lovakat, az ostort tarka papírszalagokkal díszítették. A legények, amennyien csak a szekérré felfértek, nagy papírcsákóval, plakátokkal voltak felszerelve. Egyik dobolt, másik dudált, a többiek kurjongattak, a lovak nyakában csengők csilingeltek. Ahol sok népet láttak, megálltak, és vicces kiabálások, rigmusok mellett adták hírül a farsangi multságokat:

*Azt dobolták Szentesen,
aki fázik, reszkessen.
Aki miránk baragszik,
dögöt egyen tavaszig,
azután meg egeret,
míg a szeme kimered.
Aki márna búsul,
elübünk ne álljon,
mert elhúzzuk a nótáját
a farsangi bálon.*

*Tovább nem mondom.
Egy szó mint száz,
a farsangon jó szórakozást.
Ne sajnálja azt a pár lejt senki,
mert megéri.
Estére a színpadon
A gyimesi vadvirágot meglekintheti.*

Szombaton este megkezdődött a *szerepes bál*. Más szóval szombat este vidám műsort, esetleg színdarabot mutattak be, melyet a tanító néni tanított be, főleg a fiatalságnak. A rigmus utolsó sora is erre utal. Ezen a bálon mindenki ott volt. Az asszonyok fánkot, az emberek egy-egy demizson bort vittek, s mikor megéheztek, ettek, ittak. Az utóbbi időben tombolát, cukrásztésztát árultak, valamint sört sorsoltak ki.

A farsangot mindenki névnapjának tartották – úgy mondták viccesen: a *bolondok napja*. Ha két ember találkozott, így köszöntötték egymást: „*Sok nevünk napját éljük, testvér!*” Azt mondták egymásnak: „*Most ünnepelj, testvér, mert ha farsangkor dolgozol, akkor aratáskor beteg leszel és kiráz a hideg.*”

Vasárnap délután az iskolások szerepeltek, melyet gyermekbál követett. Este folytatódott a felnőttek báljával, mely hajnalig tartott. Ekkor a legények elindultak a zenészekkel együtt a faluba, a lányos házak elé éjjelizenét adni, elsősorban azoknál, akikkel együtt mulattak az éj folyamán. A nótaszóra a házigazda felkelt és lámpát gyújtott.

Ekkor az utcáról mindenki bement, a házigazda pedig pálinkával, kolbásszal, szalonnával, sonkával, majd borral kínálta a vendégeket. És így mentek végig a falun. Ez azt jelentette, hogy amelyik leány elfogadta a legény szerenádját, az már a jövő farsangra menyecske lesz.

Hétfőn délfelé újra összegyűltek a *tél temetésére*. A lótartó gazdák befogták a lovakat a szekérbe, vagy a csengettyűs szánba. A lányok felültek a szekerekre (szánokra), a legények egy része lovakon, bő ujjú ingben, hófehér nadrágban, papírszalagokkal és csengőkkel felszerelve haladt a szekerek mellett, a többi legény pedig összefogózva a szekerek mögött. Leghátul a cigányok mentek zeneszóval, nagy kurjongatások mellett. Egy legényt felöltöztettek öregembernek, s egy lócára fektették, melyet vagy szekéren, vagy targoncával körülhordtak a faluban. Egy-egy sarkon megálltak, a kántor elprédikálta a telet, hogy a farsanggal véget ér, el kell temetni, majd a fiatalok elkezdtek táncolni és énekelni. Majd tovább mentek, miközben énekelték:

*Végigmentem a tótteleki nagy utcán,
kétfelőlről hajlik rám a tulipán.
Közepéből szakasztottam egy virágot-virágot,
szeretőmre senki ne tartson számot.*

*Végigmentem a tótteleki nagy utcán,
betekintek kisangyalom ablakán.
Éppen akkor vetette meg az ágyat, az ágyat,
háromágú rozmaringgal seperte ki a házat.*

*Végigmentem a tótteleki temetőn,
elvesztettem a piros bársony zsebkendőm.
Aki azt a zsebkendőt megtalálja-találja,
harminchárom páros csók lesz az ára.*

*Réten, réten, sej a tótteleki réten,
elvesztettem a zsebbe való késem,
késem után a karikagyűrűmet,
azt sajnálom, nem a régi szeretőmet.*

*Szagos a rozmaring, szagos a rozmaring,
földre hajlik az ága.
Gyere, kisangyalom, kedves kisangyalom,
ülj az árnyékába.
Nem ülök, nem ülök én az árnyékába,
vasaltas a ruhám, megver a jó anyám máma.*

Azok a legények, akiknek nem fogadták el az éjjelizenéjét, mi-
kor az illető házhoz értek, a következőket énekelték:

*Amerre én járok, amerre én járok, még a fák is sírnak,
gyenge ágaikról, gyenge ágaikról a levelek hullnak.
Hulljatok, levelek, rejtsetek el engem,
mert akit szerettem, mást szeret, nem engem.*

Ezután a szekerekhez kötött fatuskót leoldották, majd odaláncolták az utcaajtóhoz, közben nagy kurjongatások között kiabálták:

*Akinek van vénleánya,
hajtsa ki a gulyára!*

Hétfőn délután zenés gyermekbál következett, amelyre azok a gyermekek is eljöttek, akik már rég elköltöztek a faluból. A zeneszek ugyanúgy játszottak, mint a felnőttek bálján. A gyermekbál 8 óráig tartott, ezt követte a felnőttek bálja.

Kedd este az asszonyok bálja következett, ahol mókás menyecskek megtartották a *kendervetést*. Először készítettek egy szalmával kitöltött rongybábut. Este 9–10 óra felé, amikor a legjavában táncoltak, vagy tíz asszony bevonult a mulatozók közé. Elöl ment a főnök, aki vitte a bábut. Az egyik vetette a kendert: mindenféle magot szórt szét, lehetőleg úgy, hogy az a báméskodó közönség szemébe, hajába hulljon. Utána elgerebelte. Jó hosszú rózsafát vagy tövises akácágat húzott, viccesen *salapált*, utána meglocsolta csuporral, s közben, akit lehetett, szembe spriccolt. Majd körbeálltak, táncoltak, s nagyokat ugrottak, miközben kiabálták: „*Ilyen nagyra nőjön a kendtek kendere, ni!*” Aztán ha a nyáron valakinek apró maradt a kendere, így szólongatták: „*Hej, te nem ugrottál, látod, elég nagyot farsangon.*” Majd víg mulatozás közben érkezett az éjfél. Ekkor meghúzták a harangokat, annak jeléül, hogy véget ért a farsang és kezdődik a nagyböjt. Elhallgatott a zenekar, fogták a bábut, amely a telet jelképezte, és elvitték a legközelebbi folyóhoz vagy tóhoz és beledobták, hogy úgy menjen el a tél, ahogy a víz elviszi a bábut, és jöjjön a tavasz. Utána nagy csendesen hazamentek.

Hamvazószerdán nem ettek semmit. Hamvazószerda a katolikus vallású lakosságnál szigorú böjti nap volt. Neve onnan származik, hogy az őskeresztények vezeklésként hamut szórtak a fejükre, majd – egyházi szertartásként – a 12. századtól általánossá vált a hamvazkodás.

Hamvazószerdát kövéracsütörtök követte. Ezen a napon minden, farsangról megmaradt húsos ételt elfogyasztottak. Utána az

asszonyok kimosták szódával a fazekakat, és hat hétig nem fogyasztottak semmiféle zsíros vagy húsos ételt. Amikor eljött a húsvét, először sonkát főztek, és elvitték a templomba megszentelni, hogy a hosszú böjt után ne betegedjenek meg.

Adatközlő: Formittág Teréz (48). A gyűjtés ideje: 1982.

TEMETÉS

A haldokló mellett mindig volt valaki. Senkit sem hagytak magára, sőt ki is szolgálták, ha szüksége volt valamire. A halál beállta után lefogták a szemét, felkötötték az állát, megmosdatták, majd szépen felöltöztették. Koporsóba helyezték és a temetésig berakták a tisztaházba. A koporsórendelést a család végezte. A funerátor, a gyászos ember, intézte a hivatalos dolgokat, megbeszélte a temetés részleteit a lelkésszel.

Sírásónak 3–4 embert fogadnak. A halálesetet a hírharang jelzi, háromszor egy nap, egészen a temetésig. A temetési menet: elől a lelkész, utána a dalárda, a koporsót szállító szekér, a családtagok, rokonok, majd az ismerősök. Általában rokonok teszik fel a koporsót a szekérré, veszik le és eresztik le a sírba. Először egy ideiglenes fejfát helyeznek el a friss hantnál. Ezután halotti tort tart a család.

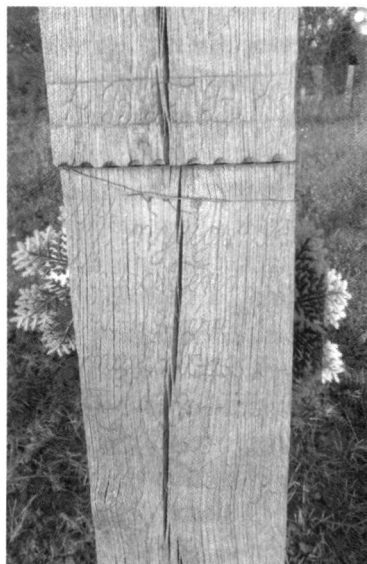
Ma már a temetőben kevés fejfát, ún. gonfát találunk. Ezt mesterember faragta, elsősorban szekercével. Szemben, a feliratos oldalon, valamivel vastagabb a fejrész, rajta fűzfa, alatta „abfra” felirat. A fej alatti részen rá van vésve az elhunyt neve, az évszámok, kik gyászolják, kik állították, alul Béke poraira. Van ahol versikét is rávéstek. Ha elkészült, bekenték kindruccal (fekete venyige festék), így tartósították. Ácsmesterek voltak: Király Dániel, Karácsony Lajos, Karácsony Imre, Fakó Lajos, Farkas Sándor. Csak két helyen áll még kettesével fejfa, ahol a feleségé alacsonyabb, fejrésze kisebb. Egyetlen egy csónakalakú fejfát láltam. Ez Szalárdon készült, Kindle, született Szabó Róza valószínűleg onnan jött a faluba.

Göncfák a temetőben

Göncfák

**Kovács Ferenc meghalt
1952-ben**

Gonfa 1970-ből

Egy férfi és egy női gonfa

Összekötve az újjal

Csónak alakú fejfa

Ma már kőből, műkőből készülnek a síremlékek. Ezekre könnyebben tudnak verseket vésni.

A Karácsony család síremlékének versikéje:

Fáradtságos volt életünk,
Legyen csendes pihenésünk.
Édes lesz ott megpihenni,
Odalent már nem fáj semmi.
Gyászolja leányuk, fiúk, menyé,
unokáik és dédunokáik.
E követ emeltette hű neje.

Karácsony András síremléke:

Itt nyugszik
Karácsony
András élt
57 évet. Meg-
halt 1978 II hó. 4-én.
És neje
Kelemen Piroska
élt évet.
Meghalt 19 hó.
N. jó szüleink emlékére.
Szálljon béke, áldás mind-
örökre. Gyászolják hű neje,
fijok, lányuk, menyök, vejök
és onokájok. Édes itt lent
megpihenni, idekent már
nem fáj semmi. Emlékül
emeltették hű neje
és családjaik. Béke poraikra!

Nagy András síremléke:

TV szerelő volt (alatta a fényképe)
Itt nyugszik ifj. NAGY ANDRÁS

élt 27 évet

kit élete legszebb korában
elragadott a tragikus halál

1976 okt. 13 án

Rövid volt földi életed
a halál elragadott,

de a szívünkben a szeretet
örökre megmarad.

Te meghaltál egyetlen
gyermekünk, de a lelked él
bennünk az a remény,
hogy találkozunk még.

Fáj a szívünk érted
kedves jó gyermekünk

Mert mi szülők téged nagyon
szeretünk. Kinek gyermekét
nem fedi sírhalom nem tudja
Mi az igazi fájdalom. S ha
életünk napjai elfognak telni
ide jövünk kedves fiunk hozzád
megpihenni. Jó gyermekünk emlé-
kére szálljon béke, áldás mindörök-

re. Könyörülj rajtam Uram
mert bánatban és sóhajtásban
mulnak éveim. Zsolt.31.10.11.

Nagy András helyettes tanár volt az iskolában, az 1975–76-os tanévben. Motorbalesetben hunyt el.

A gyász időszaka a hozzátartozóknál egy év, addig érvényesek a külső megjelenés és viselkedés íratlan törvényei. Egy év után emlékharang-húzást rendelnek.

MELLÉKLETEK

Emődi Tamás – Lángi József

A SITERI REFORMÁTUS TEMPLOM ÉS FALKÉPEI

A Nagyváradtól északra fekvő Hegyköz vidékének egyik legérdekesebb, számos meglepetést rejtő műemlék templomát 2002-ben kezdtük el kutatni, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatását elnyerő helyreállítást előkészítendő.¹ Az alaprajzi elrendezésből és a 18. századtól fogva számontartott falképek jelenlétéből ismert volt középkori eredete, bár ezt csak az épület keleti felével kapcsolatban feltételezték.

A templom többször is feltárt, de minden alkalommal visszameszelt falképeinek szondázó vizsgálatára már 1998-ban sor került, nagyobb felületeket azonban ekkor még nem nyitottunk. A tervezett helyreállítás előtti szondázásos épületkutatás az első fázisban, a 2002-es év folyamán elsősorban a külső homlokzatokra terjedt ki, a belsőben a folyamatos használat miatt csak kis felületekre szorítkozhatott. 2004 júliusában azután lehetőség nyílt nagyobbarányú falszövetvizsgálatok elvégzésére, melyek jelentősen kiegészítették a korábbi megfigyelések eredményeit. Ugyanez évben a padlócsere rendjén adódott jó alkalom a hajó keleti részének régészeti feltárására, mely során egy korábbi templom némileg kisebb méretű hajója került elő.

Kutatásaink nyomán körvonalazódott a téglalapú épület sajátosan alakuló építéstörténete, s egyúttal kibontakozni kezdett az alföldi régió egyik jelentősnek ígérkező középkori falképegyüttese. A kiemelkedő színvonalú, ikonográfiai szempontból is figyelemre méltó kifestés teljes feltárása és restaurálása a templom építészeti helyreállítása kapcsán, azt követően végezhető el, a további támogatások függvényében.

Vázlatos történeti adatok

Sitert 1421-ben a Csákyak adorjáni uradalmának falvai között sorolják föl,² a tulajdonlásuk előtti időszakra vonatkozóan viszont bizonytalanok vagyunk. 1343. május 26-án István csanádi püspök László békési főesperes részére gyulafehérvári kanonoki javadalmat kér a famulusaitól és káplánjaitól származó javadalmi, valamint prebendái – a pályi, ártándi és siteri – megtartása mellett.³ Mivel a Siterrel szomszédos (Hegyköz) Pályi, de a Geregyéktől pusztításaiért kárpótlásul elvett Latabár és Tóttelek is, valamint Ártánd körül Nagyzomlin és Bors a 14. században a káptalané, illetve a püspöké voltak (ártándi birtoklásukról nem tudunk),⁴ arra következtethetnénk, hogy ez idő tájt részben vagy egészben Siter is püspöki vagy káptalani birtok lehetett. Erre vonatkozó közvetlen adatot azonban egyelőre nem ismerünk.⁵

1750-ből való az első templomra vonatkozó adat, mely szerint ekkor épült a hajó nyugati része, ez azonban valójában csak kisebb átalakításokra és esetleg a koronázópárkány elkészítésére utalhat.⁶ Mivel Rómer Flóris 1879. évi leírásában két „románkorú kettős tölcsér alakú” ablakot említ, Bunyitay 1884-ben pedig csupán „egészen átalakított” ablakokról beszél,⁷ így valószínű, hogy közvetlenül Rómerék „falkutatásai” után, a „helyreállítás” során vágták a déli homlokzat három ablakát, s talán a szentély körablakát is.

A templom kutatás előtti állapota

A nyugati torony–hajó–szentély térfűzésű templom északon egy kisebb előteres portikusszal bővül. A 18,5 x 6 m-es, nyugat felé enyhén keskenyedő hajó belterét két falpillérszerűen beugró falcsonk tagolja, kívül pedig a nyugati sarkokon kissé szabálytalanul illeszkedő, átlós állású támpillérek erősítik.

A hajó déli homlokzatán a kutatás előtt három, az északon két egyszerű, befelé szélesedő rézsűjű, félköríves záródású, 1879-ben, illetve 1773-ban kialakított ablak nyílt, ezekből egy-egy esik a belső falpillérektől nyugatra levő hajószakasz hosszanti falaira. Az

apszis tengelyében egy körablakot, alatta pedig a karzataljat megvilágító kis négyzetes ablakot találunk.

Már a kutatás előtt valószínűnek tűnt, az alaprajzból pedig jól kiolvasható, hogy a keleti térrész egy korábbi templomhoz tartozik, ennek visszabontott nyugati zárófalából maradt a két falpilérszerű csonk.

A torony és a hajó nyugati fele

Az 1803-ban épült ötszintes torony keleti fala a nyugati hajófalhoz simul, és részben takarja a román kori kaput, melyből két lépcsős béléttag maradt meg, a belső réteget és a rézsüket lefaragták. Az első emeleti karzatbejárattal áttörték a hajófalat, a törésfelület metszetének formája arra utal, hogy az amúgy a torony takarásában levő falszakasz vastagságából ítélve, a falsíkból jócskán kiugró kapunak háromszögű oromzata volt. Egy szinttel fönebb, a padlásnak a hajófalhoz képest 40 cm-rel beugró oromfalában egy 160 cm magas, lépcsőző bélétes, félköríves (ablak?) nyílás látható, mely egykorú az oromfallal. A jelenleg padlásbejárat gyanánt használt nyílás vállánál egy réteg – eredetileg párkányszerűen beugró – téglasort utólag lefaragtak.

A homlokzatokon nem találtunk faltagoló elemekre utaló nyomokat, csupán egy élükre rakott, ékállású – farkasfog-sort alakító – téglákból álló dekoratív sávot három téglasornyival a koronázópárkány alatt. Ez az északi és a nyugati oldal teljes hosszán végigfutott – helyenként azonban elpusztult és ott élükre állított téglákkal tömték be a hézagot –, a déli oldalon viszont csupán egy kisebb szakaszon akadunk nyomára.

A déli hajófalnál furcsa szabálytalanság fedezhető fel: a falvastagság az ablaknál mérhető 82 cm-ről 68 cm-re vékonyodik a saroktámpillérig, mely maga is szabálytalan alaprajzú, északi párjával együtt. Ugyanakkor az átellenes, északi belső falon vízszintes falvisszaugrás utal valamilyen átalakításra, ez azonban a nyugati falig nem folytonosan fut végig. A hosszfalak belső oldalán, egymással szemben, nagyjából egyenlő távolságokra négy-négy,

félkörívesen, illetve háromszöggel záródó ülőfülkét bontottunk ki. Padkáikat a járszinttől 40–45 cm-re alakították ki, kettőnél valamiféle ülődeszka fészkeit lehetett azonosítani. A déli oldalon egy kis, mindössze 43 cm magas, háromszögű záródású fülke is előkerült, ami talán mellékoltárra utal. A mai nyugati karzat födéme fölött két, a falazattal egykorú gerendafészkek jelzi, hogy a hajórész építéskor itt fakarzatot alakítottak ki.

A déli hajófalán négy középkori ablaknyílást tártunk fel: két nagyjából egyforma, 170 cm magas és 33 cm széles nyílású, rézsűs bélletű, félköríves román kori ablakot – közülük a nyugatit az újkori ablak szinte teljesen eltüntette –, egy 141 cm magas, 50 cm széles és mindössze 6 cm-es belső nyílásszélességű kis félköríves ablakot a karzattal mellett és egy kis négyzetes nyílású karzattalvilágító ablakot a délnyugati saroktámpillér teteje mellett. Az északi falat csak egy háromszögű záródású kis ablak törte át, a karzat fölött.

A keleti hajószakasz

A korábbi fázis nyugati falából maradt belső falcsonkokkal egyvonalban levő merőleges állású támpillért a déli oldalon később rakták, az a nyugati rész hajófalával van kötésben, tehát már a bővítmény része. Az északi homlokzaton, közvetlenül az újkori koronázópárkány alatt itt is megjelenik a farkasfogsor; délen hiányzik, viszont itt azonos magasságban kétsornyi lefaragás látható.

Szembetűnő a keleti hajófalszakaszok asszimetriája: az északi 65 cm, a déli 108 cm vastag. Erre a falkutatás során találtunk magyarázatot. A diadalívtől 192 cm-re egy 78 cm széles, félkörívvel záródó ajtónyílást találtunk a déli falban. Mögötte nyugat felé a fal vastagságában kialakított, 65 cm széles falszoros indult felfele, egy lépcsőfeljáró, melynek terét az alsó felében lépcsőzetesen elhelyezett kis hevederekkel boltozták át, felső felében álboltozatos. Nyugat felé az újkori ablak bélletfalazatával zárták el. Megtaláltuk annak a karzatnak a lenyomatait is, melyre a lépcső vezetett.

A csorbázatok alapján a mindössze 1,70 m széles karzat gerenda-födeme befele árkádokra támaszkodott és falazott mellvédje volt. Északról a karzatot egy kisméretű, négyszögű ablak, délről pedig egy félköríves ablak világította meg; utóbbit az újkori ablak szűntette meg.

A keleti épületrészen nyolc félköríves ülőfülkét tártunk fel: két észdedett, 29 cm mély és kb. 50 cm széles fülkét egymás mellett, az északi hajófalban, a diadalív vonalától 280 cm-re, négyet pedig a déli hajófalban. Ezek közül a legnyugatabbra eső, karzat alatti valamivel magasabb volt.

A délkeleti hajósaroktól 2 m-re egy 207 cm magas, szorosan mellette egy alacsonyabb, félkörívesen záródó román kori ablak került elő, mindkettőt vágja a jelenlegi ablaknyílás. Előbbi alatt, keletebbre egy kis körablakot falaztak be. A fálvastagságban kialakított lépcsőfeljáró tehát nem tette lehetővé további nagyobb méretű ablakok elhelyezését ezen a szakaszon.

36 cm-re a koronázópárkány alatt egy, a merőleges állású támpillérig húzódó falkiugrás jelzi a román kori rész – visszabontásának? – falkoronáját. A közvetlenül ez alatti és fölötti sor tégláit letörték, ez alighanem kiugró román kori párkány létét jelzi. Fölöttük a téglasorok már az újkori magasításkor kerültek rá.

A cibórium és falképei

A 2004 nyarán végzett kutatások legfontosabb eredménye egy cibórium maradványainak feltárása volt a diadalív és a déli hajófal szögletében. A korai templommal egykorú, oltár fölé emelt baldachin-szerű téglaeépítménynek két falfelülete és faloszlopai közül három maradt fenn, míg a negyedik, szabadon álló oszlop és a boltozat elpusztult. A vélhetően még a 18. században elbontott építmény belsejének teljes felülete festett volt, megmaradt részei a tömör elfalazás mögül viszonylag jó állapotban kerültek elő. Az élkeresztboltozat a falakhoz támaszkodó hevederekre metsződött, ezek pedig hengeres nyaktagból és ferdesíkú echinuszból álló fejezettel illeszkedtek a faloszlopokra. A falak melletti félköríves

hevederek közvetlenül az echinusz fölött ívelnek ki, a közeikbe préselődött abakuszok így csonkák. A diadalív felőli fal képezte a hátfalát a baldachin alatti oltárnak, mely a déli fülkefal kisméretű körablakán át külső megvilágítást kapott.

A boltozat csorbázatának felső széle egyenes vonalú, így – mivel fölötté a keleti falon falkép nyomai láthatók, délen pedig ez a vonal éppen a román kori ablak könyöklőjének élével esik egybe – az építmény lapos vagy egészen kis hajlásszögű tetejű lehetett. A cibórium mélyebbről induló nyugati hevedere fölötti homlokkal és a karzatlépcsőt magába foglaló vastagabb déli hajófalszakasz között keskeny, félköríves lezárású fülke képez artikulációs elemet.

Az oltárépítmény megmaradt falsíkjain kisebb hiányoktól eltekintve, jó állapotban került felszínre az apszis második periódusának falképeivel egykorú, gazdag színvilágú freskó. Alatta viszont mindenütt megtalálható a korábbi, sötét színű, felszentelési keresztet hordozó vakolatréteg. Az oszlopok törzsét márványozás, fejezeteiket ékkövekhez hasonló, míg a hevederíveket indás mustrák díszítik. Boltozatindításán „...ABIT” szöveget hordó majuszkulás feliratszalag maradványa bizonyítja, hogy egykor a teljes felület festve volt és a szentélyhez hasonlóan itt is feliratokat hordott. Keleti falán határozott egyenes vonal jelöli ki az egykori oltár magasságát, mely felett négy angyal tartja a mandorlába foglalt, szivárványon trónoló Krisztus képét. Krisztus jobbát áldásra emeli, baljában csukott könyvet tart. E könyv fedelét, a dicsőínyeket és az angyalok ruhájának mandzsettáját plasztikusan mintázták meg. Finom ornamentikájukat ugyanabból az anyagból rakták fel, mely a freskókat hordozza, de előtte sárga színnel vázlatosan meghúzták a körvonalait. A déli falon nyíló kerek bevilágító ablakot liliomos mustra keretezi, alatta a Szentlélek galambja jelenik meg élénk kék háttér előtt. Lentebb szabályos körív mentén asztal körül apostolok foglalnak helyet. Az *al fresco* technikában festett képek sokkal jobb megtartásúak, mint a szentély több alkalommal, szakszerűtlenül feltárt ábrázolásai, csak a lábzetek közelében okozott kárt a falzatba felszívódó nedvesség.

Az apszis

A nyújtott félköríves, negyedgömbösüveggel boltozott apszis belül a hajó felé lépcsősen tagolt diadalívvel, kívül egy-egy falsarok közbeiktatásával illeszkedik a hajóhoz. A diadalív eredetileg félkörívesen záródó felső részét az orgona felállításakor kivágták, megmagasítva a nyílást és három teherkiváltó gerendával hidalták át.

A kutatás során két hozzátvetőleg egymással szemben (a diadalívtól 84, illetve 67 cm-re) levő fülke került elő az apszisfalban. A 60, illetve 57 cm széles, festett felületű ülőfülkék 38 és 33 cm-re mélyülnek a falba és felső részük felé kissé keskenyedő nyílásúak.

Két félköríves, a falvastagság közepe felé keskenyedő kávájú ablakot találtunk a szentélyfalban. A köztük levő nagyobb méretű körablakot és alatta a kis négyzetes ablakot utólag vágták a falazatba, a templom tengelyébe. Eredetileg itt is a másik kettőhöz hasonló ablak lehetett, déli béléletének részletei maradtak csak.

Az apszis falképei és kutatástörténetük

Siter temploma igen korán, 1794-ben bekerült a történeti irodalomba. 1848-ban Révész Imre, a későbbi egyháztörténész és tanár még teológus hallgatóként fedezte fel (ismét) a szentély falképeit, melyeket aztán Lugossy József debreceni tanár tárt fel és tett közzé.⁸ Lugossy feltételezte, hogy Hunyadi martirológiai jeleneteket értelmezett félre, ő maga több ciklust ír le több-kevesebb részletességgel: a szegény Lázár jelenetét, a Keresztrefeszítést, Királyok imádatát és Vértanúk szenvedéseit (Bacchus, Szent Krisztina) a szentélyben, Szent Mihályt a sárkánnyal a hajóban. Utóbbit a veszprémi káptalan pecsétjén⁹ és IV. Béla, illetve Kun László némely dénárjain ábrázoltakhoz hasonlítja és a 13. század végére datálja, a többbit a 14. századra. Ugyanekkor Kassai Károly diák négy darab másolatot készített a freskókról, ezeket gróf Vay Ábrahámnál, a siteri földesúrnál, a Magyar Nemzeti Múzeum társigazgatójánál helyezték letétbe.¹⁰

Az így ismertté vált falképeket Ipolyi Arnold felső-magyarországi emlékek kapcsán idézte és a 14–15. századra keltezte.¹¹ Rómer Flóris 1874-ben közzétett összefoglaló művében¹² ismertette először a részben legendai, részben bibliai tárgyú falképeket, majd bihari útinaplójában foglalkozott ismét részletesen velük.¹³

1879-ben a falubeliek segítségével tárták fel az előzőleg visszameszelt freskókat és kibontották a szentély két befalazott ablakát is. Ekkor Rómer útítársa, Storno Ferenc felmérést is készített a templomról és lemásolta a feltárt falképtörödékeket.¹⁴ Rómer leírása szerint a szentély felső regisztereiben bibliai tárgyú jelenetek sorakoztak, majusculás feliratokkal, lentebb martirológiai ciklus, míg legalul a „szokásos szőnyeg”, azaz drapériadísz futott körbe. A Lugossy által az északi oldalon leírt *A gazdag ember és a szegény Lázár* három jelenetét pontosítja helyenként: a szentély északi falán jobbról balra húzódott át a diadalív belső falára az étkező gazdag – *DIVES* felirattal – és a koldus Lázár (Luk.16.19–21) képe, Lázár Ábrahám kebelébe vitt lelkének ábrázolása a fákkal tűzdelt mennyországban *IN SIN V ABR...* feliratos lepellel(?) (Luk.16.22) valamint a könyörgő gazdag ...*(T)ER ABRA(HA) MISEREM* feliratos szalaggal fivérei mellett és egy hordóból vizet csapoló alakkal (Luk.16.23–25). A szentély kibontott ablakai közt északról dél felé haladva a Keresztrefeszítés bal oldala látható, alatta glóriás Máriával és *+OS...ITA CRVC...* felirattal, egy alak, aki feje fölött valamit húz bal kezével – ezt ...*A CLAVSV TEPL...* felirat kíséri –, valamint három, a kereszt felé tekintő alak.

A középső sávban a diadalív belső falán felhők láthatók ...*VRNV* (vagy *LVANV*) *NOnSAC...CbARO ...A[OTYThO SIMVLAC...* felirattal majd az északi falon balról jobbra alakok (apostolok?) lábai, egy torony, előtte balra tekintő koronás alak lilimos jogarral, ez előtt nyársat forgató férfi („*a nyárs maga pedig ágakba széledő póznán forog*”, ezen egy alak, feje nem látszik); a felhőkből „*görgösen*” áldó alak nyúl le, szentelve a mártíriumot. A képhez tartozó felirat: *+SIC LOhSEPhANVS...VB...VS RS...(...)..TOR....s* valószínűleg egy karóba húzott és egy kerékre kötözött és tűzön elégetett mártírt ábrázol.

A következő képen egy tetőzetes faépitmény előtt koronás alak ül, a felhőkből áldó kézfej nyúlik le, alatta egy torony és egy ke-
reket forgató alak, ezen egy emberi kéz, fölötte *QVdT* felirat: Lu-
gossy szerint Szent Krisztina vértanú szenvedése. A továbbiakban
egy tetőfedeles kapu volt látható pálmával, oldalt kendőbe csavart
kis Lázár és két glóriás női szent, talán Mária és Márta nevű nő-
vérei. Középen glória, valószínűleg Krisztusé. A felirat itt *BOR
CELSA NIMIS.VERNANS RA., SICIBVS IMIS.*

Ezt követi négy koronás férfi, egyik fölött lilimos lándzsa-
vég és egy fölöttük szálló alak, feliratuk *FLVCTVAT IN MESA
3IVIND NECTARE MERSA:*, majd egy torony tetővel, alatta egy
alak, aki „*két saraglyán elterjedt vörös alkotmányt tart kezeivel, és
ezen talán faszekrényből emelkedik egy zöld ruhás szakállatlan alak*”.

A sorban egy ökörben süített mártír: egy imádkozó szakállas
szent következik, Rómer szerint a Domitianus által megkínzatott
Szent Antipas. Odébb torony és a tüzet élesztő alak, a felhőkből
pedig áldó kézfej nyúlik le. Fent *VSSIS...OEAVS VRITVR IGNE*
felirat.

Végül a déli oldalon a diadalív belső, keletre néző falán egy
jobbajával áldó, hosszúhajú koronás alak, mellette lilimos lán-
dzaheggyel, fölötte glóriás angyal száll kiterjesztett szárnyakkal
és egy glóriás vértanú (lelkét) tartja. Az idetartozó felirat: *ICV...
IOROnA...M..VM MARTIR hIC ENSE NECATVR: -.*

Bunyitay román korinak tartotta a keleti részeket, ablakait át-
alakítottakként írta le és a két befalazott szentélyablakon kívül
megemlítette a szentély befalazott északi ülőfülkéjét is;¹⁵ közli
alaprajzát. Akkor a falképek még láthatók voltak. A későbbiekben
falképekről – mivel ismételten lemeszelték őket – autopszián ala-
puló értékelések nem születhettek, a Rómer- és Lugossy-féle le-
írások alapján kerülnek be Gerecze falképjegyzékébe.¹⁶ Az újabb
művészettörténeti irodalomban csak szórványos utalások történtek
Siterre, Radocsay¹⁷ és Drăguț¹⁸ is csupán átveszik Rómer leírásait.

*

A falképek első vizsgálatára 1998-ben került sor. Ekkor a Lu-
gossy és Rómer leírásaiból és egy Storno rajz alapján jól ismert

freskókból szinte semmi sem volt látható, sőt az idős helybeliek sem emlékeztek arra, hogy a falakon valaha is láttak volna bármilyen színes ábrázolást. Csupán a szentélyboltozat statikai okokra visszavezethető mozgásai miatt keletkezett repedések környezetében leváló vakolatok mentén voltak vizsgálhatók a rétegek, illetve a szentély déli falán 1–1,5 m magasság fölé felszívódó nedvesség következtében váltak kisebb részletek láthatóvá a lemálló vakolatok, meszelések alatt. Ekkor az 1860-ban épült karzatról a diadalív szentély felé eső oldalán két kisebb szondát nyitottunk a padló magasságában, ahol több sérülésben is látszott, hogy alatta színes felületek tűnnek elő. A déli oldalon egy 20x20 cm nagyságú kutatóablakban megtaláltuk a nagyon élénk színezésű középkori freskót, de felületén a korábbi feltárások miatt nagyon sok kopás, sérülés volt látható. Itt egy gazdagon redőzött ruhájú álló figura előtt egy dicsfényes alak térdel, akinek sajnos már korábban elpusztították az arcát.

A külső falsíkokat jelenleg szinte mindenütt vastag, hihetetlenül kemény, szürkére színezett cementvakolat fedi. Amikor ez a homlokzatképzés készült, szinte minden korábbi vakolatot eltávolítottak. Csak kisebb, tenyérnyi felületeken maradt meg a korai középkori vakolat. Nagyobb összefüggő, jól értelmezhető részletei a félköríves lezárású szentélyablakok béléteiben maradtak fenn. Itt egy, a falazat egyenetlenségeit követő, 3–5 milliméter vastag világosszürke – majdnem fehér – színű, 2–3 milliméteres eldolgozatlan mészzsemcséket és apró kavicsokat tartalmazó vakolaton legkorábbi réteggként fehér meszelést találtunk. Azt, hogy a bővített templom felületét milyen vakolat borította, csak a teljes feltárás után lehet meghatározni, de az már most bizonyos, hogy a korai templom falfelületeit a leírt vakolat fedte; a nagyarányú vakolatpusztulás miatt azonban már nem állapítható meg, hogy freskók készültek-e ekkor.

A templombelsőben kisméretű szondáinkat elsősorban a szentélyben nyitottuk. Első lépésként a boltozat vizsgálatát végeztük el, ahol nagy repedéseket okozott a diadalív záradékának 1860-ban történt elbontása, amely egyébként a szentély szerkezeti

problémáinak fő forrása. Sem Rómernél, sem a korábbi leírásokban nem találtunk utalást a boltozati freskókra, ezért itt a nagy felületeken lehulló vakolatok környezetében kezdtük meg a vizsgálatainkat. Tapasztalataink szerint ezen a negyedgömb kupolán nem található középkori festés. A boltvállak felett mindenütt hiányzik a korai réteget hordozó vakolat, és helyén csak egy rossz minőségű, nagyszemcsés, újkori vakolat található. Valószínűleg itt a török pusztítás után hosszabb ideig fedél nélkül álló templom boltozati vakolatai az évekig tartó beázás és a téli fagyok miatt meggyengültek, lehullottak. Így ezeket a rossz megtartású részeket a 18. századi helyreállításkor eltávolíthatták és új barokk vakolatot hordtak fel helyettük. Ekkor falazhatták be a szentélyzáradék három román kori ablakát és nyitották keleten azt az igényes, jó színvonalú, tölgyfából készült asztalosszerkezettel lezárt kerek ablakát, amelyet kb. egy évtizede cseréltek ki az igénytelen, rosszul záródó jelenlegire.

Az oldalfalak vizsgálatát a már korábban ismert sérült felületeken kezdtük meg, ahol a déli fal nedvesség miatt előbukkanó, drapériát imitáló töredékei már láthatók voltak. Az 1860-ban épített karzat feljárata mellett nyitott szondáinkban megtaláltunk egy elfalazott, félköríves lezárású fülkét, amelybe befordult a hullámos szegélyű drapériafestés. Ezt a teljes szentélyen körbefutó díszítmenyt fehér alapon vörös színű ötágú csillagok és S alakú must-rák, vagy betűk díszítik, de Rómer megemlékezik még B betűről és Andráskereszt alakú motívumról is. A kelme hullámain, redőit sugárirányú sárga vonalakkal jelenítette meg a festő. E drapériát gazdag szegélydísz zárja le a padlóvonal felett 182 cm-rel, amely egy 5 cm széles sárga és 4 cm széles vörös sávhoz kapcsolódik. E kettős sáv felett kezdődtek a figurális ábrázolású képszalagok. A 32 cm mély, 56 cm széles fülke részleges kibontása után láthatóvá vált, hogy a falképek felületén nagyon sok 15–17. századi bekarcolás látható. E többnyire HIC FUIT jellegű feliratok segítségével viszonylag pontosan meghatározható, hogy meddig voltak láthatók a középkori freskók. Több 1591–1594-es felirat mellett az utolsó az 1600-as évek elejéről származik, tehát az első fehér

meszelésre valószínűleg a 17. század első harmadában került sor. A déli falon feltárt fülkével szemben is nyitottunk kutatóablakokat, ahol sekrestyeajtó előkerülése volt várható, de itt is csak egy festett bélletű fülkét találtunk. Festése is megegyezett a másikkal, de állapota annál sokkal rosszabb volt.

A karzaton folytattuk a feltárást, ahol már 1998-ban is nyitottunk szondát. A diadalív szentély felé eső déli oldalán a boltvállnál nyitott kutatóablakban érdekes megfigyelést tehattunk: eredetileg nem közvetlenül a beugró diadalívpillér folytatásaként indult az árkádív, hanem először 45°-os szögben visszaugratták a síkot. Valószínűleg a 18. században falazták csak ki ezt a furcsa kiszögélést, amelyre ráfut mindkét középkori festett réteg. A már Rómer által leírt falképek alatt itt sikerült megtalálni egy sokkal korábbi, egyszerű technikával készült festést. Itt közvetlenül a téglafalazaton egy 1-2 mm vastag durva felületű meszelésen függőleges és vízszintes vonalakat tártunk fel, amelyek akár egy kváderes dekorációnak is részei lehettek. Ugyanitt a diadalív bélletében is megtaláltuk ezt a korai festést: itt a felette lévő réteg sérülésében előtűnik egy 2 cm vastag, vörös színű, függőleges keretezővonal. Nagy felületen nem volt lehetőségünk vizsgálni ezt a korai falképet, mert felette mindenütt ott található a minőségi gótikus réteg, amelynek megbontása nem lehetett célunk. Így csak azt állapíthattuk meg, hogy már a templom felépülte után közvetlenül készült egy szerényebb festői színvonalú dekoráció a szentélyben, amelynek készítéstechnikája, felhasznált anyagai a homlokzaton megtalált töredékekkel mutatnak rokonságot.

A Lugossy- és a Rómer-féle kutatások során megismert második festési periódus falképei közül a diadalív bélletének déli oldalán találunk egy olyan fontos részletet, melyről egyetlen korábbi kutató sem tett említést. Ezen az ív indítása alatti függőleges felületen rózsaszín háttér előtt Szent Móric egészalakos ábrázolását tártuk fel. A katonaszent arca ugyan elpusztult, de a fél életnagyságúnál nagyobb figura fegyverzete, viselete jól tanulmányozható. Meghatározását a feje feletti majuszkulával írt felirat egyértelműsíti: S. MAVRICIVS. Jobb kezével zászlóval díszített lándzsát,

baljával ovális pajzsot tart. A pajzs közepét sárga színű, kettős le-
vélmustrából álló rozetta díszíti, alatta pedig sugárirányú vörös és
fehér sávok futnak a szélek felé, de a fehér felületen lekopott zöld
nyomok is megfigyelhetők. Sajnálatos, hogy az alak feje teljesen
elpusztult, mert részletei fontos indíciumokkal bírhattak volna.
Dicsfényének is csak jobb oldali részlete maradt fenn.

A diadalívbellét északi oldalán ezt a réteget már nem találtuk
meg. Nem kizárt, hogy itt is egy lovagszent állt. Mellette a dia-
dalív szentély felé eső északi oldalán nagyobb szondát nyitottunk,
ahol egy széles vörös és egy keskenyebb hullámos, sárga sávval
elválasztott képmezőt tártunk fel. Felületükön a korábbi kapará-
sos feltárások miatt sok apró sérülés keletkezett, de mindennek
ellenére megfigyelhető, hogy a felső képmezőn zöld színnel jelölt
talajon az ég kékje előtt fák állnak. Alatta a mondatszalogot tartó,
könyörgő gazdag ember látható a szegény Lázár történetéből. Fe-
lette vörös színű, szárnyas ördögfigura repül sötétkék háttér előtt.
E falképek Rómer leírása alapján, a hajó északi faláról átforduló
szegény Lázár történetét három jelenetben elbeszélő képszalag
részletei. Az első jelenetet Storno vázlatáról ismerjük, ahol a gaz-
dag ember asztalánál megjelenő Lázár sebeit a kutyák nyalogat-
ják.¹⁹ A következő kép a diadalív felső részén található, ahol a
fákkal benőtt táj a mennyet jelképezi és Lázár lelke Ábrahám ke-
belén jelent meg.²⁰ Alatta láthatjuk az utolsó jelenetet, ahol a po-
kolra került gazdag ember könyörög Ábrahámnak, hogy legalább
Lázár az ujjá hegyével nedvesítse meg nyelvét, amely kiszáradt a
pokol emésztő tüzében.²¹ E helyen fontos megjegyeznünk, hogy
a képeken és keretezésükön mindenütt 6,5–7 cm-es majuszkulás
feliratok lekopott maradványai láthatók.

A szegény Lázár története alatt a hajó északi falán egy, a dia-
dalíven már bemutatott jelenethez hasonló ábrázolást találtunk.
Itt is egy balra néző, kezét áldásra emelő álló alak előtt térdel egy
rá felnéző figura. A többi, Rómer leírásból jól ismert, mártírok
kínszenvedéseit ábrázoló falkép között szó van egy tüzes ökörben
kivégzett szentről is, akit ő Antipassal azonosított a Mártirologi-
umokban szereplő három hasonló módon kínhalált szenvedettek

közül. A hajó falképei közül csak a diadalív északi oldalán látható a balra lefelé tekintő, vörös ruhás angyal, akinek dicsfénye 33 cm átmérőjű. Magassága kb. 130 cm lehet. A letisztított kép nagyfokú kopottsága és sérülései ellenére nem látunk jelentős eltérést a szentély freskóitól. E kérdés eldöntését a 2004. évi kutatás tette lehetővé, mikor a hajó alapos, minden részletre kiterjedő vizsgálatára sor került. Vakolata szürke színű kvarcos homokból készült, melyben apró mészszemcsék is találhatóak. Ugyanezzel a habarccsal találkoztunk korai rétegeként a hajó déli és északi falában kibontott élszedett ülőfülkékben és a cibórium felületén is. E korai rétegen a hosszirányú falakon csak fehér meszelést találtunk, melyet felszentelési kereszték díszítenek. A kereszték rendkívüli műgonddal készültek, körzővel szerkesztett fekete vonalak között, vörös alapon, fehér gyöngysor övezi őket. Az íves szárú széttartó, vörös keresztéken belül is található egy szürke tárcsa.

Összegzés

Az épületkutatás nyomán egyértelművé vált, hogy az álló épület középkori részénél két építési fázissal számolhatunk: a félköríves apszissal záródó, 7,5 x 6 m-es belső hajóterű első templomhoz utóbb illesztették a 10,4 m hosszú bővítményt, még a nyugati fal bontása előtt, így a hosszanti falak illeszkedése kissé szabálytalanra sikeredett.

Hasonlóképpen bővítették nyugat felé még a 13. században vagy a 14. század elején a peterdi,²² Látvány-rádpusztai,²³ kosztolányi és Balatoncsicsó-szentbalázi²⁴ Árpád-kori templomok hajóit, melyek közös jellemzője, hogy nyugati karzatuk is volt.

Mindkét hajónak nyugaton volt a bejárati kapuja, falaikba ülőfülkék mélyedtek – az északi oldalon alighanem a portikusz felől a 19. században vágott árkádív helyén is –, keskeny, rézsűs béléttű ablakaik félkörívesen záródtak. Ehhez hasonló keskeny, félkörívesen záródó, egyenes hátfalú ülőfülkéket találunk a nagytótlaki rotundánál, Egregy²⁵ és Vadász²⁶ plébániatemplomainál. Ritkább megoldás lehetett a fülkék háromszögű lezárása.

Mindkét periódusban a hajóban nyugati karzat állt. A korábbi, árkádokon nyugvó, gerendafödémes, falazott karzat feljáratát a hajófal vastagságában alakították ki. A megoldás – főleg kisebb méretű templomoknál – nem túl gyakori, a legmeglepőbb azonban a feljáratnak a déli falban történt kiképzése, ami a hajó megvilágíthatóságát is csökkentette. Mivel a karzatpillérek feltárt, legalsó rétegsora kétszer olyan vastag, mint az árkádok csorbázatból következtethető szélessége, ezért felvethetjük egy, a belső térbe ugró, pillérekre támaszkodó torony létét is.

A korábbi épületrész legérdekesebb eleme a hajó délkeleti sarkában emelt baldachinszerű oltárépítmény. Az északnyugati sarkán szabadon álló oszlopra támaszkodó, kissé szabálytalan, trapéz alaprajzú, élkeresztboltozatos cibórium egykorú a hajóval s a 14. században a szentéllyel együtt gazdag, feliratokkal tűzdelt kifestést kapott. Hasonló struktúrájú építmények a jelek szerint nem állhattak nagy számban középkori templomainkban, magunk egyetlen késői, 15. századi példát ismerünk Dunahidas római katolikus templomából.²⁷

A késő gótikus cibóriumok kétségtelenül kevésbé ritkák, korábban viszont a környező területek közül csak Dalmáciában terjedtek el széles körben főleg a szabadon álló cibóriumok, melyek az ókeresztény előképeket szinte megszakítás nélkül továbbéltető itáliai emlékek kisugárzását ötvözik némi bizánci hatással. Ezek struktúrája azonban eltérő, az olasz példákhoz hasonlóan zömük síkmennyezetes, gúlás sisakkal vagy vimpergás oldalhomlokzatokkal, elemeik gazdagon faragott kőlapokból állnak.

A siteri az egyenes felső lezárású cibóriumok típusába tartozik, mely Itáliában alig fordul elő. A kisszámú nyugat-, illetve közép-európai román kori emlékanyagból néhány ilyen, falsarokban kialakított, a fal felé konzolokra vagy falpillérekre terhelő cibóriumot a 12. század végétől ismerünk, ezek jellemzően a hajófal és a diadalív síkjának szögében állnak, mellékoltárok fölött. Az ismert cibóriumok a siterinél némileg nagyobb méretűek, pilléreik faragottkő fejezetűek, többnyire gazdagabb figurális vagy növényi dísszel. A példák közül látható, hogy ilyen építmények plébániatemplomokban

éppúgy állhattak, mint kolostortemplomokban vagy kápolnában. Funkcióikról általában nem tudunk közelebbit, de többségük kétségtelenül mellékoltár fölött állt, oltárcibórium volt. Mindazonáltal nem kizárt, hogy a társtalan siteri cibórium kialakítását egy fontosabb erekleve motiválta.

A jelenlegi hajó két építési fázisának datálása a szorosabb kor meghatározást lehetővé tevő elemek hiánya miatt csak hozzávetőleges lehet, de figyelemreméltó, hogy egy régészetileg feltárt korábbi előzményük is volt, mely még mindenképpen a 12. században épülhetett. A nyugati hajóbővítményt a keskeny félköríves, rézsús bélletű ablakok alapján általánosságban a 13. századra tehetnénk, de nem zárhatjuk ki teljességgel azt sem, hogy a következő század elején épült, így a köztes második fázist alkotó – keleti – hajót a félköríves apszissal és a cibóriummal véleményünk szerint a 13. század első felében–kétharmadában emelhették.

A hajótérbe ma is belógó falpillérszerű csomkok talán arra utalhatnak, hogy a nyugati toldalék építése után egy ideig még állt a korábbi hajófal mintegy válaszfalként, s csak egy idő után bontották el.

A plébániatemplom felépítésénél a történeti adatokból kikövetkeztethető birtokosoknak, a váradi káptalannak vagy a Geregyéknek kegyúri minőségükben gyakorolt anyagi segítségével számolhatunk.

Nem egészen tisztázott az 1750-ben jelzett munkálatok mi-
benléte. 1773-ban készültek a szélesebb északi ablakok és a nyugati fakarzat, ennek mellvédgerendáját a kis déli román kori ablak bélletébe illesztették be. A templom gyakorlatilag a középkorból örökölt állapotát őrizte a 19. századig. 1803-ban tornyot építettek eléje, majd az 1850-es években egy északi portikusszal bővítették és belevágtak a diadalívbe az orgona elhelyezésekor. Talán ekkor falazták be a szentélyablakokat és az ülőfülkéket is. Röviddel 1879 után befalazták a hajó román kori ablakait, három széles, félköríves ablakot nyitva.

A falképekről összességében elmondhatjuk, hogy korai, rendkívül kvalitásos és ikonográfiai szempontból is ritka és sajátos együttes.

Jegyzetek

- ¹ A kutatási jelentés megjelent A siteri református templom építészettörténeti és falkép-restaurátori kutatása címmel az *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania – Középkori egyházi építészet Erdélyben III.* coord. D. Marcu-Istrate – A. A. Rusu – Szőcs P. L. Satu Mare, 2004. 203–237. tanulmánykötetben. Jelen, rövidített tanulmány a kutatás 2008. évi állapotát tükrözi.
- ² Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez (a továbbiakban *Csáky* i. m. I–II.). I. Budapest, 1919. 311.
- ³ *Bossányi Árpád*: Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Budapest, 1916. I. XLI.; Documente privind istoria României. veac XIV. C. Transilvania. vol. IV. 1955. nr. 162 (tévesen fordítja); lásd még *Aloisius Tăutu*: Fontes. Series III. vol. IX. Roma, 1961. 75.
- ⁴ *Bunyitay* i. m. 1886. 36, 38, 52; *Jakó* i. m. 1940. 218.
- ⁵ *Bunyitay* i. m. II. 271–284; *Ortvay Tivadar* szerk.: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. II. Budapest, 1892. 507–516.
- ⁶ *K. Nagy* i. m. 44–45; *Sámi Mihály*: A siteri református egyházközség és műemlék templom rövid története (a továbbiakban *Sámi* i. m.). Református Szemle. 78. évf. 1985. 1. 34 – a szerző elsősorban az akkor a parókián őrzött jegyzőkönyvek adatait használta tanulmányában.
- ⁷ *Sz. Máthé Márta*: Rómer Flóris bihari munkássága (A bihari útinapló) (a továbbiakban *Sz. Máthé* i. m.). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyvei. Debrecen, 1975. 329–336; *Bunyitay* i. m. III. 297.
- ⁸ Akadémiai Értesítő 1849. II. febr. 43 és 1850, 4.
- ⁹ Valószínűleg az 1276. évi hiteleshelyi pecsétre gondolt. Lásd erre *Gutheil Jenő*: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1979. 42 kép, valamint *Takács Imre*: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei (a továbbiakban *Takács* i. m. 1992). Budapest, 1992. 97–98. Kat. 58/3.
- ¹⁰ Ezeket Rómer Flóris már nem találta meg az Akadémia Archaeológiai Bizottságánál: szerk. *Forster Gyula*: Magyarország Műemlékei. II. Budapest, 1906. 232.
- ¹¹ Érintőlegesen említi *Ipolyi Arnold*: A deákmonostori 13. századi román basilika. M.T.A. Évkönyvei. X/3. Pest, 1860. 6 illetve *uő.*: A középkori magyar festészet emlékeiből. M.T.A. Évkönyvei. XI. Pest, 1864. 99.

- ¹² *Rómer Ferencz Flóris*: Régi falképek Magyarországon. Mon. Hung. Arch. III. Budapest, 1874. 135 és k.; Lásd még: *Sz. Máthé Márta*: Adatok Rómer Flóris tiszántúli éveiből (1877–1889). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1989–1990. Debrecen, 1992. 487–488; *Bunyitay* i. m. III. 297.
- ¹³ *Sz. Máthé* i. m. 330–336.
- ¹⁴ Az útinaplóhoz csatolt vázlatfüzet utóbb S.84.145.1 leltári számmal a Soproni Múzeum Storno-gyűjteményébe került: *Nemes András*: Id. Storno Ferenc Bihar vármegyei vázlatai. Várad-i kőtöredékek. szerk. *Kerny Terézia*, Budapest, 1989. 247. Egy másik példánya Storno átrajzolt felméréseket tartalmazó mappájának Váradon maradt (*Sz. Máthé* i. m. 284.), itt azonban a siteri rajzok már nem lelhetőek.
- ¹⁵ *Bunyitay* i. m. III. 297–99; Jórészt Rómert idézi útirajzában K. Nagy Sándor is: *K. Nagy* i. m. 43–45; Említi még: *Archaeológiai Értesítő*. 1887. 351 és 1897/373. szerk. *Forster Gyula*: Magyarország Műemlékei. I. Budapest, 1905. 492. A következő MOB jelentésekben szerepelt: 1901/47, 107.
- ¹⁷ *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország falképei. Budapest, 1954. 207.
- ¹⁸ *Vasile Drăguț*: Iconografia picturilor murale din Transilvania. Pagini de artă veche românească. II. București, 1972. 69, 78.
- ¹⁹ Lk 16.21.
- ²⁰ Lk 16.22.
- ²¹ Lk 16.23–24.
- ²² *Balázsik Tamás*: A peterdi református templom. Műemlékvédelmi Szemle 2000/1–2. 107–110. A csatlakozás vonalában itt is támpillérek épültek.
- ²³ *Koppány Tibor*: A Balaton környékének műemlékei (a továbbiakban *Koppány* i. m. 1993). OMvH. 1993. 218 ill. 74. ábra. A 13. századi templomot a következő század elején bővítették szélesebb, nyugati karzatos-tornyos hajóval.
- ²⁴ *Koppány* i. m. 1993. 132. Mindkét építési fázisban pillérek nyugati karzata volt, a későbbi fölött torony emelkedett.
- ²⁵ *Valter Ilona*: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon (a továbbiakban *Valter* i. m.). METEM 43. Budapest, 2004. 102., 113 kép.
- ²⁶ *Emődi Tamás – Lángi József*: A vadászai templom és Keresztrefeszítés-képe. (m. a.).
- ²⁷ *Kovács L. – Görfföl J.*: Középkori templomok a Csalóközben. Dunaszerdahely, 2002. 25–26, 77; Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfelmérései 1869–1890. OMvH. Budapest, 2000. 96.

ÚRBÉRI TABELLA – 1770

HBML IV.A. 1/d 20 d

Siter (127/8 telek)

Birtokos	Adózók	Jobbágytelek nagysága	Jobbágyhelynek mivolta
Kornis Mihály gróf (127/8 telek)		6/8 5/8 4/8 3/8 2/8 1/8	házhely szántó rét p.mérő hold e.vágó
Jobbágyi kategóriák			
Sz. m. jobbágy	42	2 7 6 18 9	83 ½ 361 186
Sz. m. zsellér	19		25 22 ¼ 2
Házatlan zsellér	6		
Község tulajdona			5
Mindösszesen	67	2 7 6 18 9	108 ½ 383 ¼ 193

Szabad menetelű jobbágyok	Jobbágy Helynek Minősége	Jobbágy Helynek Mivolta		
		Posonyi Mérőre Való	Szántó Föld Hold	Rét Ember Vágó
1. Lakatos István	2/8	1	7	4
2. Fazekas István	1/8	2	5	2
3. Karácsony Pál	1/8	2	3	5
4. Sebestyén István	2/8	2	6 2/4	6
5. Simon Mihály	1/8	2	3	3
6. Pipó Mihály	2/8	2	7	4
7. Sitéri Mihály	1/8	1	3	2
8. Kócs András	6/8	3	20	10
9. Ö. Nagy István	4/8	3	15	7
10. Kovács István	2/8	3	4	4
11. Bagios András	3/8	1 2/4	12	5

12. Albert Mihály	3/8	1 2/4	12	4
13. Szél Pál	2/8	1 2/4	9	3
14. Szél László	2/8	1 2/4	10	2
15. Petri Ferencz	4/8	1	15	4
16. Bott János	2/8	1	8	3
17. Ifj. Kócs István	2/8	1 2/4	7	4
18. Ifj. Simon Mihály	2/8	1 2/4	7	4
19. Szabó Mihály	1/8	1 2/4	2	2
20. Bagossi János	2/8	1 2/4	4	5
21. Fakó István	4/8	1	13	10
22. Piski Ferenc	1/8	1 2/4	6	2
23. Piski Gergely	2/8	2	8	3
24. Szabó Pál	2/8	2	7	4
25. Ö. Szilágyi Mihály	2/8	2	6	4
26. Kovács Mihály	2/8	2	6	5
27. Kerekes Mihály	4/8	2	14	5
28. Szél István	6/8	2	20	10
29. Fakó György	3/8	3	8	5
30. Magyarai Pál	2/8	3	6	3
31. Magyarai Mihály	4/8	3	14	8
32. Székely András	2/8	3	7	3
33. Lamenyi István	3/8	3	8	8
34. Ovári Joseff	1/8	2 2/4	4	2
35. Szombati Bálint	2/8		7	4
36. Mikó Mátyás	4/8	2 2/4	15	3
37. Szabó Ferencz	3/8	2	12	4
38. Soos Tamás	1/8	2	3 2/4	4
39. Nemes Gergely	4/8	2	16	5
40. Ifj. Szabó István	3/8	2	12	4
41. Konya Péter	2/8	2	6	8
42. Szilágyi Pál Mihály	1/8	2	3	3

Házzal bíró zsellérek

1. Simon György
2. Maró Gábor
3. Balogh István
4. Lamenyi Ferenc
5. Nagy István
6. Molnár Mihály
7. Kamuti István
8. Nagy Mihály
9. Molnár János
10. Öz. Fazekas Istvánné
11. Szél Mihály
12. Öz. Molnár Istvánné
13. Balint Mihály
14. Fazekas Mihály
15. Balogh János
16. Cs. Szabó István
17. Varga István
18. Kalános János
19. Öz. Siteri Jánosné

Házatlan zsellérek

(Más házában lakó zsellérek)

1. Karácsony György
2. Szilágyi Pál
3. Albert Péter
4. Ifj. Szilágyi Mihály
5. Ifj. Balogh István
6. Fazekas Péter

A HÁZAK ÉPÍTÉSI REGULÁJA 1802-BŐL

Turkeve város levéltára. Körözési jegyzőkönyvek X. k. 188. j.

„Bizonyos az, hogy a házi fundusoknak megszapорulásával, valamint a levegő ég öszve szorítottatik, úgy a båtortalanságnak, a tűznek az egész helység kitétetik és így mind az egészséggel, mind a közbátorsággal ellenkezik; ne engedtesen tehát a lakosoknak a portákat darabonként kivált az előljárók híre s előre való megtekintése nélkül eladni.”

„A királyi parancsolatoknak az a kívánsága, hogy a házak oly karban építtessenek, hogy a katonaság azokban kvártélyozhasson, de az egészség és a politia is kívánja, hogy azok rendesen és csinosan építtessenek, ugyanazért a lakosok semmi épületet ne tegyenek az előljárók híre s tudta nélkül, mert naponként tapasztaltatik, hogy a lakosok házak aljait trágyával – melynek gőzölgése veszedelmes – töltik meg; vigyázók legyenek az előljárók, hogy az épületek aljai jó és egészséges száraz földdel töltsessenek meg oly móddal, hogy az épületnek belső földje a külsőnél magosabb legyen.”

„Az új fundusok, valamint a districtualis determinatio tartja magistratualis tiszt urak vagy földmérők híre nélkül ne osztassanak, az építendő házak egymástól legkevesebbet az épületeken kívül 7 ölnyire helyeztessenek, ahol pedig a sűrűség már megvolna, ugyan a magistratualis tiszt uraknak és geometrának közbenjöttével új sor foglaltasson utcának.”

„Az ujonnal építendő házaknak belső világossága 2 és fél ölnél kevesebb ne legyen, magassága pedig legkevesebb 7 sukk, A háznak 2 oldalán ablakok, még pedig kinyithatók, vagy fiókosak legyenek, hogy alkalmas időben a szobát ki lehessen szellőztetni, a magasságokra 2, szélességekre 1 és fél sukkosak, az utcára hagyattassanak. Ellenkeznek e szerént az egészséggel a betapasztott és fíjótalan ablakok és ha publicatio után fél esztendőre fiókos ablakokra nem fognak változtatni, azok minden tekintet nélkül betörettessenek.”

„Az újonnan épült házaknak teteje belülről (a nád farkait lesarlózván) tüzet nem fogható földdel tapasztasson bé, a régieknek pedig vértékk legyen és eszterhájai nádoltassanak bé; úgy hasonlóan a pítvar és a konyhának az a része is, melyek a kémény boltozattján kívül esnek, bémázoltassanak.”

„A kémények a parancsolatok szerint, de a közbátorságra nézve is köből, vagyis égetett téglából építtessenek, azoknak magassága a szegésen felül 3 sukk legyen; ugyanezért a communitások a lakosoknak ezen szükségére téglát mindenkor készen tartsanak és azt amennyire lehet lakosaiknak olcsóbban mint szokták, adják.”

„Az újonnan építendő házakban 7 vagy 8 sukkyi kamara csináltasson, a kamarából legyen a padlásra való feljárás. A régi házakban pedig ahol a padlásra való feljárás a pítvarban vagy on, azon feljárásra nyíló ajtó készíttessen és az is bémázoltasson.”

„Mint hogy pedig a házakban való mázolás kivált télben mikor az ablakok ki nem nyitattnak rossz gőzölgése miatt ártalmas és veszedelmes volna elrendelni, hogy a mázolás csak egyszer essen meg egy héten, akkor is az ajtó és az ablakok nyitassanak fel; hogy pedig a máz tovább tartson és így ártalmas ne legyen, a szücsök vagy vargák szeméjében kihányott dirib darab bőröknek vagy vereshagymáknak főzött vizével kevertessen össze a mázolni való föld és azzal mázoljanak, ez a máz nem fog ragadozni és tovább tart, mellyel a gyakoribb mázolás is el fog kerülni.”

„Sok szerencsétlen példák tanítják, hogy az őszi időkben épített házak a hirtelen való belészállással huzamos nyavalyákat, sőt halált is okoznak, ugyanezért szükséges legyen elrendelni, hogy a házak tavasszal építtessenek, hogy azok nyáron által kellete szerint kiszáradjanak.”

„A kerítések is okai lehetnek a szerencsétlen tűz terjedésének, ugyanezek a házak közt lévő kerítések földből, sárból, vályogból s más tüzet nem fogható materiákból készíttessenek. A föld hordása az ország úttya körüi tilalmas lézen.”

„Valamint a levegő égnek tisztítására és azáltal az egészségnek feltartása úgy a csinosagra nézve is szükséges és megkívántató az élőfáknak ültetése és nevelése, kötelezzetük minden lakos szomszéd-sága háza megett ha nem több, legkevesébbé 6, kivált eperjákat oly helyre ültetni, hol azokat sem a rossz emberek, sem pedig a marhák el ne ronghassák, a temető árkok partjai is élő fákkal ültetessenek bé. Az élőfa elrontóknak 1 forint vagy 25 pálcza büntetés, az elrontót feladónak pedig ajándék projiciáltatik.”

„A víz az ember életének egy megkívántató requisituma: ha tehát valaki rossz vizet iszik, következhetik abból nyavalya, annak el-hárítására tehát a folyó vizek tisztán tartassanak és meg ne enged-teszen, hogy azokban kenderek áztattassanak és meg ne engedteszen, hogy belé trágyák hordattassanak, vagy döglött állatok. Hasonlóan az ivókutak is melyek a föld felett 2 sukknyira felrovattassanak, azok esztendőben állandó emberek által négyszer tisztíttassanak meg, más kutak pedig ha 2 sukknyira fel nem rovattatnak, huzat-tassanak be.”

„Nemcsak az egészség, de a jó rend és a tisztaság is megkíván-ja, hogy az utcák csinosan tartassanak, szükséges léssen tehát még pedig büntetés alatt elrendelni, hogy az utcára döglött állatok ki ne vettessenek, szemetek, trágyák, akárminemű gazok ki ne hor-dattassanak, hanem azok az udvaroknak hátulsó részében ásatan-dó gödrökbe hordattassanak, a dögök pedig minden kifogás nélkül eltemettessenek, az utcákon álló poshadt vizek lecsapoltassanak és azoknak folyások nyíttassanak, melyeknek könnyebbítésére minden utcán vízvezető árkok ásattassanak, a vízállásokból se legyen sza-bad sarat a házak mellé hordani. A sertésólak se tétessenek ki az utcára, a szomszéd háza alá, hanem azokat minden gazda azonnal és minden hátráltatás nélkül vigye udvarának hátulsó részébe.”

„A vermeknek a közönséges utcákon s utakon való ásattatása valamint veszedelmes és dísztelen, úgy azoknak begyűjtásai s per-gelései az egészségre és a közbátorságra nézve ártalmasak, óhajta-

ni lehetne valóban, hogy a vermek kívül a helységen egy csomóban (mint némely helyen gyakoroltatik) ásattassanak. Amennyiben tehát a lehetőség engedi azt elrendelni, mind a politia, mind az egészségnek fenntartása és a közbátorság is javallja a fennálló vermekre s különösen azokra nézve melyek a közönséges utcákon és utakon vágynak elrendelni épen szükségesnek találtatik, hogy azok, amelyek még alkalmasoknak találtnak meghagyattassanak ugyan, de úgy, hogy azok szeles időben és estvére egyáltalán bé ne gyűjtassanak és elegendő bátorsággal becsinálva tartassanak, a roskadozó félben levők behúztassanak, egyáltalján pedig senkinek ezután a közönséges utcákon vermeket ásatni büntetés alatt szabad ne legyen, hanem ásattasson kiki a maga udvarán s portáján.”

„A salétromfőzők által a házakkól kihordott föld helyett száraz föld hordasson be vissza a házba. Már feljebb előadatott, hogy a házoknak trágyával való meghordása vagy töltése veszedelmes gőzölgése miatt ártalmas legyen, ugyanakkor a salétromfőzők mindenkor egy arra kirendelendő tanácsbeli személy jelenlétében hordják ki a házakkól a földet és a gödrök ne trágyával, hanem jó száraz földdel töltessenek bé.”

Közli Györffy István. Megjelent az *ETHNOGRAPHIA-NÉP-ÉLET* XLIX. évi 1–2. számában.

K. NAGY SÁNDOR: BIHAR-ORSZÁG

Részlet

A jó magyar Bihartól és *Biharvárától* bucsut véve, a vár mellett jobb oldalról vezető margittai országuton folytatjuk utunkat s jobbról hagyva a szelid s jó bortermő *bihari hegyeket*, a megyénkben nagy befolyással bíró *Ertsey-család* urilakával diszitett kis *H.-K.-Kovácsin* át jó buzatermő sík szántó földek közé jutunk, mely balról a végtelenségig terülve, jobbról bekanyarodik a csatári hegytől kezdve a Rézhegyek nyugoti lejtőjéig, majdnem megke-
rülve a várszerűen magaslaton álló Sítert.

Követjük a róna bekanyarodását és egy mellék uton jobbra térve, igyekezünk elérni azt a hegytetején kimagasló *Síttert*, mely ha még távolabb volna is egy órajársnyinál, mint a mennyire van: még akkor sem volna szabad a *régiség kedvelőnek* azt elkerülni.

Nem az a várszerűen az egész vidék felett uralkodni látszó XVI-ik századbéli modorban épített *kastély* az, mely az utast ide vonja. Hiszen ez nem olyan régi s nem valami különös építmény, – talán meg sem említenénk, ha a nép, a jobbágyság felszabadulásának eszméje nem volna hozzá fűződve. A m. tudományos Academia megalakítása körül érdemeket szerzett gróf *Vay Ábrahám* volt 1848-ban a siteri uradalom földes ura, a ki magaslelkülete mellett is csakugy felhasználta a jobbágyok ingyen munkáját, mint a többi földesurak, s azon a szép helyen megkezdte a kastély építését, természetesen a jobbágyok *ingyen robotjával*. Még csak *félíg* volt készen a kastély: midőn felviradt a *népjog*, a *népszabadság* napja, a nemzet milliói felszabadultak a *rabszolgaság* lánczaiból, a jobbágyoknak is megadatott az *emberi-jog*, eltöröltetett az *ingyen kényszer munka*: a robot. Gróf Vay Ábrahám jobbágyai sem tartoztak tovább *ingyen* építeni kastélyt s az építés félben maradt. Bizony, a kastély *másik fele* része már épen ugy pénzért épült, mint mai világban hogy senkinek sem építenek ingyen. Erről lehetne nevezetes csak ez a kastély, mely később a gróf *Zichy*-ek birto-
kába került s ma *Farkas Lajosé*, ki a község és egyház, különösen

a népmívelődésének előmozdítása, az „Olvasó-kör” fentartása iránt nem csekély áldozatokat hozván, méltán áll közszeretben a nép előtt.

Nem is az a messze kilátzó nagy kőajtó pincze teszi nevezetessé Siteret, melynek a homlokzatában levő *kőtáblán* következő felirat áll: „Bacho, Laetitia. Batri. Cellám. Hanc. Vinariam Dicat. Illustris. Familiae. CC. Csáky Curante, Comite, Emanuele Csáky Comunicum. Dominorum Directore Anno, Domini MDCCXCV.”…… Tehát e pinczét a Csáky-család építtette 1795-ben.

Hanem nevezetessé teszi Siteret az a kastély közelében emelkedő *régi templom*, mely már a múlt század végén is nevezetességgel bírt, melynek hajója ugyan 1750. táján toldatott ki, de szentélye több már félezredévesnél.

Ha nem osztozunk is a múlt század azon felfogásában, hogy ez a templom *régi pogány templom* volt s hogy a múlt században az ajtó mellett látott márvány köre „a Thammus és annak a szerint való siratása volt lerajzolva,” hogy tehát ez *Vénusz temploma* lett volna s a falu is Vénus egyik nevéből (Citherea) vette volna nevét, – a mint azt a múlt század egyik tekintélyes tudósa) állítja: de hogy a templom a XIII-ik században építtetett, az kétségtelen a benne a mész réteg lefejtése után talált nagyszerű *falképekről*.

Azonban nem is az építésének ideje teszi nevezetessé e templomot, melynek oltárhelyére karzat állíttatott s az e mellett levő két csinos góth ablak berakatkván, helyére egy kerek lyuk töretett: hanem nevezetessé teszik e templomot a benne lévő *falképek*, melyek a templomnak napkelet felőli végén, a régi boltozatos gömbölyű végű részében, tehát a régi szentélyben, földszinttől kezdve a boltozat tetőzetéig vannak.

A nagytudományú Révész Imre az 1848-ik évben Siterben járván, véletlenül a templom karzatában a falon *mész alatt lappangó képet* fedezett fel. Mihelyt vissza ment Debreczenbe, azonnal közölte ezen felfedezését a már akkor nagyhirű tudós debreczeni tanár *Lugossy Józseffel*, a ki még ezen év július havában kiment a helyszínére Siterbe s nagy ovatossággal hozzá kezdett a templom belső falán a mészréteg lefejtéséhez és „a *több mint háromszázados*

burok alól egész sora bontakozott ki a vallástisztítás előtti ügyes ecsetű, eleven színezetű képeknek”. A képek részint *bibliai*, részint *legendás* tárgyúak. Ott van a bibliai *gazdag* és *Lázár* története 3 képen: egyik a vendégség, második Lázár lelkének az Ábrahám kebelébe vitele, a harmadik a gazdag családja a pokolban. Ott van a bethlemi istálló, melynek jászola mellett áll a három szent király, tisztességet tevén a megszületett idvezítőnek. Ott van egy *rézbi-ka*, mely alá tüzelve kínozzák a vértanukat. Ott van több *vértanu* kínszenvedése, melyek közül egyik alatt „Bacchus” név olvasható. Ott van a *Krisztus* keresztfán való kínszenvedése. Ezen képek „kivitelöknél, színezetöknél, ugy a közöttök mutatkozó latin versek betűalakjánál fogva” a *XVI-ik századbelieknek* tartatnak, – míg a volt oltárhely előfalazatának homlokán „*Mihály főangyalnak a sárkányyali harcza*” a XIII-ik században készült.

Valóban – a különben is *kitűnő szelid gesztenyét termelő* Siter nagyon megérdemli a meglátogatást, hol akár a tudós lelkész Séra Ferencz, akár Farkas Lajos vendégszeretete egész kényelmet biztosítanak az utazó számára.

MAHLER GYÖRGY FÖLDBIRTOKOS

Egyszerű birtokos családból származik. Édesapja Mahler Tamás tizenöt katasztrális holddal kezdte meg életét és a vagyonszerzést. Eleinte mindent saját erejéből és tehetségéből szerzett, később nagy segítségére voltak György és Mihály fiai. 40 év alatt sikeres bérletekkel, sertésbizlalással és üzleti alapokra fektetett gazdálkodással, Arad és Biharvármegyében nem kevesebb, mint 9000 katasztrális holdat mondhatott sajátjának a Mahler Tamás családja. Fia: Mahler György még apja életében a bihormegyei sisterei 4500 holdat kapta osztályrészül és mindenkiben örökölte édesapjának kiváló gazdasági tulajdonságait és azonkívül a közélet terén is kiváló pozíciót biztosított magának.

Az aradmegyei Elek községben született 1879 december 8-án. Sibiuiban érettségizett és önkéntesi évét Aradon szolgálta le. Katonai szolgálatának letöltése után két évi külföldi tanulmányutat tett és különösen gazdasági iskolákat és újabb gazdasági berendezéseket tanulmányozott. Ezután édesapja példájára maga is gazdálkodni kezdett a neki jutott siteri hatalmas birtokon.

Tehetése és gazdasági felkészültsége ezen a nagybirtokon teljes egészében érvényesülhetett. A legmodernebb eszközökkel a legkorszerűbb belterjes gazdálkodást vezetett be. Saját üzemű iparvasutat építtetett, meghonosította a cukorrépa termelést és ezer sertés hizlalására alkalmas modern hizlaldát és tenyészetet rendezett be.

Nagyvonalu gazdálkodását azonban mely megyeszerte híres volt, a földreform után le kellett csökkentenie, mivel a birtok felerészben kisajátított. És azóta, ha kisebb arányban is, de ugyanolyan nagy koncepcióval folytatja még mindég tekintélyes (erdővel együtt cca 2000 holdas) birtoka kibasznlását.

A közéletben már egészen fiatalon részt vett s olyannyira népszerű volt, hogy 25 éves korában három ellenjelölttel szemben is megválasztották az Ujszenttamási kerület országgyűlési képviselőjének függetlenségi és negyvennyolcas programmal. Ezen országgyűlésnek korjegyzője volt.

A régi magyar függetlenségi párt kettészakadása alkalmával a demokratikusabb és becsületesebb nemzetiségi politikát valló Jusz-t-párt-

hoz csatlakozott s ezen párt kormányrajutása esetén Békésvármegye főispánjává volt kiszemelve.

Közéleti ténykedése valósággal a sikerek és elismerések sorozata volt. Aradon tagja volt 1905-ben a nemzeti ellenállási bizottságnak. Ez a bizottság, mely gróf Károlyi Gyula elnöke alatt gyűjtés útján biztosította Héderváry és Kristóffy kormányrendszer ellen tiltakozó tisztviselők fizetését, amibez ötvenezer aranykoronával járult hozzá.

Tagja volt Aradon a megyei bizottságnak, igazgatósági tagja az aradi Kereskedelmi Banknak, tagja az aradmegyei gazdasági egyletnek. Kerületében és Eleken számtalan szövetkezet elnöke.

Budapesten a mezőgazdák szövetkezetének választmányi tagja, Szegeden a DMKE-nek volt alapítója s választmányi tagja. Bihar-megyében tagja volt a megyei bizottságnak, alapító tagja a Bihar-megyei Gazdasági Egyesületnek, alapító tagja a váradai NSE klubnak, választmányi tagja az „EMKE” kulturegyesületnek. Igazgatósági tagja volt a szalárdi Takarékpénztár rt.-nek, diszelnöke a sistereai szövetkezetnek, a biharmegyei magyarpárt mezőgazdasági szakosztályának elnöke s mint ilyen bejárta a megyének összes magyar falvait, ahol gazdatársait munkára, kintartásra, egyházaik és iskoláik áldozatok árán való fenntartására buzdította.

Magyar nyelven kívül beszéli a német és román nyelvet. Sokoldalú tevékenysége, nobiles gondolkodása megszereztek neki polgártársainak nemzetiségi különbség nélkül általános bizalmát, szeretetét és nagyrabecsülését.

1906-ban vette nőül Witmann Ferenc eleki földbirtokos leányát Annát, akivel való harmónikus házasságából egy fia és egy leánya született.

Fia, Tibor szintén gazdálkodónak készült és ezért középiskoláinak Váradon való elvégzése után elvégezte Párisban a kereskedelmi akadémiát és Berlinben, Münchenben a gazdasági akadémiát is. A kitünően képzett Mahler Tibor ezen tanulmányai befejezése után visszatért apja birtokára és most annak felvirágoztatásában veszi ki részét modern gazdasági ismereteivel és páratlan energiával. Leánya Gyöngyike szintén magasabb műveltséget szerzett és a Notre Dames de Sion elvégzése után Budapesten megszerezte a torna és mozgásművészeti tanárnői diplomát.

Mahler Györgynek fentiekben vázolt és sikereiben gazdag eddigi élete még nem jelenti karrierjének a tetőpontját. A romániai magyarságnak s különösen a vármegye magyarságának még sok várnivalója van Mahler Györgytől, a vármegye egyik legnagyobb kisebbségi birtokosától. A mostani nemzeti, faji és felekezeti súlyos ellentétekkel telített atmoszférában nagy szükség van a Mahler György és hozzá hasonló kiválóan képzett és tisztánlátó emberek józanságára és megfontolt-ságára. Mahler Györgytől a biharmegyei magyar kisebbség életében már a közeljövőben nagyon előkelő szereplést várunk és bizton remélni merjük hogy ez a szereplés összhangban a vármegyei románság érdekeivel, csak előbbre fogja vinni a magyar kisebbségek gazdasági és kulturális helyzetét is vármegyénk területén.

Bihar – Biharmegye, Oradea – Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak Emlékkönyve. Szerkesztette Fehér Dezső, Sonnenfeld Adolf Részvénytársaság, Oradea, 1933–1937. 579–580.

EMLÉKALBUM

Biharvármegye és Nagyvárad-város
népoktatási intézeteiben
hazánk ezeréves fönállása alkalmából tartott ünnepélyek
EMLÉK-ALBUMA.

Szerkesztették

a Kir. Tanfelügyelőséghez beérkezett hivatalos jelentések alapján
Sipos Orbán, kir. tanfelügyelő,
Máthé Géza, kir. s. tanfelügyelő, Vaday József, községi iskolai
tanító.

Nagyvárad, Laszky Ármin Bizománya, 1896

.....

Sitér (Sétér) község ev. ref. iskolájának ünnepélye május 9-én a hálaadó istentisztelet után a lakosság élénk részvétele mellett folyt le. Közreműködtek az ünnepélyen: Séra Ferencz ev. ref. lelkész mint iskolaszéki elnök, Szilágyi Árpád és Képes János tanítókon kívül Szilágyi Endre, Soós Zsuzsánna, Leményi Lajos, Képes Gizella, Karácson Gyula, Fazekas Zsuzsánna, Varga Lajos, Tóth Ágnes, Róth Sámuel, Piski András és József, Amigó Dezső, Király Sándor, Bálint Ágnes és Eszter, Nagy Eszter, Kócs Sándor tanulók.

Az ünnepély után erdőbe vonult ki az egész közönség, hol a község pénztárának terhére a tanuló ifúságot megvendégelték.

Emlékfát 136 drbot ültettek.

ADY ENDRE – TELEPÍTÉS SITERBE

A nagy költőnek kezdő, nagyváradi hírlapíró korában megjelent egy szentesi vonatkozású verse, Sima úr telepít címmel. A vers abból az alkalomból született, hogy Sima Ferenc a Bihar megyei Siterre száz szentesi család telepítését szervezte. A 48-as párt színeiben politizáló Sima Ferenc gazdasági vállalkozásaival csődbe jutott. Politikai ellenfelei még siettették is tönkrejutását. Miután helyzete itthon tarthatatlanná vált, Amerikába távozott. Ady verse ebben a Sima körüli botrányhangulatban jelent meg a nagyváradi Szabadság című Tisza-párti, szabadelvű lapban 1900. március 25-én Dyb. aláírással.

Sima úr telepít

Sima Ferenc azon fáradozik, hogy a Bihar megyei Siter köz-
ségben száz szentesi családot telepítsen le.

Édes hazánkban szép szokás a',
Hogy aki bankópénzt kezel,
A bankópénzt aranyra váltja
S egy csendes éjjel elszelel.

Hamburgban zsebkendőt
lobogtat

S meghatva törli szemeit,

Óh, hova lesz e szép szokás
már?!

– Sima Ferenc úr telepít!

Csak változásról zeng az ének,

Új arcot váltott a világ

Siter, Siter, mi bűn, mi véték,

Amely eget hívott ki rád?

Az új világ helyett te lettél
Ígéretföld, mely megsegít?
Hát már magyar nem száll
tengerre?

– Sima Ferenc út telepít!

Most dolgozik, mozgatva
fát-fűt,

Egy kis nemzeti hitelen,

Aztán ő maga is tanyát üt

– Bevégzett tény már – Siteren

Vigaszt csupán az ad Siternek

És elég jogos ez a hit:

Fogházat fog kapni a község

– Sima Ferenc úr telepít!

BIHARI PARASZTLÁZADÁS

A Román Hírszerző Szolgálat által kiadott gyűjteményből, a Securitate Fehér könyve dokumentumaiból.

Erdélyi Napló, 1995. október 18.

II. kötet, 102. számú dokumentuma, 1950. augusztus.

Július 26-án Siter községben, a vásár napján a piacon valaki azt kiáltotta, hogy kérjenek kenyeret. Mintegy háromszáz paraszt gyűlt össze a községháza előtt, s a következő jelszót kiáltotta: „Adjatok kenyeret, vagy lehetőséget, hogy megkeressük a kenyerünket.” A megyei pártbizottság jelenlévő instruktorának sikerült meggyőznie a tömeget, hogy oszoljon szét. A milícia letartóztatott két bujtogató asszonyt. Az egyik egy ismert vasgárdista felesége. Ezen intézkedés nyomán mintegy 400 paraszt gyűlt össze – román telepesek és magyarok – és meg akarták támadni a milíciát. Az kénytelen volt tüzet nyitni. Az egyik felbujtót, aki vasgárdista volt, lelőtték.

VIRÁGVASÁRNPAP MÁRCIUS IDUSÁN SÍTERBEN

2011. március 15.

Bihar megye – Ünnepre hívtott virágvasárnap délutánján a Hegyköz varázsosan szép dombjai, tavai és csendes házai felett, kettős ünnepre a konduló harang. A harang nem kondult hiába, a falu népe szépen sorban megindult a harangszóra.

Jöttek a márciusi síteri ifjak, szülők és nagyszülők, egyháztagok, gondnok, presbiterek, önkormányzati tanácsosok, polgármester és neje, tanárok és diákok. Mint húsvéti tojások parányi kosárkában, gyönyörű kokárdák kínálták magukat az ékszerdoboznyi műemlék templom portikuszában, Vitályos Barna RMDSZ-elnök, polgármester ajándékként, melyet élete párja készített az ünnepre. Az igehirdető Gavrucza Tibor leánya, Gavrucza Nagy Eme-se lelkipásztor, az ünnep szervezője és moderátora meghívására érkezett a „hegyen épített városba”, a síteri templomba, amely amint Dukrét Géza tanár előadásából kiderült, nemcsak Bihar megye, hanem Európa egyik kiemelkedő műemlék gyöngyszeme Árpád-kori templomával és egyedülálló freskótöredékeivel. A szentélyben felállított állványzat és a felújítás alatti lezárt rész nem zavarta az ünnep magasztosságát, inkább a jövő ígétét jelentette.

A szószéken Gavrucza Tibor

Az igehirdető János evangéliuma 12, 12–13., valamint 24. verse alapján párhuzamot vont virágvasárnap és a '48-as események között. Ott Jeruzsálemben is bár már pattanásig feszült volt a várakozás, de spontánul lobbant fel a hozsanna és királyként fogadták a Messiást. A fogukat csikorgatók pedig nem mertek ellene menni a nép akaratának. Ugyanilyen – látszólag váratlanul – lobbant lángra március idusán a szabadság szelleme. Egyvalaki maradt higgadt, sőt szomorú a nagy hozsannázásban, az ünnepezt Jézus, aki tudta, virágvasárnap eufóriáját nagypéntek feszítse meg-je és nagyszombat csendje követi. Jézus sírt Jeruzsálem felett, mondván: hányszor akartalak egybegyűjteni benneteket, de ti nem akartátok. A párhuzam folytatódik, '48 lelkesedését '49 gyásza, Világos, Arad követték, a „Föltámadott a tenger”-t „Európa csendes, újra csendes”.

Az egység hiánya

Jézus ma is sírhat magyar Jeruzsálemünk felett: hányszor akartalak összegyűjteni benneteket, mert az egység hiánya az istenhit hiánya, az alázat hiánya. Egy hely van, ahol összegyűlhetünk a világban szétszórt „magyarok és nem magyarok”, a golgotai kereszt – mondta az igehirdető. Ezt követően mai feladatainkra hívta fel a figyelmet: „mert az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért...” Élni kell a '48-ban, '56-ban, '89-ben és az azt követően kivívott eredményekkel. A szavazati jog nemcsak jog, de kötelesség. '48 szelleme arra buzdít és figyelmeztet: mindnyájunknak el kell menni. A síteri „márciusi ifjak” szolgálatát Bényei Annamária tanárnő és fia, Bényei Szabolcs magyartanár készítették elő, az éneket Gavrucza Nagy László tanár tanította, gitáron kísérte és a Nemzeti dalt énekelte. A méltóságteljes megemlékezés a templom szentélye mögött, Séra Ferenc néhai síteri lelkipásztor sírhelyénél folytatódott, aki elkísérte Kossuth Lajost londoni útján, tudtuk meg Dukrét Géza előadásából, aki maga is 23 évet tanított Síterben, így egy kicsit ismét hazaérkezett. Vitályos Barna polgármester ünnepi beszédét Gavrucza Tibor szavalata és koszorúzás követte. A templom szelárnycáiban szorgos asszonykezek készítette fánkkal és teával kínálták a jelenlevőket. Jó volt együtt kettős ünnepet szentelni Síterben.

KIMUTATÁS AZ 1979-BEN ÁTADOTT GYÓGYNÖVÉNYEKRŐL

1. Galagonyavirág + levél / păducel	36,50 kg
2. Galagonya levél / folia păducel	3
3. Kökényvirág I. oszt. / porumbar	3,50
4. II. oszt.	4
5. Gyermekláncfű levél+gyökér / păpădia	16
6. gyökér / radix	1,60
7. levél / folia	1
8. Árvacsalán virága / urzica moartă	0,75
9. Vadgesztenye levél / castan sălbatic	30,50
10. virág / flores	4
11. Télizöld meténg / saschiu	24,80
12. Bodzavirág / soc	47
13. Csalán levél / urzica	3,50
14. Kakukkfű / cimbrisor	4
15. Pásztortáska / traista ciobanului	14,50
16. Diófalevél / nuc	18
17. Vérehulló fecskefű / rostopasca	3
18. Útilapú / pătlăgina mare	8
19. Akác virág / salcâm	5,50
20. Orvosi székfű / mușețel	2
21. Hársfa virág / tei	1
22. Búzavirág / albăstrele	2,70
23. Cickafarkkoró / coada șoricelului	3,50
24. Libapimpó / coada racului	6

Összesen: 244,85 kg száraz gyógynövény
Kapott összeg: 1782,25 lej.

MÉRTÉKEGYSÉGEK

A mértékegység minden forrásmunkában más és más.

Papp Klára Az erdélyi Csákyak című kötetéből közöljük (kicsit bővítve):

Hosszmértékek:

1 lánc = 10 öl (18,9 m)

1 öl = 6 láb = 1,896 méter

1 rőf (könyök) = kb. 77,8 cm vagy 0,777 méter

1 láb = 12 hüvelyk = 0,316 méter

1 hüvelyk = 12 vonal = 2,63 centiméter

1 magyar mérföld = 8,353 kilométer

1 osztrák mérföld = 7,586 kilométer.

Űrmértékek:

1 akó = 40 pint = 56,6 liter = 0,566 hektoliter

1 magyar pint = 2 icce

1 bécsi pint (kupa) = 1,415 liter

1 icce = 2 meszely = 0,85 liter

1 kanta = 10 icce = 8,48 liter

1 meszely = fél icce = 0,425 liter

1 akó = 64 meszely

1 erdélyi veder = 8 erdélyi kupa = 10,6 liter

1 cseber vagy csöbör (bormérték), tinna = 50 icce. N. Kis István szerint a tinna a váradi ún.

kis köböllel azonos, vagyis 42,4 liter.

1 gönci hordó = 8 cseber = 400 budai icce.

1 átalag (tokaji) = 67,76 liter

1 köböl (gabonamérték) = a kassai köböl a 18. században 125,06 liter és 2 pozsonyi mérő.

A váradi ún. öreg köböl 84,8 liter.

1 véka (szapu), quartale = gabona vagy más termés mérésére, a kassai véka a 18. században

33,2 literes, a debreceni kb. 42 literes, a váradi 72,5 literes volt.
1 köböl (bormérték) = a kassai borköböl 13,57 literes
1 mérő (gabonamérték), metreta = pozsonyi mérő 62,53 liter
mag

Súlymértékek:

1 font (libra) = 56 dkg = 32 lat = 0,56 kg
1 lat = a font 1/32 része, 1,7 dkg
1 font = 32 lat
1 mázsa = 100 font (libra) = 56,12 kg (1712-től)

Területmértékek:

1 katasztrális hold = 1600 négyszögöl = 57,546 ár = 5755 négyzetméter

1 négyszögöl = 36 négyszögláb = 3,597 négyzetméter

1 négyzetméter = 0,278 négyszögöl

1 kataszteri hold = 0575 hektár = 5755 négyzetméter

1 hektár = 1,737 kataszteri hold = 10 000 négyzetméter

1 hektár = 2780 négyszögöl = 10 000 négyzetméter

1 magyar hold = 2 pozsonyi mérő = 1200 négyszögöl = 43,160 ár.

1 ár = 100 négyzetméter

100 ár = 1 hektár

1 magyar hold = 1200 négyszögöl = 4310 négyzetméter = $\frac{3}{4}$ kataszteri hold

1 pozsonyi mérős föld = egy pozsonyi mérő vetőmagot igénylő terület, a 18. század végén általában 600–800 négyszögöl.

1 kapás (egy ember által egy nap alatt megkapált szőlő területe) = 200 négyszögöl kötött,

250–300 négyszögöl homokos talajon

1 nyilas szőlő = 500 négyszögöl

1 vékás = 300–400 négyszögöl

1 kaszás rét (egy ember által egy nap alatt lekaszált rét területe) = 1200 négyszögöl

Pénznemek:

1 arany forint = 4 rajnai forint = 2 tallér

1 Rft. Rajnai forint vagy rénes ft. (florenus Rhenensis) = 20 garas = 60 krajcár

(100 Rft. = 80 magyar forint.)

1 Mft. magyar forint (florenus Hungaricilis) = 100 ezüst dénár

1 tallér (birodalmi vagy imperiális) a 17. század végén = 1,5 magyar forint.

1 tallér (közönséges vagy ezüst) = 2–3 Rft.

1 váltóforint = 60 krajcár = 20 garas

1 garas = 2 poltúra, 3 krajcár, 5 dénár

1 krajcár = 2 dénár

1 poltúra = 1 ½ krajcár

1 máriás (márjás, a 18. században elterjedt ezüst váltópénz, a gyermek Krisztust tartó Mária veretektől kapta elnevezését, értéke változó) = 17 vagy 20 krajcár (avagy ezüsthuzsas)

Magyar Néprajz III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

Különböző források alapján a teljes sor így áll össze az iccéhez viszonyítva:

¼ icce = 1 verdung, cca 2 deci

½ icce = 1 meszely, cca 4 deci

1 icce = cca 8 deci

2 icce = 1 pint v. 1 kupa (Erdélyben), cca 1,5 liter

4 icce = 2 pint v. 2 kupa, cca 3 liter

8 icce = 4 pint v. 1 ejtel (Achtel), cca 6 liter

16 icce = 8 pint v. 1 szapu, v. félvékás, cca 12 liter

32 icce = 16 pint v. 1 vékás, cca 24 liter

64 icce = 32 pint v. 1 akó, v. 1 mérő, cca 50 liter

128 icce = 64 pint v. 1 köböl, cca 100 liter

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Bihar Vármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egyesület 1901/902-iki Évkönyve, Budapest, 1989.
- A Bihari Múzeum Évkönyve, II. Berettyóújfalu, 1978.
- A Bihari Múzeum Évkönyve, IV–V. Berettyóújfalu, 1986.
- A Magyar Korona Helységnévtára. Budapest, 1895.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi Népszámlálása. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1902.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913.
- A Nagyvárad Egyházmegye Névtára. Kiadja a Nagyvárad Latin Szertartású Püspökség, 1995.
- A Nagyvárad Egyházmegye történelmi sematizmusa, Nagyvárad, 2003.
- Acsády Ignác: A magyar adózás története 1598–1604. Budapest, 1906.
- Alexandru Avram, Ioan Godea: Monumente istorice din Țara Crișurilor. Editura Meridiane, 1975.
- Alexandru Avram: Arhitectura romanică din Crișana. Comitetul Județean pentru Cultură și Artă – Bihor, Muzeul Oradea, Oradea, 1969.
- Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. Középkori egyházi építészet Erdélyben. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2004.
- Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, 1960.
- Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1942. Kolozsvár, 1943, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.
- Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben.
- Bakács István: A dicális összeírások. A történelmi statisztika forrásai. Budapest, 1957.

- Barcsa János: A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület történelme. I–II., Debrecen, 1906.
- Bársony István: Paraszti (mezővárosi) kézművesség Bihar megyében a 18. század közepén. HBML Évkönyve. X. 1983.
- Bársony István, Papp Klára, Takács Péter: Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. II. A szalontai és a váradi járás, Debrecen, 2003.
- Beke György: Az Értől a Kölesérig. Barangolások Erdélyben, 3. kötet. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2000.
- Bihar vármegye az úrbérrendezés idején. Debrecen, 2005.
- Bihar vármegye a múlt időben. Debrecen, 2011.
- Boldog Váradi. Szerkesztette Bálint István János, Hét Toróny Könyvkiadó, 1991.
- Borovszky Samu: Bihar vármegye és Nagyváradi. Budapest, 1901.
- Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. II, III., Nagyváradi, 1884.
- Bunyitay Vince: Nagyváradi a törökfoglalás korában. 1660–1692. Budapest, 1892.
- Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890.
- Dávid Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Budapest 2001.
- Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. A történeti statisztika forrásai. 1960.
- Debreceni Protestáns Lap. 1993. január.
- Dukrét Géza: A siteri református műemléktemplom. Bihari Napló, 1990. november 24; Művelődés, Kolozsvár, 1992., 1. szám
- Dukrét Géza: A Hegyköz vidéke. Sorozat a Bihari Naplóban: 1992. január 21, 23, február 20, 28, március 1, 5, 20, 22, 24, április 1, 2.
- Dukrét Géza: Fonóka-beli szokások a bihari Siteren. Szemfüles, 1992, március 7.
- Dukrét Géza: A siteri református műemléktemplom. Művelődés, 1992. 1. szám.
- Dukrét Géza: A Hegyköz falvai, sorozat a Bihari Naplóban, 1993:

- Hegyközpályi, január 6; Hegyközújlak, január 13; Hegyközcsatár, február 20; Hegyköztöttelek, március 9; Síter, április 13.
- Dukrét Géza: A Hegyköz vidéke. Helytörténeti ismertető. In: Református Naptár, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1994.
- Dukrét Géza: A siteri gyalogrokka díszítő motívumai. Partium, 1996, 3. szám.
- Dukrét Géza: Az ülörokka vagy gyalogrokka és a vele kapcsolatos szokások a bihari Siteren. In A Bihari Múzeum Évkönyve. VIII–IX. Berettyóújfalú, 2001.
- Dukrét Géza: Hegyköz vidéke. Utazás Hegyközben. In Bihar megye útikönyve. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2004.
- Dukrét Géza: Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében. Partiumi füzetek, 35. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Nagyvárad, 2005.
- Dukrét Géza: Hegyköz. Történeti monográfia. Partiumi füzetek, 38. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Nagyvárad, 2005.
- Dukrét Géza: Épített örökségünk Bihar megyében. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, Nagyvárad, 2009.
- Dukrét Géza: Emlékművek emléktáblák Bihar megyében. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, Nagyvárad, 2012.
- Egyházi névtár, a helvét vallástételt tartó tiszántúli egyházi területekből. Debrecen, 1836.
- Emődi Tamás: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület műemlék templomai. In Örökségünk védelmében. Nagyvárad 2004.
- Emődi Tamás: A siteri református templom és falképei. Kiadja a Siteri Református Egyházközség, Nagyvárad, 2010.
- Erdélyi Panteon, I., Marosvásárhely, 1998.
- Fényes Elek: Magyarország Geographiai szótára, Pest, 1851.
- Györffy György: Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

- Hajdú-Moharos József: Magyar Településtár. Kárpát-Pannon Kiadó, Budapest, 2000.
- Hajdú-Moharos József: Partium, Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1997.
- Hunfalvy János, dr.: A magyar birodalom földrajza. Budapest, Atheneum Rt. 1886.
- Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940.
- Juhász Lajos: A porta története 1526–1648. Budapest, 1936.
- K. Nagy Sándor: Bihar-ország. Nagyvárad, 1884.
- K. Nagy Sándor: Biharvármegye földrajza. Kiadja a „Biharmegyei s Nagyvárad Tanszermúzeum”. Nagyvárad, 1886.
- Kiss Lajos: A földrajzi nevek etimológiai szótára. I, II, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Kós Károly, dr.: Eszköz, munka, néphagyomány. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1979.
- Kósa László, Filep Antal: A magyar nép táj-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983.
- Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Lábadai Károly: Boranyja. A drávaszögi szőlészet és borászat kulturális története. Pélfőmonostor, 2007.
- Lángi József: Partiumi falképek kutatása és restaurálása. Siter. In: Örökségünk védelmében. Királyhágómelléki Református Egyházkerület Műszaki Osztálya. Nagyvárad, 2004.
- Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak című könyve. 1904–1911, Atheneum, Budapest, 1912.
- Magyarország Történeti Kronológiája, II, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943.
- Nagy Márton: Bihar vármegye központi járásának ismertetése, Nagyvárad, 1910.
- Papp Klára: A bihari Csáky birtokok birtokigazgatása és jövedelemforrásai a 18. század végén. In: Szabó István emlékkönyv. Szerkesztette: Rácz István, Kovács Ágnes. Debrecen 1998.

- Papp Klára: Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágy-sága a XVIII. században. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.
- Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. Erdélyi Múzeum Egyesület. Erdélyi Tudományos Füzetek 273. Kolozsvár, 2011.
- Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864, Bihar vármegye I–II. Debrecen, 1996.
- Sámi Mihály: A siteri református egyházközség és műemlék templom rövid története. Református Szemle, 1985, 1. szám.
- Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Diocensis Magno-Variensis Latinorum. Nagyvárad, Szent László Nyomda Részvénytársaság, 1896.
- Schematismus venerabilis cleri, 1929.
- Sípos Orbán: Biharvármegye, A népesedési, vallási, nemzetiségi és közoktatási statisztika szempontjából. Nagyvárad, 1903.
- Sz. Máthé Mária: Rómer Flóris bihari munkássága. (Bihari úti-napló). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1975.
- Szabó M. Attila, Szabó M. Erzsébet: Dicționar de localități din Transilvania. Erdélyi helységnevszótár. Kriterion, 1992.
- Szakály Ferenc: A Közép-Duna menti bortermelés fénykora. In Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe. Budapest, 1999.
- Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest 1981.
- Szálkai Tamás: Iratok és armalisták. Debrecen 2010.
- Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye Népszámlálási adatok 1885/1869–1992 között. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csíkszereda, 1999.
- Vofkori László: Erdély közigazgatási és etnikai földrajza. Balaton Akadémia, Vörösberény, 1996.

Forrásmunkák:

Bihari Napló.

Ethnographia.

A Bihari Múzeum Évkönyvei.

A Déri Múzeum Évkönyvei.

Magyar Történelmi Tanulmányok, XIV (1981), XVI (1984),
XVIII (1985), XX (1987), KLTE, Debrecen.

Református Szemle.

Crisia, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.

Magyar Országos Levéltár, MOL P. 1868., 2. és 55. csomag.

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára TrREL; Püspöki
Hivatal iratai, 1:

Érmelléki Egyházmegye 1776–1908. 18-as doboz

Bihari Egyházmegye Iratai,

Érmelléki Egyházmegye Iratai,

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1809. I. 1. S. 2/b

Egyházlátogatási jegyzőkönyv és emlékkönyv 1864, I. 30. a. 1

Egyházlátogatási iratok. I. 1. S. 13/b

Egyházközségi és iskolai kimutatások.

Iskolai jegyzőkönyvek, I. 30, f. 1.; I. 1. n. 10

Alapító oklevelek, I. 1. t. 4; 7; 8.

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár HBmL 4/A

Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára.

Báró Jósika család hitbizományi levéltára.

Túrkeve város levéltára.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
A Hegyköz történeti-földrajzi környezete	7
A Hegyköz a középkorban	17
Siter	21
A református egyház története	69
Oktatás	93
Szőlőművelés – borászat	151
A lakóház és udvara	161
Családnevek	181
Siter földrajzi nevei	185
Népviselő	193
Ragadványnevek	197
Az ülőrokka, vagy gyalogrokka és a vele kapcsolatos szokások	205
A disznótor	233
Lakodalom	237
Farsangi szokások Hegyköztötteleken	251
Temetés	255
Mellékletek	261
Emődi Tamás – Láng József: A siteri református templom és falképei	261
Úrbéri tabella	279
A házak építési regulája 1802-ből	282
K. Nagy Sándor: Bihar-Ország	286
Mahler György földbirtokos	289
Emlékalbum	292
Ady Endre – Telepítés Siterbe	293
Bihari parasztlázadás	294
Virágvasárnap március idusán Síterben	295
Kimutatás az 1979-ben átadott gyógynövényekről	297
Mértékegységek	298
Felhasznált irodalom	301

